

8. Wykluczenie społeczne

8.1. Ubóstwo

Tomasz Panek

8.1.1. Definicja i metody pomiaru ubóstwa

8.1.1.1. Ubóstwo – dylematy definicyjne

Zdefiniowanie kategorii ubóstwa jest pierwszym i zarazem kluczowym krokiem na drodze jego pomiaru. Wybór konkretnej definicji ubóstwa ma podstawowe znaczenie dla uzyskanych wyników tego pomiaru (Hagenaars, 1986). W zależności od tej definicji różne grupy społeczeństwa mogą zostać uznane za najbardziej zagrożone ubóstwem. Jednocześnie sposób zdefiniowania ubóstwa i metody jego pomiaru wpływają na sposób tworzenia programów, formułowanych przez politykę społeczną, nakierowanych na ograniczenie ubóstwa.

Występujące w praktyce rozbieżności w ocenach ubóstwa, a w następstwie rozbieżności, co do koncepcji walki z ubóstwem, są spowodowane brakiem precyzyjnej i ogólnie akceptowanej definicji tego zjawiska. Ponadto kategoria ta jest zmienna w czasie i zróżnicowana terytorialnie (Sen, 1983).

We wszystkich definicjach występujących w literaturze przedmiotu ubóstwo wiązane jest z faktem niezaspokojenia pewnych podstawowych potrzeb na pożądanym poziomie (Drewnowski, 1977, Panek 2007). Formułowane w literaturze przedmiotu definicje ubóstwa mają na tyle ogólny charakter, że nie wzbudzają większych sporów i są w zasadzie powszechnie akceptowalne. Akceptacja ta wynika z faktu, że pozostawiają one otwartymi podstawowe kwestie będące przedmiotem wielu kontrowersji, a mianowicie, które potrzeby należy traktować jako podstawowe oraz jaki poziom ich zaspokojenia należy uznać za pożądaną.

W prezentowanej analizie przyjęto tzw. finansową definicję ubóstwa (Panek, 2011). Ubóstwem będziemy określali sytuację, w której gospodarstwo domowe nie dysponuje wystarczającymi środkami finansowymi (zarówno środkami pieniężnymi w postaci dochodów bieżących i dochodów z poprzednich okresów jak i w formie nagromadzonych zasobów materialnych) pozwalających na zaspokojenie jej podstawowych potrzeb. Ubóstwo jest w tym przypadku traktowane jako jeden z wymiarów wykluczenia społecznego, a mianowicie wymiar finansowy. Ubóstwem nie jest natomiast sytuacja związana z pozbawieniem możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb przez gospodarstwo domowe wynikająca z innych przyczyn niż finansowe jak na przykład z niepełnosprawności członków gospodarstwa domowego czy też niskiego poziomu ich wykształcenia.

8.1.1.2. Sposób pojmowania i pomiaru ubóstwa

Największe kontrowersje przy pomiarze ubóstwa związane są ze sposobem określania poziomu zaspokojenia potrzeb uznanego za pożądaną, czyli sposobem pojmowania ubóstwa. Ubóstwo można pojmować w sposób absolutny lub względny¹⁰⁶. Kategoria ubóstwa w ujęciu absolutnym opiera się na pojęciu stopnia zaspokojenia potrzeb, zdefiniowanych w konkretnych kategoriach ilościowych i wartościowych. Jednostki (osoby, rodziny, gospodarstwa domowe) określane są jako ubogie kiedy ich potrzeby nie są zaspokojone w sposób wystarczający (Drewnowski, 1997). Poziom zaspokojenia ich potrzeb nie jest przy tym odnoszony do poziomu zaspokojenia potrzeb innych członków społeczeństwa. Problem ubóstwa według zwolenników podejścia absolutnego zostaje rozwiązany, gdy wszystkim członkom społeczeństwa zostanie zapewnione zaspokojenie ich podstawowych potrzeb. Ubóstwo w sensie absolutnym może tym samym zostać całkowicie wyeliminowane poprzez wzrost ekonomiczny. Należy zauważyć, że podejście absolutne zawsze nosi w sobie pewną dozę relatywizmu. Ustalenie zbioru podstawowych potrzeb oraz minimalnego poziomu ich zaspokojenia zależy zawsze od poziomu rozwoju społeczno-ekonomicznego kraju, dla którego przeprowadzana jest analiza.

Kategoria ubóstwa w ujęciu względnym (relatywnym) opiera się na odniesieniu poziomu zaspokojenia potrzeb jednostek (osób, rodzin, gospodarstw domowych) do poziomu zaspokojenia tych potrzeb przez innych członków społeczeństwa. Ubóstwo jest tutaj utożsamiane z nadmiernymi rozpiętościami w poziomie zaspokojenia potrzeb w społeczeństwie. Ubóstwo w tym sensie nie może zostać w praktyce całkowicie wyeliminowane lecz tylko zmniejszone, poprzez zmniejszenie nierówności w poziomie zaspokojenia potrzeb.

¹⁰⁶ Szeroki przegląd absolutnej i relatywnej koncepcji podejścia do sposobu pojmowania ubóstwa można znaleźć np. w opracowaniu C. Seidla (1988).

Podstawową wadą podejścia relatywnego jest brak stałego punktu odniesienia dla porównań zmian ubóstwa w czasie i w przestrzeni, a tym samym utrudnia ocenę efektywności polityk nakierowanych na walkę z ubóstwem. Ponadto uzyskanie w ujęciu relatywnym oceny wskazującej, że nastąpił wzrost poziomu zaspokojenia potrzeb może być wynikiem nie tyle faktycznego wzrostu ich zaspokojenia ile zmniejszenia nierówności w poziomie zaspokojenia tych potrzeb w badanej populacji. Wybór wariantu sposobu pojmowania ubóstwa stanowi wstępny etap przy podejmowaniu decyzji co do sposobu jego pomiaru oraz kryteriów jego identyfikacji. Podjęcie decyzji co do sposobu pomiaru ubóstwa wiąże się z wyborem pomiędzy rozpatrywaniem ubóstwa w sposób obiektywny lub też w sposób subiektywny (Hagenaars, 1986, Panek 2011). Każdy z tych sposobów pomiaru może być stosowany zarówno w podejściu absolutnym, jak i w podejściu relatywnym. Określenie „obiektywny” oraz „subiektywny” nie należy przy tym wiązać ze stopniem arbitralności w pomiarze ubóstwa. W każdym z tych ujęć pomiarowych występują pewne ustalenia o charakterze arbitralnym.

W przypadku ujęcia obiektywnego ocena poziomu zaspokojenia potrzeb badanych jednostek (osób, rodzin, gospodarstw domowych) jest dokonywana niezależnie od ich osobistych wartościowań w tym zakresie. Najczęściej oceny takiej dokonują eksperci. W ujęciu subiektywnym ocena poziomu zaspokojenia potrzeb odbywa się przez same badane jednostki (osoby, rodziny, gospodarstwa domowe). W opracowaniu zastosowano oba sposoby pomiaru ubóstwa jako nawzajem uzupełniające się. Z tych też powodów w opracowaniu ubóstwo pojmowane jest w sposób absolutny.

Kolejną decyzją jaką należy podać przed pomiarem ubóstwa jest ustalenie kryteriów ubóstwa. W badaniach zjawiska ubóstwa prowadzonych do lat siedemdziesiątych dominowało podejście klasyczne, bazujące wyłącznie na wskaźnikach monetarnych. W podejściu tym ocena poziomu zaspokojenia potrzeb odbywała się wyłącznie przez pryzmat dochodów (wydatków) wyrażanych w formie monetarnej. Stopniowo jednak coraz więcej zwolenników zaczął zyskiwać pogląd, że identyfikacja ubogich w oparciu jedynie o mierniki monetarne (poziom uzyskiwanych dochodów lub wydatków) jest dalece niewystarczająca. Nie chodziło tutaj przy tym wyłącznie o fakt niedoszacowywania dochodów deklarowanych przez osoby i rodziny (gospodarstwa domowe) biorące udział w badaniach empirycznych. O wiele istotniejsze było przekonanie, że ubóstwo jest zjawiskiem wielowymiarowym i przy jego identyfikacji należałoby uwzględniać także czynniki pozamonetarne. Ponadto, co jest niezwykle istotne w badaniach ubóstwa, podejście klasyczne przy ocenie wielkości środków finansowych jakimi dysponuje jednostka bierze pod uwagę wyłącznie jej dochody bieżące (strumienie) pomijając dochody i zasoby materialne nagromadzone w poprzednich okresach (zasoby). W opracowaniu zastosowano, ze względu na konieczność zachowania możliwości analizy zmian w sferze ubóstwa przede wszystkim podejście jednowymiarowe. Ponadto dla aktualnej rundy badania analizę ubóstwa rozszerzono, włączając do niej także czynniki pozamonetarne.

8.1.1.3. Metody identyfikacji ubogich

Różne sposoby pojmowania ubóstwa oraz uwzględnianie różnych kryteriów ubóstwa, a także różne podejścia do samego pomiaru ubóstwa (podejście obiektywne oraz podejście subiektywne) prowadzą do różnych metod identyfikacji gospodarstw ubogich. W przypadku podejścia klasycznego dla wyodrębnienia podpopulacji ubogich wyznaczany jest pewien krytyczny poziom dochodów lub wydatków zwany granicą ubóstwa, poniżej którego zaspokojenie podstawowych potrzeb nie jest możliwe. W przypadku podejścia wielowymiarowego dla identyfikacji subpopulacji ubogich możliwe są różne rozwiązania.

Obok oceny bieżących dochodów gospodarstw domowych (ubóstwa monetarnego) włączono także oceny ich ubóstwa niemonetarnego (deprywacji materialnej). Punktem wyjścia do pomiaru ubóstwa niemonetarnego było określenie jego niemonetarnych wymiarów, ściśle powiązanych z grupami potrzeb gospodarstw domowych, a następnie wybór zmiennych bieżących symptomami ubóstwa niemonetarnego w poszczególnych jego wymiarach. O zaliczenie danego gospodarstwa domowego do podpopulacji zdeprywowanych materialnie w danym wymiarze decydowała liczba symptomów ubóstwa w tym wymiarze, występujących w tym gospodarstwie domowym. Natomiast o tym, czy gospodarstwo domowe podlega ubóstwu niemonetarnemu (deprywacji materialnej), decyduje liczba wymiarów, w których gospodarstwo domowe jest zdeprywowane materialnie. Ostatecznie gospodarstwo domowe jest ubogie, gdy jednocześnie jest ubogie monetarnie i ubogie niemonetarnie.

W ocenach ubóstwa zastosowano agregatowe indeksy ubóstwa. Są to formuły statystyczne agregujące indywidualne mierniki ubóstwa (dotyczące pojedynczych gospodarstw domowych) umożliwiające oceny tego zjawiska w skali kraju, w przekrojach terytorialnych czy też dla grup typologicznych gospodarstw domowych. Ze względu na fakt, że nie istnieje jedna uniwersalna formuła w tym zakresie, w badaniach stosuje się różne formuły indeksów agregatowych dostarczających informacji o różnych aspektach ubóstwa. Indeksy ubóstwa koncentrują się na czterech jego podstawowych aspektach a mianowicie: zasięgu, głębokości, intensywności i dotkliwości ubóstwa.

W analizach zjawiska ubóstwa niezwykle ważna jest ocena zmian tego zjawiska w czasie. W badaniu przeprowadzono analizę mobilności gospodarstw domowych ze względu na przynależność do sfery ubóstwa. Ocenę mobilności oparto na tabelach przepływów. Ponadto na podstawie tabel przepływów zostały oszacowane

indeksy mobilności¹⁰⁷. W ostatnim etapie dokonano identyfikacji tych cech gospodarstw domowych, które determinują ubóstwo.

Szczegółowe informacje na temat metodyki badania ubóstwa przyjętej w niniejszym opracowaniu znajdują się w Aneksie 5.

8.1.2. Wyniki analizy sfery ubóstwa w podejściu jednowymiarowym

8.1.2.1. Zasięg i głębokość ubóstwa

Indeksy ubóstwa wykorzystywane w analizach zawierają podstawowe informacje stanowiące cel każdego badania ubóstwa. Ze względu na umowność pojęcia „granica ubóstwa” nie należy jednak przeceniać wagi informacji, jaką wskaźniki te niosą. Znacznie istotniejsze z punktu realizowanych celów badania są zmiany ich wartości w czasie oraz rozkłady w przekroju wyróżnionych grup typologicznych gospodarstw domowych.

Wartość obliczanego przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych minimum egzystencji, stanowiącego granicę ubóstwa dla jednoosobowych gospodarstw domowych pracowników, przyjęto dla lutego 2013 r. na poziomie 520 zł. Ze względu na sposób definicji kategorii minimum egzystencji (por. Aneks 5) należy traktować go jako granicę skrajnego ubóstwa. W przypadku ujęcia subiektywnego będziemy stosować termin „granica niedostatku”, gdyż gospodarstwa domowe wskazując na najniższy poziom dochodów niezbędnych do związania końca z końcem, stanowiący jeden z parametrów decydujących o wartości tej granicy (por. Aneks 5), biorą pod uwagę wyższy poziom dochodów od poziomu dochodów zabezpieczających wyłącznie minimum egzystencji. Granicę niedostatku w ujęciu subiektywnym oszacowano dla gospodarstw domowych jednoosobowych na poziomie 1718 zł. Jest ona ponad 3 razy wyższa niż w ujęciu obiektywnym. Oznacza to, że aspiracje gospodarstw domowych odnośnie ich sytuacji dochodowej zapewniającej zaspokojenie potrzeb na akceptowalnym przez nie minimalnym poziomie są znacząco wyższe niż wynika to z minimalnych norm ustalanych w tym zakresie przez ekspertów. Gospodarstwa domowe porównują po prostu swoją sytuację materialną z sytuacją gospodarstw lepiej od nich sytuowanych finansowo.

Poniżej granicy skrajnego ubóstwa żyło w Polsce w lutym/marcu 2013 r. 5,1 proc. gospodarstw domowych (według ujęcia obiektywnego), a poniżej granicy niedostatku (według ujęcia subiektywnego) 44,7 proc. gospodarstw (tabele 8.1.1 i 8.1.2). Wielkości te należy uznać jednak za zawyżone, gdyż gospodarstwa domowe mają zazwyczaj tendencję do zaniżania swoich dochodów w składanych deklaracjach. Indeksy głębokości ubóstwa osiągnęły 26,3 proc. w ujęciu obiektywnym oraz 33,1 proc. w ujęciu subiektywnym (tabele 8.1.1 i 8.1.2). Oznacza to, że przeciętny dochód ekwiwalentny grupy gospodarstw domowych skrajnie ubogich był w Polsce w lutym/marcu 2013 r. o 26,3 proc. niższy od minimum egzystencji, a przeciętny dochód ekwiwalentny gospodarstw domowych żyjących w tym czasie w niedostatku o 33,1 proc. niższy od granicy niedostatku (subiektywnej granicy ubóstwa).

Indeks intensywności skrajnego ubóstwa, będący wypadkową zasięgu i głębokości skrajnego ubóstwa łącznie, przyjął w lutym/marcu 2013 r. wielkość 1,4 proc., a intensywności niedostatku 14,8 proc. Wielkości te oznaczają, że w lutym/marcu 2013 r. należałoby przetransferować przeciętnie do każdego skrajnie uboższego gospodarstwa domowego 7,0 zł ($0,0135 \times 520$ zł) aby zlikwidować skrajne ubóstwo. W celu likwidacji niedostatku wielkość przeciętnego transferu do każdego gospodarstwa domowego żyjącego w niedostatku powinna natomiast wynieść 254 zł ($0,1478 \times 1718$ zł). Indeks dotkliwości skrajnego ubóstwa, będący wypadkową zasięgu i głębokości ubóstwa oraz nierówności dochodowych pomiędzy ubogimi, osiągnął w lutym/marcu 2013 r. 0,59 proc., a indeks dotkliwości niedostatku 6,82 proc.

Najwyższy procent gospodarstw żyjących w ubóstwie, biorąc pod uwagę oba podejścia łącznie, charakteryzował grupy gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł oraz rencistów (odpowiednio 40,1 i 12,4 proc. skrajnie ubogich gospodarstw w ujęciu obiektywnym oraz 88,6 i 77,6 proc. żyjących w niedostatku, tabele 8.1.1 i 8.1.2). Natomiast najmniejszy zasięg skrajne ubóstwo miało w grupach gospodarstw domowych emerytów, pracowników i pracujących na własny rachunek (wartość stopy skrajnego ubóstwa była w tych grupach gospodarstw domowych niższa od 2,7 proc.). Natomiast w ujęciu subiektywnym wyraźnie najniższe wartości przyjęła ona w grupach gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek i pracowników (odpowiednio 22,3 i 32,7 proc.). Indeksy głębokości ubóstwa w ujęciu obiektywnym osiągnęły najwyższe wartości w grupach gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł oraz pracujących na własny rachunek. Wyniosły one dla pierwszej z grup 35,4 proc., a dla drugiej 25,7 proc. Duża głębokość skrajnego ubóstwa w grupie gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek związana jest z występującym aktualnie kryzysem gospodarczym, w wyniku którego wiele firm rodzinnych upadło lub też znacząco zmniejszyło swoje dochody.

¹⁰⁷ Analizę zmian w czasie w sferze ubóstwa przeprowadzono dla ubóstwa monetarnego.

Największa głębokość niedostatku (w ujęciu subiektywnym) występowała w lutym/marcu 2013 r. w gospodarstwach domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł oraz rencistów. Indeksy głębokości niedostatku przyjęły w tych grupach gospodarstw domowych odpowiednio wielkości 55,4 proc. i 39,7 proc.

Skrajne ubóstwo jak i niedostatek były najbardziej intensywne i dotkliwe także w grupie gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł. Indeks intensywności ubóstwa przyjął w tej grupie wielkość 14,2 proc. w podejściu obiektywnym oraz 49,1 proc. w ujęciu subiektywnym. Natomiast indeks oceniający dotkliwość ubóstwa osiągnął w tej grupie gospodarstw domowych wielkość 7,3 proc. w ujęciu obiektywnym oraz 32,3 proc. w ujęciu subiektywnym.

Aż 18,1 proc. gospodarstw domowych z bezrobotnymi żyło w lutym/marcu 2013 r. w skrajnym ubóstwie i 67,8 proc. w niedostatku, podczas gdy w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych tylko 3,0 proc. w ujęciu obiektywnym i 41,0 proc. w ujęciu subiektywnym (tabele 8.1.1 i 8.1.2). Także głębokość ubóstwa w obu podejściach pomiaru była w pierwszej grupie gospodarstw wyższa niż w drugiej. Indeks luki dochodowej żyjących w skrajnym ubóstwie wyniósł w tych grupach odpowiednio 29,5 proc. i 23,1 proc. Indeksy głębokości niedostatku wyniosły w tych grupach odpowiednio 43,2 proc. i 30,3 proc. Podobne relacje wielkości indeksów pomiędzy rozważanymi grupami gospodarstw domowych obserwujemy w przypadku ocen intensywności i dotkliwości ubóstwa (tabele 8.1.1 i 8.1.2).

Tabela 8.1.1. Agregatowe indeksy skrajnego ubóstwa według grup społeczno-ekonomicznych i typu aktywności ekonomicznej w marcu/kwietniu 2013 r. - podejście obiektywne

Grupa społeczno-ekonomiczna i typ aktywności ekonomicznej	Agregatowe indeksy skrajnego ubóstwa * 100			
	Zasięg ubóstwa	Głębokość ubóstwa	Intensywność ubóstwa	Dotkliwość ubóstwa
Pracownicy	2,65	23,01	0,61	0,25
Rolnicy	10,85	20,16	2,19	0,81
Emeryci	2,32	18,73	0,43	0,13
Renciści	12,36	21,66	2,68	0,91
Pracujący na własny rachunek	2,63	25,74	0,68	0,31
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	40,08	35,44	14,20	7,30
Bez bezrobotnych	3,01	23,09	0,70	0,28
Z bezrobotnymi	18,11	29,50	5,34	2,48
Ogółem	5,14	26,27	1,35	0,59

Tabela 8.1.2. Agregatowe indeksy niedostatku według grup społeczno-ekonomicznych i typu aktywności ekonomicznej w marcu/kwietniu 2013 r. - podejście subiektywne

Grupa społeczno-ekonomiczna i typ aktywności ekonomicznej	Agregatowe indeksy niedostatku * 100			
	Zasięg niedostatku	Głębokość niedostatku	Intensywność niedostatku	Dotkliwość niedostatku
Pracownicy	32,69	29,43	9,62	4,03
Rolnicy	57,45	37,37	21,47	10,54
Emeryci	53,70	28,82	15,47	6,07
Renciści	77,57	39,73	30,82	15,50
Pracujący na własny rachunek	22,25	30,02	6,68	2,92
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	88,61	55,35	49,05	32,26
Bez bezrobotnych	40,95	30,29	12,40	5,30
Z bezrobotnymi	67,78	43,20	29,28	16,08
Ogółem	44,73	33,05	14,78	6,82

Wśród typów gospodarstw domowych sfera ubóstwa w ujęciu obiektywnym miała największy zasięg w lutym/marcu 2013 r. w grupie gospodarstw małżeństw wielodzietnych i rodzin niepełnych (odpowiednio 13,5 proc. oraz 8,5 proc.), a zasięg niedostatku był największy w grupie gospodarstw nierodzinnych jednoosobowych, małżeństw wielodzietnych i rodzin niepełnych (odpowiednio 67,0 proc., 57,7 proc. i 56,8 proc., tabele 8.1.3 i 8.1.4). Głębokość ubóstwa jest o wiele mniej zróżnicowana według typu gospodarstw domowych niż jego zasięg. Najwyższe wartości indeksy głębokości skrajnego ubóstwa przyjęły w grupie gospodarstw małżeństw z 1 dzieckiem – 32,6 proc. Natomiast najwyższe wartości indeksu głębokości niedostatku obserwujemy w grupach gospodarstw nierodzinnych wieloosobowych i rodzin niepełnych – prawie 39 proc.

Intensywność i dotkliwość ubóstwa były także największe w tych grupach gospodarstw domowych, w których ubóstwo miało największy zasięg i głębokość. W przypadku podejścia obiektywnego indeksy intensywności i dotkliwości skrajnego ubóstwa przyjęły zdecydowanie najwyższe wartości w grupie gospodarstw domowych małżeństw wielodzietnych (odpowiednio 3,0 proc. i 1,1 proc.). Natomiast intensywność i dotkliwość niedostatku była największa w grupach gospodarstw domowych nierodzinnych jednoosobowych oraz rodzin niepełnych.

Indeksy intensywności niedostatku przyjęły w tych grupach gospodarstw odpowiednio wielkości 22,2 proc. i 21,9 proc., a indeksy dotkliwości niedostatku 10,3 proc. i 10,7 proc.

Tabela 8.1.3. Agregatowe indeksy skrajnego ubóstwa według typu gospodarstwa w marcu/kwietniu 2013 r. - podejście obiektywne

Typ gospodarstwa	Agregatowe indeksy skrajnego ubóstwa * 100			
	Zasięg ubóstwa	Głębokość ubóstwa	Intensywność ubóstwa	Dotkliwość ubóstwa
Jednorodzinne:				
Małżeństwa bez dzieci	3,03	28,28	0,86	0,37
Małżeństwa z 1 dzieckiem	2,41	32,59	0,79	0,38
Małżeństwa z 2 dzieci	3,50	20,58	0,72	0,26
Małżeństwa z 3 i więcej dzieci	13,48	22,07	2,98	1,07
Rodziny niepełne	8,46	22,91	1,94	0,73
Wielorodzinne	4,56	25,81	1,18	0,51
Nierodzinne: jednoosobowe	6,11	30,24	1,85	0,92
Wieloosobowe	8,00	25,53	2,04	0,76

Intensywność i dotkliwość ubóstwa były także największe w tych grupach gospodarstw domowych, w których ubóstwo miało największy zasięg i głębokość. W przypadku podejścia obiektywnego indeksy intensywności i dotkliwości skrajnego ubóstwa przyjęły zdecydowanie najwyższe wartości w grupie gospodarstw domowych małżeństw wielodzietnych (odpowiednio 3,0 proc. i 1,1 proc.). Natomiast intensywność i dotkliwość niedostatku była największa w grupach gospodarstw domowych nierodzinnych jednoosobowych oraz rodzin niepełnych. Indeksy intensywności niedostatku przyjęły w tych grupach gospodarstw odpowiednio wielkości 22,2 proc. i 21,9 proc., a indeksy dotkliwości niedostatku 10,3 proc. i 10,7 proc.

Tabela 8.1.4. Agregatowe indeksy niedostatku według typu gospodarstwa w marcu 2013 r. - podejście subiektywne

Typ gospodarstwa	Agregatowe indeksy niedostatku * 100			
	Zasięg niedostatku	Głębokość niedostatku	Intensywność niedostatku	Dotkliwość niedostatku
Jednorodzinne:				
Małżeństwa bez dzieci	31,41	31,52	9,90	4,41
Małżeństwa z 1 dzieckiem	28,80	31,45	9,06	4,03
Małżeństwa z 2 dzieci	34,02	30,62	10,42	4,52
Małżeństwa z 3 i więcej dzieci	57,66	33,63	19,39	9,21
Rodziny niepełne	56,84	38,51	21,89	10,69
Wielorodzinne	33,54	28,11	9,43	4,02
Nierodzinne: jednoosobowe	67,04	33,12	22,20	10,34
Wieloosobowe	52,27	38,77	20,26	10,15

Uzyskane wyniki wskazują na wpływ wielkości miejscowości zamieszkania na zasięg sfery ubóstwa (tabele 8.1.5 i 8.1.6). Procent gospodarstw domowych żyjących w ubóstwie w lutym/marcu 2013 r. wyraźnie rośnie wraz ze spadkiem wielkości miejscowości zamieszkania. Wśród gospodarstw domowych zamieszkujących wieś 8,4 proc. dysponowało dochodami poniżej granicy skrajnego ubóstwa, a 57,4 proc. poniżej granicy niedostatku. Natomiast stopy skrajnego ubóstwa i niedostatku w największych miastach wyniosły w tym okresie tylko odpowiednio 2,5 proc. i 28,5 proc.

Zróżnicowanie głębokości ubóstwa pomiędzy klasami miejscowości nie było zbyt duże. Największą głębokość biedy w ujęciu subiektywnym obserwujemy na wsi, dla której indeks głębokości niedostatku osiągnął 38,8 proc. Natomiast największą głębokością skrajnego ubóstwa w ujęciu obiektywnym charakteryzowały się gospodarstwa zamieszkujące średniej wielkości miasta o liczbie mieszkańców 100-200 tys. (indeks głębokości skrajnego ubóstwa przyjął w tej grupie gospodarstw wielkość 31,2 proc.).

Największą intensywnością zarówno skrajnego ubóstwa jak i niedostatku charakteryzowała się wieś (indeksy intensywności ubóstwa przyjęły na wsi odpowiednio wielkości 2,1 proc. oraz 20,8 proc.). Dotkliwość biedy tak w ujęciu obiektywnym jak i w ujęciu subiektywnym była także najwyższa w grupie gospodarstw domowych wiejskich (indeksy dotkliwości przyjęły w tej grupie gospodarstw odpowiednio wartości 0,9 proc. i 10,1 proc.).

Najwyższym odsetkiem gospodarstw domowych ubogich w ujęciu obiektywnym charakteryzowały się w lutym/marcu 2013 r. województwa lubuskie, świętokrzyskie oraz lubelskie (odpowiednio 8,0 proc., 7,8 proc. i 7,5 proc. gospodarstw żyło w tych województwach w skrajnym ubóstwie, tabela 8.1.7). Natomiast w ujęciu subiektywnym największy zasięg niedostatku występował w województwie lubelskim (58,6 proc., tabela 8.1.8).

Największą głębokością ubóstwa charakteryzowały się w badanym okresie województwa lubelskie i dolnośląskie, w których indeks luki dochodowej skrajnie ubogich przyjął odpowiednio wartości 33,9 i 33,6 proc.

Natomiast relatywnie największą głębokość niedostatku obserwujemy w województwach lubelskim, łódzkim i podkarpackim. Indeks luki dochodowej żyjących w niedostatku przyjął w tych województwach odpowiednio wartości 35,7, 34,8 i 34,5 proc. Oznacza to, że w województwach tych zamieszkiwały gospodarstwa domowe skrajnie ubogie (w ujęciu obiektywnym) albo żyjące w niedostatku (w ujęciu subiektywnym) przeciętnie najmniej zamożne.

Największą intensywnością skrajnego ubóstwa, charakteryzowały się w lutym/marcu 2013 r. województwa lubelskie, świętokrzyskie i lubuskie. Indeks intensywności skrajnego ubóstwa osiągnął dla nich wielkość powyżej 2 proc. Indeks intensywności niedostatku największe wartości osiągnął natomiast w województwie lubelskim i świętokrzyskim (indeks dotkliwości niedostatku osiągnął w nich odpowiednio wielkości 9,9 i 9,1 proc.).

Tabela 8.1.5. Agregatowe indeksy skrajnego ubóstwa według klasy miejscowości zamieszkania w marcu/kwietniu 2013 r. - podejście obiektywne

Klasa miejscowości zamieszkania	Agregatowe indeksy skrajnego ubóstwa * 100			
	Zasięg ubóstwa	Głębokość ubóstwa	Intensywność ubóstwa	Dotkliwość ubóstwa
Miasta powyżej 500 tys.	2,48	25,87	0,64	0,29
Miasta 200-500 tys.	2,44	25,43	0,62	0,28
Miasta 100-200 tys.	4,06	31,29	1,27	0,57
Miasta 20-100 tys.	4,08	28,66	1,17	0,56
Miasta poniżej 20 tys.	4,43	26,52	1,18	0,53
Wieś	8,42	24,99	2,10	0,87

Tabela 8.1.6. Agregatowe indeksy niedostatku według klasy miejscowości zamieszkania w marcu/kwietniu 2013r. - podejście subiektywne

Klasa miejscowości zamieszkania	Agregatowe indeksy niedostatku * 100			
	Zasięg niedostatku	Głębokość niedostatku	Intensywność niedostatku	Dotkliwość niedostatku
Miasta powyżej 500 tys.	28,45	29,85	8,49	3,69
Miasta 200-500 tys.	34,20	28,79	9,85	4,08
Miasta 100-200 tys.	38,46	30,70	11,81	5,44
Miasta 20-100 tys.	43,61	31,64	13,80	6,20
Miasta poniżej 20 tys.	45,60	31,34	14,29	6,29
Wieś	57,41	36,19	20,78	10,05

Tabela 8.1.7. Agregatowe indeksy skrajnego ubóstwa według województw w marcu/kwietniu 2013 r. - podejście obiektywne

Województwa	Agregatowe indeksy skrajnego ubóstwa * 100			
	Zasięg ubóstwa	Głębokość ubóstwa	Intensywność ubóstwa	Dotkliwość ubóstwa
Dolnośląskie	4,76	33,60	1,60	0,80
Kujawsko-pomorskie	6,21	28,01	1,74	0,84
Lubelskie	7,51	33,90	2,55	1,32
Lubuskie	8,01	25,28	2,02	0,83
Łódzkie	5,24	20,04	1,05	0,42
Małopolskie	3,93	14,67	0,58	0,13
Mazowieckie	4,84	22,32	1,08	0,43
Opolskie	5,43	27,91	1,52	0,60
Podkarpackie	6,92	26,36	1,82	0,83
Podlaskie	3,81	15,43	0,59	0,16
Pomorskie	4,81	29,93	1,44	0,58
Śląskie	4,46	30,08	1,34	0,61
Świętokrzyskie	7,84	31,26	2,45	1,34
Warmińsko-mazurskie	5,73	24,55	1,41	0,54
Wielkopolskie	3,83	24,59	0,94	0,35
Zachodniopomorskie	3,84	24,30	0,93	0,34

Tabela 8.1.8. Agregatowe indeksy niedostatku według województw w marcu/kwietniu 2013 r. - podejście subiektywne

Województwa	Agregatowe indeksy niedostatku * 100			
	Zasięg niedostatku	Głębokość niedostatku	Intensywność niedostatku	Dotkliwość niedostatku
Dolnośląskie	41,97	32,04	13,45	6,29
Kujawsko-pomorskie	53,59	34,16	18,31	8,66
Lubelskie	58,55	35,65	20,87	9,89
Lubuskie	44,49	35,56	15,82	7,89
Łódzkie	51,21	34,78	17,81	8,08
Małopolskie	42,21	29,84	12,59	5,36
Mazowieckie	38,60	34,05	13,14	6,07
Opolskie	47,28	33,99	16,07	7,38
Podkarpackie	53,14	34,47	18,32	8,72
Podlaskie	49,63	33,75	16,75	7,51
Pomorskie	41,89	32,05	13,42	6,04
Śląskie	35,20	33,21	11,69	5,59
Świętokrzyskie	53,69	34,28	18,41	9,08
Warmińsko-mazurskie	50,51	31,78	16,05	7,29
Wielkopolskie	46,05	28,81	13,26	5,59
Zachodniopomorskie	39,15	32,27	12,63	5,77

8.1.2.2. Zmiany w sferze ubóstwa

W okresie marzec 2011-marzec 2013 obserwujemy zarówno wzrost zasięgu skrajnego ubóstwa jak i niedostatku (odpowiednio o ponad 1 i o około 11 p.p., tabela 8.1.9 i 8.1.10). Wpłynął na to spadek w badanym okresie wartości realnych dochodów ekwiwalentnych.

W badanym okresie nie nastąpiły znaczące zmiany głębokości skrajnego ubóstwa (podejście obiektywne) przy jednoczesnym wzroście (o ponad 2 p.p.) głębokości niedostatku (tabele 8.1.9 i 8.1.10). Oznacza to, że gospodarstwa domowe żyjące w skrajnym ubóstwie były w 2013 r. przeciętnie tak samo zamożne jak w 2011 r. Natomiast przeciętna zamożność gospodarstw domowych żyjących w niedostatku znacząco wzrosła w badanym okresie.

Intensywność biedy mierzona indeksem luki dochodowej, wzrosła znacząco w okresie marzec 2011-marzec 2013 w podejściu subiektywnym (o ponad 4 p.p.), a w ujęciu obiektywnym nie uległa istotnym zmianom (tabela 8.1.9 i 8.1.10). Podobną tendencję zmian obserwujemy w przypadku dotkliwości biedy (tabela 8.1.9 i 8.1.10). Wartość indeksu dotkliwości niedostatku wzrosła w badanym okresie w skali ogólnopolskiej o ponad 2 p.p., a ubóstwa nie zmieniła się znacząco.

Wzrost zasięgu skrajnego ubóstwa miał w okresie marzec 2011-marzec 2013 różną skalę w grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych (tabela 8.1.9). Wzrost tego zasięgu był największy w grupach gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł oraz rolników. Stopa skrajnego ubóstwa wzrosła w tych grupach gospodarstw odpowiednio o prawie 7 i o ponad 5 p.p.. W ujęciu subiektywnym w badanym okresie najsilniejszy wzrost odsetka gospodarstw domowych żyjących w niedostatku nastąpił w grupach gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, emerytów i rencistów (w grupach tych stopa niedostatku wzrosła odpowiednio o prawie 17, o ponad 15 i o prawie 15 p.p., tabela 8.1.10).

Głębokość skrajnego ubóstwa zwiększyła się znacząco w badanym okresie w grupach gospodarstw domowych rencistów i utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (indeksy głębokości skrajnego ubóstwa wzrosły w tych grupach odpowiednio o ponad 4 i o prawie 4 p.p., tabela 8.1.9). Jednocześnie głębokość skrajnego ubóstwa zmniejszyła się znacząco w grupach gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek i rolników (spadek wartości indeksów głębokości ubóstwa odpowiednio o prawie 9 i o prawie 5 p.p.). Wartości indeksów głębokości niedostatku wzrosły znacząco we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw, przy czym najsilniej w grupach gospodarstw rolników i utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (wzrost indeksu głębokości niedostatku odpowiednio o ponad 6 i o ponad 5 p.p.). Intensywność skrajnego ubóstwa wzrosła znacząco w okresie marzec 2011-marzec 2013 tylko w przypadku grup gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (wzrost wartości indeksu intensywności skrajnego ubóstwa o prawie 4 p.p., tabela 8.1.9). Intensywność niedostatku zwiększyła się natomiast w badanym okresie we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw, przy czym najsilniej w grupach gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł i rencistów (wzrost indeksu intensywności niedostatku odpowiednio o prawie 13 i o około 8 p.p., tabela 8.1.10).

Dotkliwość skrajnego ubóstwa zwiększyła się znacząco wyłącznie w grupie gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (wartość indeksu wzrosła odpowiednio o ponad 2 p.p., tabela 8.1.9).

Natomiast dotkliwość niedostatku znacząco wzrosła we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw poza grupą pracujących na własny rachunek (tabela 8.1.10), przy czym najbardziej w grupach gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł i rencistów (wzrost wartości indeksów odpowiednio o ponad 9 i prawie 5 p.p.).

Tabela 8.1.9. Zmiany agregatowych indeksów skrajnego ubóstwa, w ujęciu jednowymiarowym, według grup społeczno-ekonomicznych i typu aktywności ekonomicznej w okresie marzec 2011-marzec 2013. - podejście obiektywne

Grupa społeczno-ekonomiczna i typ aktywności ekonomicznej	Agregatowe indeksy skrajnego ubóstwa * 100 (marzec 2013-marzec 2011)			
	Zasięg ubóstwa	Głębokość ubóstwa	Intensywność ubóstwa	Dotkliwość ubóstwa
Pracownicy	0,03	-0,44	0,00	0,04
Rolnicy	5,41	-4,50	0,94	0,39
Emeryci	0,91	1,46	0,19	0,06
Renciści	2,05	4,32	0,94	0,47
Pracujący na własny rachunek	0,50	-8,45	-0,01	0,03
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	6,64	3,79	3,59	2,15
Bez bezrobotnych	0,42	2,37	0,17	0,10
Z bezrobotnymi	5,10	-0,57	1,36	0,67
Ogółem	1,05	0,03	0,27	0,14

Tabela 8.1.10. Zmiany agregatowych indeksów niedostatku w ujęciu jednowymiarowym, według grup społeczno-ekonomicznych i typu aktywności ekonomicznej w okresie marzec 2011-marzec 2013. - podejście subiektywne

Grupa społeczno-ekonomiczna i typ aktywności ekonomicznej	Agregatowe indeksy niedostatku * 100 (marzec 2013-marzec 2011)			
	Zasięg niedostatku	Głębokość niedostatku	Intensywność niedostatku	Dotkliwość niedostatku
Pracownicy	7,64	3,06	2,99	1,23
Rolnicy	6,18	6,13	5,27	3,18
Emeryci	15,35	1,08	4,82	2,06
Renciści	14,64	3,54	8,01	4,67
Pracujący na własny rachunek	3,41	4,65	1,81	0,66
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	16,51	5,33	12,74	9,45
Bez bezrobotnych	9,76	1,67	3,52	1,61
Z bezrobotnymi	16,84	6,31	10,08	5,75
Ogółem	10,71	2,60	4,40	2,16

W grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi nastąpił w okresie marzec 2011- marzec 2013 znaczący wzrost zasięgu skrajnego ubóstwa (o ponad 5 p.p.), podczas gdy w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych zmiany były nieistotne. Natomiast głębokość skrajnego ubóstwa wzrosła znacząco w analizowanych okresie w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych (o ponad 2 p.p.), podczas gdy jej zmiany w grupie gospodarstw z bezrobotnymi były nieistotne (tabele 8.1.9 i 8.1.10). Pozostałe charakterystyki skrajnego ubóstwa nie zmieniły się w tym okresie znacząco, poza wzrostem intensywności skrajnego ubóstwa w grupie gospodarstw z bezrobotnymi (o ponad 1 p.p.). W przypadku sfery niedostatku wzrosły wartości wszystkich charakterystyk biedy zarówno w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych jak i z bezrobotnymi. Wzrost ten miał zdecydowanie silniejszy charakter w grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi niż w grupie gospodarstw bez bezrobotnych.

Zasięg skrajnego ubóstwa w okresie marzec 2011-marzec 2013 zwiększył się znacząco w grupach gospodarstw domowych małżeństw wielodzietnych oraz nierodzinnych jednoosobowych (odpowiednio o prawie 3 i o ponad 2 p.p., tabela 8.1.11). Zasięg sfery niedostatku uległ natomiast w badanym okresie znaczącemu zwiększeniu we wszystkich grupach społeczno-ekonomicznych gospodarstw, najbardziej w grupach gospodarstw domowych nierodzinnych jednoosobowych, małżeństw bez dzieci oraz rodzin niepełnych (wzrost wartości stopy niedostatku odpowiednio o prawie 17 i po ponad 12 p.p., tabela 8.1.12).

Zmiany głębokości skrajnego ubóstwa były w typach gospodarstw domowych w badanym okresie różnokierunkowe. Najsilniejszy wzrost głębokości skrajnego ubóstwa obserwujemy w grupie gospodarstw domowych wieloosobowych oraz wielorodzinnych (wzrost wartości indeksu głębokości skrajnego ubóstwa o ponad 13 i o ponad 11 p.p., tabela 8.1.11). Natomiast głębokość niedostatku zwiększyła się znacząco w badanym okresie we wszystkich typach gospodarstw domowych poza grupą gospodarstw nierodzinnych jednoosobowych. Największy wzrost indeksu głębokości niedostatku nastąpił w grupach gospodarstw domowych małżeństw z 2

dzieci, wieloosobowych oraz rodzin niepełnych (odpowiednio o prawie 7, o przeszło 6 i o prawie 6 p.p., tabela 8.1.12).

Zarówno intensywność skrajnego ubóstwa jak i jego dotkliwość nie zmieniły się znacząco w okresie marzec 2011-marzec 2013 w żadnym z typów gospodarstw domowych (zmiany wartości odpowiednich indeksów były mniejsze niż 1 p.p., tabela 8.1.11).

W podejściu subiektywnym we wszystkich typach gospodarstw domowych obserwujemy znaczący spadek intensywności i dotkliwości niedostatku (tabela 8.1.12). Najsilniejszy wzrost nastąpił przy tym w grupach gospodarstw domowych rodzin niepełnych oraz wieloosobowych. Wartości indeksu intensywności niedostatku wzrosły w tych grupach gospodarstw odpowiednio o około 7 i o prawie 6 p.p., a indeksów dotkliwości niedostatku po o prawie 3 p.p..

Tabela 8.1.11. Zmiany agregatowych indeksów skrajnego ubóstwa, w ujęciu jednowymiarowym, według typu gospodarstwa w okresie marzec 2011 - marzec 2013. - podejście obiektywne

Typ gospodarstwa	Agregatowe indeksy skrajnego ubóstwa * 100 (marzec 2013-marzec 2011)			
	Zasięg ubóstwa	Głębokość ubóstwa	Intensywność ubóstwa	Dotkliwość ubóstwa
Jednorodzinne:				
Małżeństwa bez dzieci	0,59	2,58	0,21	0,10
Małżeństwa z 1 dzieckiem	0,32	1,85	0,12	0,05
Małżeństwa z 2 dziećmi	0,20	-4,88	-0,11	-0,03
Małżeństwa z 3 i więcej dziećmi	2,83	-0,93	0,56	0,24
Rodziny niepełne	0,68	-2,30	-0,02	-0,04
Wielorodzinne	-0,23	11,31	0,38	0,35
Nierodzinne: jednoosobowe	2,24	3,56	0,82	0,45
Wieloosobowe	2,28	13,17	1,00	0,41

Tabela 8.1.12. Zmiany agregatowych indeksów niedostatku w ujęciu jednowymiarowym, według typu gospodarstwa w okresie marzec 2011 - marzec 2013. - podejście subiektywne

Typ gospodarstwa	Agregatowe indeksy niedostatku * 100 (marzec 2013-marzec 2011)			
	Zasięg niedostatku	Głębokość niedostatku	Intensywność niedostatku	Dotkliwość niedostatku
Jednorodzinne:				
Małżeństwa bez dzieci	12,18	3,30	4,39	2,03
Małżeństwa z 1 dzieckiem	9,69	2,38	3,38	1,54
Małżeństwa z 2 dziećmi	1,46	6,53	2,31	1,03
Małżeństwa z 3 i więcej dziećmi	6,70	3,75	4,08	2,09
Rodziny niepełne	12,07	5,70	7,01	3,54
Wielorodzinne	5,87	1,44	1,95	0,81
Nierodzinne: jednoosobowe	16,88	0,11	5,69	2,97
Wieloosobowe	9,40	6,08	5,99	3,62

Zasięg skrajnego ubóstwa w okresie marzec 2011-marzec 2013 wzrósł istotnie w grupie gospodarstw domowych wiejskich oraz zamieszkujących największe miasta (o prawie 2 i o ponad 1 p.p., tabela 8.1.13)). Wzrost zasięgu niedostatku nie był znacząco zróżnicowany ze względu na klasę miejscowości zamieszkania (8.1.14).

Głębokość skrajnego ubóstwa wzrosła w badanym okresie najsilniej w średniej wielkości miastach, o liczbie mieszkańców 100-200 tys. i najmniejszych (wzrost wartości indeksu głębokości skrajnego ubóstwa o prawie 10 i o ponad 5 p.p.). Natomiast przeciętna zamożność gospodarstw domowych żyjących w niedostatku najsilniej wzrosła w tym okresie w grupie gospodarstw domowych wiejskich (wzrost wartości indeksu głębokości niedostatku o prawie 6 p.p.).

Zmiany intensywności i dotkliwości skrajnego ubóstwa w okresie marzec 2011-marzec 2013 nie były znaczące. Natomiast w ujęciu subiektywnym nastąpił w tym okresie znaczący wzrost zarówno intensywności jak i dotkliwości niedostatku we wszystkich klasach miejscowości zamieszkania. Najsilniej intensywność niedostatku wzrosła na wsi (wzrost wartości indeksu o prawie 6 p.p.), a dotkliwość niedostatku także na wsi oraz w małych miastach o liczbie mieszkańców 20-100 tys. (wzrost wartości indeksu odpowiednio o prawie 3 i o ponad 2 p.p.).

W okresie marzec 2011-marzec 2013 obserwujemy wzrost zasięgu skrajnego ubóstwa w zdecydowanej większości województw, w tym najsilniejszy w województwie opolskim (stopa skrajnego ubóstwa wzrosła w tym województwie o prawie 5 p.p., tabela 8.1.15). Zasięg niedostatku wzrósł istotnie w tym okresie we wszystkich województwach (tabela 8.1.16). Najsilniejszy wzrost stopy niedostatku miał miejsce w województwach kujawsko-pomorskim i łódzkim (odpowiednio o prawie 16 oraz ponad 15 p.p.).

W badanym okresie zmiany głębokości skrajnego ubóstwa w województwach były różnokierunkowe (tabela 8.1.15). Największy wzrost indeksów głębokości ubóstwa miał przy tym miejsce w okresie marzec 2011-marzec 2013 w województwach dolnośląskim i lubelskim (odpowiednio o prawie 11 i o prawie 9 p.p.). Jednocześnie obserwujemy spadek głębokości skrajnego ubóstwa w kilku województwach, w tym największy w województwach łódzkim i podlaskim (odpowiednio o prawie 8 i o ponad 6 p.p.). Głębokość niedostatku uległa natomiast zwiększeniu w tym okresie we wszystkich województwach, poza województwem wielkopolskim, w tym najsilniej w województwach kujawsko-pomorskim i łódzkim (wzrost indeksu głębokości niedostatku odpowiednio o prawie 16 i o ponad 15 p.p., tabela 8.1.16).

Zmiany intensywności skrajnego ubóstwa w okresie marzec 2011-marzec 2013 nie były znaczące w żadnym z województw (tabela 8.1.15). Natomiast intensywność niedostatku zwiększyła się w tym okresie we wszystkich województwach (tabela 8.1.16). Najsilniej wartość indeksu intensywności niedostatku wzrosła w województwie opolskim (o przeszło 7 p.p.).

Tabela 8.1.13. Zmiany agregatowych indeksów skrajnego ubóstwa, w ujęciu jednowymiarowym, według klasy miejscowości zamieszkania w okresie marzec 2011 - marzec 2013. - podejście obiektywne

Klasa miejscowości zamieszkania	Agregatowe indeksy skrajnego ubóstwa * 100 (marzec 2013-marzec 2011)			
	Zasięg ubóstwa	Głębokość ubóstwa	Intensywność ubóstwa	Dotkliwość ubóstwa
Miasta powyżej 500 tys.	1,03	2,62	0,29	0,18
Miasta 200-500 tys.	0,04	-0,20	0,00	0,06
Miasta 100-200 tys.	0,73	9,94	0,51	0,20
Miasta 20-100 tys.	0,84	1,60	0,29	0,20
Miasta poniżej 20 tys.	1,00	5,14	0,46	0,22
Wieś	1,59	-0,25	0,38	0,19

Tabela 8.1.14. Zmiany agregatowych indeksów niedostatku w ujęciu jednowymiarowym, według klasy miejscowości zamieszkania w marzec 2011 - marzec 2013. - podejście subiektywne

Klasa miejscowości zamieszkania	Agregatowe indeksy niedostatku * 100 (marzec 2013-marzec 2011)			
	Zasięg niedostatku	Głębokość niedostatku	Intensywność niedostatku	Dotkliwość niedostatku
Miasta powyżej 500 tys.	10,35	2,04	3,57	1,61
Miasta 200-500 tys.	11,68	-0,05	3,15	1,24
Miasta 100-200 tys.	8,32	1,64	2,93	1,38
Miasta 20-100 tys.	11,12	3,30	4,56	2,23
Miasta poniżej 20 tys.	10,40	2,13	4,03	1,94
Wieś	11,01	3,45	5,53	2,91

Tabela 8.1.15. Zmiany agregatowych indeksów skrajnego ubóstwa, w ujęciu jednowymiarowym, według województw w okresie marzec 2011 - marzec 2013. - podejście obiektywne

Województwa	Agregatowe indeksy skrajnego ubóstwa * 100 (marzec 2013-marzec 2011)			
	Zasięg ubóstwa	Głębokość ubóstwa	Intensywność ubóstwa	Dotkliwość ubóstwa
Dolnośląskie	2,24	10,67	1,08	0,61
Kujawsko-pomorskie	0,71	-4,84	-0,07	-0,15
Lubelskie	-0,83	8,94	0,45	0,47
Lubuskie	2,24	7,75	0,93	0,54
Łódzkie	1,67	-7,97	0,00	-0,04
Małopolskie	1,48	-5,47	0,05	-0,02
Mazowieckie	0,32	0,45	0,09	0,11
Opolskie	4,66	-5,27	1,16	0,48
Podkarpackie	1,48	7,39	0,78	0,51
Podlaskie	1,26	-6,31	-0,03	-0,09
Pomorskie	1,94	3,25	0,69	0,12
Śląskie	1,44	2,29	0,52	0,25
Świętokrzyskie	2,02	6,97	1,01	0,69
Warmińsko-mazurskie	-0,59	2,20	-0,09	0,02
Wielkopolskie	-1,14	-1,99	-0,35	-0,09
Zachodniopomorskie	0,68	-5,87	-0,14	-0,16

Tabela 8.1.16. Zmiany agregatowych indeksów niedostatku w ujęciu jednowymiarowym, według województw w okresie marzec 2011 - marzec 2013. - podejście subiektywne

Województwa	Agregatowe indeksy niedostatku · 100 (marzec 2013-marzec 2011)			
	Zasięg niedostatku	Głębokość niedostatku	Intensywność niedostatku	Dotkliwość niedostatku
Dolnośląskie	8,33	3,46	3,90	2,36
Kujawsko-pomorskie	15,84	3,58	6,61	2,91
Lubelskie	11,59	1,61	4,86	2,42
Lubuskie	8,00	4,72	4,24	2,44
Łódzkie	15,14	2,77	6,24	2,86
Małopolskie	10,06	2,00	3,62	1,69
Mazowieckie	6,95	1,84	2,91	1,36
Opolskie	13,49	6,28	7,14	4,17
Podkarpackie	11,80	2,69	5,08	2,87
Podlaskie	12,91	3,19	5,51	2,76
Pomorskie	13,65	5,26	6,02	2,90
Śląskie	9,17	2,00	3,43	1,81
Świętokrzyskie	5,27	5,98	4,56	2,83
Warmińsko-mazurskie	13,80	2,34	5,17	2,07
Wielkopolskie	12,29	-1,53	2,94	0,86
Zachodniopomorskie	9,64	1,85	3,75	1,65

Przeprowadzone analizy ubóstwa i niedostatku w okresie marzec 2011-marzec 2013 wskazują, że ocena kierunku i skali tych zmian zależy od przyjętej granicy biedy, czyli od tego, kogo uważamy za biednego. Jednakże przyjmując jako granicę biedy zarówno wartość minimum egzystencji, czyli analizując skrajne ubóstwo, jak i analizując niedostatek -- zmiany w badanym okresie należy uznać za negatywne.

8.1.2.3. Trwałość ubóstwa

Skrajne ubóstwo (według ujęcia obiektywnego) nie miało dla większości gospodarstw domowych uczestniczących w dwóch ostatnich rundach badania trwałego charakteru. Tylko 2,1 proc. gospodarstw domowych żyło w skrajnym ubóstwie w obu badanych latach. Jednakże spośród 4,10 proc. gospodarstw domowych dotkniętych skrajnym ubóstwem w marcu 2011 r. aż 49 proc. znalazło się w sferze ubóstwa także w marcu 2013 r. (tabela 8.1.17). W sferze niedostatku w obu badanych latach pozostawało 28,6 proc. gospodarstw. Spośród gospodarstw żyjących w niedostatku w marcu 2011 r. aż 84 proc. żyło nadal w niedostatku w marcu 2013 r. (tabela 8.1.18), co oznacza, że niedostatek miał w badanym okresie dla większości gospodarstw domowych charakter trwały.

Około 5,2 proc. gospodarstw domowych zmieniło w marcu 2013 r. swoje usytuowanie pomiędzy sferą skrajnego ubóstwa i sferą poza skrajnym ubóstwem (tabela 8.1.19). Wystąpiła przy tym przewaga gospodarstw domowych, które w minionych dwóch latach weszły do sfery skrajnego ubóstwa (3,13 proc. gospodarstw) nad tymi, które w tym czasie z tej sfery wyszły (2,09 proc.). Taką samą tendencję mobilności obserwujemy w przypadku statusu przynależności gospodarstw domowych do sfery niedostatku (tabela 8.1.19). Swoje usytuowanie pomiędzy sferą niedostatku i sferą poza niedostatkiem zmieniło w badanym okresie prawie 21,5 proc. gospodarstw domowych. Sytuacja dochodowa w ponad 5 proc. gospodarstw domowych polepszyła się w marcu 2013 r. w stosunku do marca 2011 r. na tyle, że wyszły one ze sfery niedostatku. Znaczące pogorszenie się sytuacji dochodowej w tym okresie spowodowało wpadnięcie do sfery niedostatku aż ponad 11 proc. gospodarstw domowych.

Tabela 8.1.17.. Przepływy gospodarstw domowych pomiędzy statusami przynależności do sfery skrajnego ubóstwa w okresie marzec 2011-marzec 2013

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe nie ubogie w marcu 2013 (w proc.)	Gospodarstwa domowe ubogie w marcu 2013 (w proc.)	Ogółem
Gospodarstwa domowe nieubogie w marcu 2011 (w proc.)	92,77	3,13	95,90
Gospodarstwa domowe ubogie w marcu 2011 (w proc.)	2,09	2,01	4,10
Ogółem	94,86	5,14	100,00

Tabela 8.1.18. Przepływy gospodarstw domowych w Polsce pomiędzy statusami przynależności do sfery niedostatku w okresie marzec 2011-marzec 2013

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe dostatnie w marcu 2013 (w proc.)	Gospodarstwa domowe niedostatnie w marcu 2013 (w proc.)	Ogółem
Gospodarstwa domowe dostatnie w marcu 2011 (w proc.)	49,86	16,11	65,97
Gospodarstwa domowe niedostatnie w marcu 2011 (w proc.)	5,41	28,62	34,03
Ogółem	55,87	44,73	100,00

Tabela 8.1.19. Mobilność gospodarstw domowych ze względu na przynależność do sfery ubóstwa w okresie marzec 2011-marzec 2013.

Indeksy mobilności	Wartości indeksów mobilności * 100	
	Skrajne ubóstwo	Niedostatek
S	5,22	21,52
SU ⁺	2,09	5,41
SU ⁻	3,13	16,11
CM	-1,05	-10,71

8.1.2.4. Determinanty ubóstwa

W tabeli 8.1.20 przedstawiono wyniki analiz probitowych ryzyka ubóstwa oczywistego. Podano w niej oceny parametrów modelu probitowego, standardowe błędy szacunku parametrów, wartości statystyki t-Studenta oraz empiryczne poziomy istotności $P>|t|$, przy których odrzuca się hipotezę o nieistotności parametru prawdopodobieństwo, że bezwzględna wartość zmiennej losowej o rozkładzie t-Studenta przyjmuje wartość nie mniejszą niż otrzymana wartość statystyki t-Studenta.

Porównanie wartości statystyki χ^2 równej 508,5 (przy 23 stopniach swobody) z odpowiadający jej empirycznym poziomem istotności równymi 0,000 wskazuje na wysoką dobroć modelu i istotność wszystkich występujących w nim zmiennych niezależnych (wariantów cech) traktowanych łącznie. Badając istotność wyróżnionych w modelu poszczególnych zmiennych niezależnych (wariantów cech) przyjęto poziom istotności równy 0,05. Oznacza to, że dana zmienna (wariant cechy) jest istotna gdy odpowiadający jej empiryczny poziom istotności jest mniejszy od 0,05.

Grupa społeczno-ekonomiczna (źródło utrzymania głowy gospodarstwa domowego)

Punktem odniesienia dla oceny wpływu głównego źródła utrzymania gospodarstwa domowego (jego przynależności do danej grupy społeczno-ekonomicznej) na zagrożenie ubóstwem była grupa gospodarstw pracujących na własny rachunek. Oznacza to, że stopień zagrożenia ubóstwem grup gospodarstw domowych, wyróżnionych ze względu na główne źródło utrzymania, był rozpatrywany w odniesieniu do tego stopnia w grupie gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek. Grupami gospodarstw domowych o największym ryzyku ubóstwa są gospodarstwa utrzymujących się z niezarobkowych źródeł innych niż emerytura lub renta oraz gospodarstwa domowe rencistów. Świadczą o tym wyraźnie najwyższe, dodatnie wartości ocen parametrów stojących przy tych kategoriach. W przypadku pierwszej grupy gospodarstw są to często gospodarstwa z osobami bezrobotnymi, a tym samym o relatywnie najniższych dochodach. Jednocześnie pozostałe grupy gospodarstw wyróżnione ze względu na źródło utrzymania nie różnią się istotnie, od grupy gospodarstw domowych pracujących na własny rachunek, ze względu na ryzyko ubóstwa¹⁰⁸.

Liczba osób w gospodarstwie domowym

Odniesieniem dla oceny wpływu liczby osób w gospodarstwie domowym na ryzyko znalezienia się gospodarstwa w sferze ubóstwa były gospodarstwa jednoosobowe. Liczba osób w gospodarstwie domowym w sposób istotny oddziałuje na ryzyko znalezienia się gospodarstwa domowego w sferze skrajnego ubóstwa z wyjątkiem gospodarstw domowych składających się z 2 osób (tabela 8.1.20). Jest ono znacząco wyższe niż w grupie gospodarstw domowych jednoosobowych i w zasadzie rośnie wraz ze zwiększeniem się liczby osób w gospodarstwie. Przyczyn tej sytuacji należy upatrywać w tym, że najczęściej gospodarstwa wieloosobowe stanowią rodziny wielodzietne, w których większość osób nie pracuje zawodowo.

¹⁰⁸ Szereg determinant ubóstwa jest silnie skorelowana, co oznacza, że przenoszą one te same informacje dotyczące ryzyka ubóstwa. Najsilniejszy wpływ na to ryzyko ma poziom wykształcenia. Po wyeliminowaniu tej zmiennej z modelu okazało się, że istotny wpływ na zwiększenie ryzyka ubóstwa ma przynależność gospodarstw domowych do grupy gospodarstw domowych rolników oraz zamieszkiwanie na wsi.

Klasa miejscowości zamieszkania

Dla oceny wpływu klasy miejscowości zamieszkania na ryzyko zagrożenia ubóstwem przyjęto jako punkt odniesienia gospodarstwa domowe zamieszkujące największe miasta. Wszystkie oszacowania parametrów modelu, stojących przy zmiennych reprezentujących klasy miejscowości zamieszkania, nie są istotne (tabela 8.1.20).

Tabela 8.1.20. Wyniki estymacji modelu probitowego ryzyka ubóstwa według ujęcia obiektywnego w marcu/kwietniu 2013 r.

Predyktory	Oszacowania parametrów	Standardowe błędy szacunku	Statystyka t-Studenta	P> t
(Wyraz wolny)	-1,972	0,301	-6,550	0,000
Grupa społeczno-ekonomiczna:				
Pracownicy	0,001	0,211	0,000	0,997
Rolnicy	0,284	0,238	1,190	0,000
Pracujący na własny rachunek	Ref.			
Emeryci	-0,103	0,239	-0,430	0,665
Renciści	0,449	0,237	1,890	0,058
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	1,123	0,232	4,830	0,000
Liczba osób w gospodarstwie				
1	Ref.			
2	-0,106	0,107	-0,990	0,324
3	-0,321	0,132	-2,420	0,015
4	-0,245	0,148	-1,650	0,098
5	-0,263	0,147	-1,790	0,073
6 i więcej	-0,112	0,152	-0,740	0,461
Klasa miejscowości zamieszkania:				
Miasta powyżej 500 tys.	Ref.			
Miasta 200-500 tys.	-0,093	0,175	-0,530	0,250
Miasta 100-200 tys.	0,116	0,176	0,660	0,462
Miasta 20-100 tys.	-0,110	0,158	-0,700	0,200
Miasta poniżej 20 tys.	-0,266	0,174	-1,530	0,075
Wieś	-0,044	0,153	-0,290	0,255
Wykształcenie głowy gospodarstwa:				
Podstawowe i niższe	1,274	0,205	6,210	0,000
Zasadnicze zawodowe	0,924	0,194	4,770	0,000
Średnie	0,353	0,198	0,790	0,074
Wyższe	Ref.			
Wiek głowy gospodarstwa domowego:				
poniżej 35 lat	0,057	0,154	0,370	0,712
35-59 lata	-0,381	0,172	-2,220	0,027
60 lat i więcej	Ref.			
Status gospodarstwa na rynku pracy:				
Przynajmniej 1 osoba bezrobotna	Ref.			
Brak osób bezrobotnych	-0,804	0,086	-9,320	0,000
Status niepełnosprawności gospodarstwa:				
Przynajmniej 1 osoba niepełnosprawna	Ref.			
Brak osób niepełnosprawnych	-0,209	0,078	-2,680	0,007

Wykształcenie głowy gospodarstwa domowego

Poziom wykształcenia głowy gospodarstwa domowego w sposób jednoznaczny determinuje ryzyko znalezienia się w sferze ubóstwa (tabela 8.1.20). Punktem odniesienia ocen wpływu wyróżnionych w modelach poziomów wykształcenia głowy rodziny na ryzyko ubóstwa była grupa gospodarstw, których głowa posiada wykształcenie wyższe. Wszystkie oszacowania parametrów są statystycznie istotne i przyjmują dodatnie wartości. Oznacza to, że wyrażnie najniższe ryzyko wejścia w sferę ubóstwa mają gospodarstwa domowe, których głowa ma wykształcenie wyższe. Im niższy poziom wykształcenia głowy gospodarstwa tym w zasadzie większe ryzyko ubóstwa. Jednak gdy głowa gospodarstwa domowego posiada wykształcenie średnie ryzyko ubóstwa jego gospodarstwa domowego jest wyższe niż gospodarstwa domowego z głową o wykształceniu zasadniczym zawodowym.

Wiek głowy gospodarstwa domowego

Grupy wiekowe głów gospodarstw domowych zostały wyodrębnione zgodnie z fazami przebiegu życia osób dorosłych. Jako punkt odniesienia zostały wybrane gospodarstwa, których głowa jest w wieku 60 lat i więcej. Różnice poziomu ryzyka ubóstwa pomiędzy grupą gospodarstw stanowiącą punkt odniesienia i wszystkimi innymi grupami gospodarstw okazały się istotne tylko w przypadku grupy gospodarstw z głową w wieku 35-39 lat (tabela 8.1.24). Ryzyko ubóstwa dla tej grupy gospodarstw jest istotnie niższe niż dla grupy gospodarstw stanowiącej punkt odniesienia.

Status gospodarstwa na rynku pracy

W ramach statusu gospodarstw domowych na rynku pracy wyróżniono grupę gospodarstw bez osób bezrobotnych oraz grupę gospodarstw z przynajmniej jedną osobą bezrobotną. Druga z tych grup stanowiła punkt odniesienia ocen ryzyka ubóstwa. Uzyskane oszacowania parametrów wskazują na znaczące większe ryzyko wpadnięcia w sferę ubóstwa gospodarstw z osobami bezrobotnymi niż gospodarstw domowych bez bezrobotnych (tabela 8.1.20).

Status niepełnosprawności

Jako punkt odniesienia została przyjęta grupa gospodarstw domowych z przynajmniej jedną osobą niepełnosprawną. Występowanie osób niepełnosprawnych istotnie zwiększa ryzyko ubóstwa gospodarstw domowych. Wpływ ten jest jednak relatywnie mniejszy niż w przypadku, gdy w gospodarstwie domowym są osoby bezrobotne (tabela 8.1.20).

8.1.3. Wyniki analizy sfery ubóstwa w podejściu wielowymiarowym

W podejściu wielowymiarowym analizę ubóstwa monetarnego rozszerzono o analizę ubóstwa niemonetarnego (deprywacji materialnej). Deprywacji materialnej podlegało w Polsce w lutym/ marcu 2013 r. aż 19,7 proc. gospodarstw domowych, czyli znacznie więcej niż było ubogich monetarnie (tabela 8.1.9). Należy jednak zwrócić uwagę, że na wielkości indeksów deprywacji w sposób znaczący oddziałują przyjmowane założenia co do granic deprywacji materialnej, zarówno w poszczególnych jej wymiarach jak i dla wszystkich wymiarów łącznie. Głębokość ubóstwa niemonetarnego kształtowała się na podobnym poziomie jak i ubóstwa monetarnego (indeksy głębokości ubóstwa przyjęły odpowiednio wielkości 21,2 proc. i 22,4 proc., tabela 8.1.9). Natomiast intensywność i dotkliwość deprywacji materialnej była znacząco większa niż ubóstwa monetarnego. Indeksy intensywności i dotkliwości deprywacji materialnej przyjęły wielkości 4,6 proc. i 2,8 proc. podczas gdy wielkość indeksów intensywności i dotkliwości ubóstwa monetarnego wyniosła 1,4 proc. i 0,6 proc.

Zdecydowanie najwyższy procent zdeprywowanych materialnie występował wśród gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł oraz rencistów (odpowiednio 49,1 proc. i 36,2 proc. zdeprywowanych materialnie). Głębokość deprywacji materialnej także była największa w tych dwóch grupach gospodarstw domowych (indeks głębokości deprywacji materialnej przyjął w tych grupach gospodarstw domowych odpowiednio wielkości 33,7 proc. i 36,2 proc.). Jednakże różnice pomiędzy grupami społeczno-ekonomicznymi ze względu na głębokość deprywacji materialnej są znacznie mniejsze niż ze względu na zasięg tej deprywacji. Grupy gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł oraz rencistów charakteryzują się także największą intensywnością i dotkliwością deprywacji materialnej (odpowiednie indeksy dla pierwszej z grup gospodarstw domowych przyjęły wielkości 16,0 proc. i 9,7 proc., a dla drugiej z nich 6,7 proc. i 3,6 proc.). W grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi zasięg deprywacji materialnej był w lutym/marcu 2013 r. znacznie większy niż w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych. W pierwszej z tych grup gospodarstw zdeprywowanych materialnie było 36,4 proc. gospodarstw, a w drugiej 16,9 proc. Także głębokość, intensywność i dotkliwość deprywacji materialnej w grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi jest znacząco większa niż w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych.

Wśród typów gospodarstw domowych deprywacja materialna miała największy zasięg w lutym/marcu 2013 r. w grupach gospodarstw domowych rodzin niepełnych i małżeństw wielodzietnych (tabela 8.1.10). Deprywacji materialnej podlegało w tych grupach gospodarstw domowych odpowiednio 29,2 proc. i 28,2 proc. gospodarstw. Także grupy gospodarstw domowych rodzin niepełnych i małżeństw wielodzietnych charakteryzowały się największą głębokością, intensywnością i dotkliwością deprywacji materialnej. Odpowiednie indeksy przyjęły dla pierwszej z tych grup gospodarstw domowych wielkości 30,4 proc., 8,9 proc. i 5,7 proc., a dla drugiej 35,6 proc., 10,0 proc. i 7,7 proc.

Największy zasięg deprywacji materialnej występował w lutym/marcu 2013 r. wśród gospodarstw domowych zamieszkujących największe miasta i wieś (tabela 8.1.11). W największych miastach deprywacji materialnej podlegało 21,3 proc. gospodarstw, a na wsi 20,7 proc. gospodarstw. Największa głębokość deprywacji materialnej charakteryzowała natomiast grupę gospodarstw domowych zamieszkujących wieś i małe miasta o liczbie mieszkańców 20-100 tys. (indeks głębokości deprywacji materialnej przyjął dla tych grup gospodarstw domowych odpowiednio wielkości 26,2 proc. i 25,1 proc.). Także intensywność i dotkliwość deprywacji były w tych grupach gospodarstw były największe. Odpowiednie indeksy osiągnęły w grupie gospodarstw wiejskich poziom 5,4 proc. i 3,5 proc., a w grupie gospodarstw domowych zamieszkujących małe miasta 4,8 proc. i 2,9 proc.

Największy zasięg derywacja materialna miała w lutym/marcu 2013 r. w województwach dolnośląskim i łódzkim (tabela 8.1.12). Zdeprywowanych materialnie w tych województwach było odpowiednio 25,6 proc. i 25,4 proc. gospodarstw domowych. Największą głębokością deprivacji w tym okresie charakteryzowały się natomiast województwa warmińsko-mazurskie, lubuskie i zachodnio-pomorskie (indeks głębokości deprivacji przyjął w nich odpowiednio wielkości 31,0 proc., 29,9 proc. i 28,3 proc.). Najwyższą intensywność i dotkliwość deprivacji materialnie obserwujemy w lutym/marcu 2013 r. w województwach dolnośląskim, warmińsko-mazurskim i łódzkim (indeksy intensywności deprivacji osiągnęły dla nich wielkości 6,9 proc., 6,7 proc. i 6,3 proc., a indeksy dotkliwości deprivacji 4,4, proc., 4,3 proc. i 4,2 proc.).

Ostatecznie za gospodarstwa domowe ubogie uważane są te gospodarstwa, które są jednocześnie ubogie monetarnie oraz ubogie niemonetarnie. Takie gospodarstwa, ubogie oczywiście, stanowiły w lutym/marcu 2013 r. 2,7 proc. badanej populacji (tabela 8.1.9). Wartości pozostałych charakterystyk ubóstwa oczywistego także są znacząco niższe niż ubóstwa monetarnego i ubóstwa niemonetarnego.

Zdecydowanie największy zasięg ubóstwo (oczywiste) miało w lutym/marcu 2013 r. w grupach gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł oraz rencistów (stopa ubóstwa oczywistego przyjęła w tych grupach gospodarstw domowych odpowiednio wielkości 27,3 proc. i 7,0 proc., tabela 8.1.9). Natomiast głębokość ubóstwa była wyraźnie największa w grupach gospodarstw pracujących na własny rachunek oraz utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (indeksy głębokości ubóstwa przyjęły w tych grupach gospodarstw domowych odpowiednio wielkości 46,3 i 37,7 proc.), co oznacza że właśnie w tych grupach gospodarstwa ubogie były przeciętnie najmniej zamożne. Intensywność i dotkliwość ubóstwa nie są znacząco zróżnicowane pomiędzy grupami społeczno-ekonomicznymi gospodarstw domowych. Wyjątek stanowi grupa gospodarstw domowych utrzymujących się z niezarobkowych źródeł o relatywnie bardzo wysokich wielkościach indeksów intensywności i dotkliwości ubóstwa (przyjęły one odpowiednio wielkości 11,8 proc. i 7,5 proc.).

Zasięg ubóstwa był w lutym/marcu 2013 r. znacznie wyższy w grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi niż w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych (tabela 8.1.9). W pierwszej z grup gospodarstw domowych było ponad 11 proc. gospodarstw ubogich podczas gdy w drugiej z nich tylko 1,3 proc. Także głębokość, intensywność i dotkliwość ubóstwa w grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi były znacznie wyższe niż w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych. Wielkości odpowiednich indeksów wynosiły w grupie gospodarstw domowych z bezrobotnymi 36,6 proc., 4,8 proc. i 3,1 proc., a w grupie gospodarstw domowych bez bezrobotnych 26,6 proc., 0,5 proc. i 0,2 proc.

Wśród typów gospodarstw domowych największym zasięgiem ubóstwa charakteryzowały się w lutym/marcu 2013 r. gospodarstwa domowe małżeństw wielodzietnych i rodzin niepełnych (tabela 8.1.10). Gospodarstw domowych ubogich w tych grupach było odpowiednio prawie 7 proc. i ponad 5 proc. Najgłębsze ubóstwo występowało w badanym okresie także w grupie gospodarstw domowych małżeństw wielodzietnych, a następnie nierodzinnych wieloosobowych i małżeństw z 1 dzieckiem. Indeksy głębokości ubóstwa osiągnęły w tych grupach gospodarstw odpowiednio wielkości 37,3 proc., 34,6 proc. i 33,9 proc. Intensywność i dotkliwość ubóstwa były natomiast najsilniejsze w grupach gospodarstw domowych małżeństw wielodzietnych i rodzin niepełnych. Indeksy intensywności ubóstwa przyjęły w tych grupach odpowiednio wielkości 3,0 proc. i 7,8 proc. oraz 2,0 proc. i 1,0 proc.

Zasięg ubóstwa nie był znacząco zróżnicowany w lutym/marcu 2013 r. według klas miejscowości zamieszkania gospodarstw domowych (tabela 8.1.11). Był on jednak znacznie większy w gospodarstwach domowych wiejskich niż w gospodarstwach domowych miejskich. Gospodarstw domowych ubogich zamieszkujących wieś było w badanym okresie prawie 4 proc. Głębokość ubóstwa była natomiast największa w grupie gospodarstw zamieszkujących duże miasta, o liczbie mieszkańców 200-500 tys. (indeks głębokości ubóstwa osiągnął w tych miastach prawie 39 proc.). Najwyższą intensywnością i dotkliwością ubóstwa charakteryzowały się gospodarstwa domowe wiejskie (odpowiednie indeksy przyjęły dla tej grupy gospodarstw wielkości 1,4 proc. oraz 0,9 proc.).

Największe odsetki gospodarstw domowych ubogich w lutym/marcu 2013 r. obserwujemy w województwach warmińsko-mazurskim, lubelskim i lubuskim (po około 4,4 proc. gospodarstw domowych w tych województwach było ubogich, tabela 8.1.12). Największa głębokość ubóstwa występowała natomiast w województwach zachodnio-pomorskim, lubuskim oraz lubelskim (indeks głębokości ubóstwa przyjął w nich odpowiednio wielkości 44,8 proc., 44,1 proc. i 41,6 proc.). Zarówno intensywność jak i dotkliwość ubóstwa były najwyższe, podobnie jak zasięg ubóstwa, w województwach lubelskim i lubuskim (indeksy intensywności i dotkliwości ubóstwa osiągnęły w nich odpowiednio wielkości 2,0 proc. i 1,9 proc. oraz po 1,3 proc.).

Przeprowadzona analiza ubóstwa oczywistego daje lepszy obraz sfery ubóstwa w Polsce niż analiza ubóstwa wyłącznie ze względu na poziom bieżących dochodów gospodarstw domowych (ubóstwa monetarnego). Niskie bieżące dochody gospodarstw domowych nie zawsze oznaczają, że gospodarstwa te są ubogie, tzn. nie są w stanie zaspokoić swoich podstawowych potrzeb na minimalnym, akceptowalnym poziomie. Jeżeli gospodarstwa domowe mają nagromadzone zasoby materialne w poprzednich okresach to mogą je wykorzystać w okresach gdy uzyskują zbyt niskie dochody bieżące, a tym samym uniknąć „wpadnięcia” w ubóstwo.

Tabela 8.1.9. Agregatowe indeksy ubóstwa w ujęciu wielowymiarowym według grup społeczno-ekonomicznych i typu aktywności ekonomicznej w marcu 2013 r.

Grupa społeczno-ekonomiczna i typ aktywności ekonomicznej	Agregatowe indeksy ubóstwa · 100											
	Zasięg ubóstwa			Głębokość ubóstwa			Intensywność ubóstwa			Dotkliwość ubóstwa		
	Monetarnego	niemone-tarnego	Oczywistego	Monetarnego	Niemone-tarnego	Oczywistego	Monetarnego	Niemone-tarnego	Oczywistego	Monetarnego	Niemone-tarnego	Oczywistego
Pracownicy	2,65	16,93	1,35	23,01	21,02	26,75	0,61	3,56	0,51	0,25	2,08	0,31
Rolnicy	10,85	16,72	4,12	20,16	24,40	24,88	2,19	4,08	1,28	0,81	2,69	0,74
Emeryci	2,32	19,43	0,90	18,73	17,93	24,30	0,43	3,48	0,33	0,13	1,71	0,17
Renciści	12,36	36,15	6,98	21,66	29,85	25,82	2,68	10,79	2,03	0,91	6,37	0,95
Pracujący na własny rachunek	2,63	8,28	1,11	25,74	25,25	46,25	0,68	2,09	0,93	0,31	1,63	0,74
Utrzymujący się z niezarobkowych źródeł	40,08	49,12	27,32	35,44	33,71	37,66	14,20	16,56	11,82	7,30	11,31	7,45
Bez bezrobotnych	3,01	16,91	1,32	23,09	20,15	26,00	0,70	3,41	0,47	0,28	1,86	0,24
Z bezrobotnymi	18,11	36,40	11,05	29,50	31,42	36,60	5,34	11,44	4,75	2,48	7,80	3,11
Ogółem	5,14	19,74	2,72	26,27	23,45	15,27	1,35	4,63	1,08	0,59	2,80	0,65

Tabela 8.1.10. Agregatowe indeksy ubóstwa w ujęciu wielowymiarowym według typu gospodarstwa w marcu 2013 r.

Typ gospodarstwa	Agregatowe indeksy ubóstwa · 100											
	Zasięg ubóstwa			Głębokość ubóstwa			Intensywność ubóstwa			Dotkliwość ubóstwa		
	Monetarnego	Niemone-tarnego	Oczywistego	Monetarnego	Niemone-tarnego	Oczywistego	Monetarnego	Niemone-tarnego	Oczywistego	Monetarnego	Niemone-tarnego	Oczywistego
Jednorodzinne: małżeństwa bez dzieci	3,03	15,04	1,57	28,28	18,21	31,70	0,86	2,74	0,66	0,37	1,48	0,38
małżeństwa z 1 dzieckiem	2,41	13,98	1,24	32,59	19,35	33,88	0,79	2,70	0,65	0,38	1,56	0,40
małżeństwa z 2 dziećmi	3,50	15,80	1,56	20,58	25,45	28,23	0,72	4,02	0,57	0,26	2,37	0,36
małżeństwa z 3 i więcej dziećmi	13,48	28,21	6,84	22,07	35,58	37,33	2,98	10,04	2,99	1,07	7,74	2,03
rodziny niepełne	8,46	29,24	5,17	22,91	30,44	29,25	1,94	8,90	1,79	0,73	5,74	1,06
Wielorodzinne	4,56	18,32	2,35	25,81	23,58	28,08	1,18	4,32	0,97	0,51	2,68	0,61
Nierodzinne: jednoosobowe	6,11	24,17	3,40	30,24	19,54	31,45	1,85	4,72	1,24	0,92	2,40	0,69
wielooosobowe	8,00	20,01	2,20	25,53	15,06	34,64	2,04	3,01	1,18	0,76	1,85	0,70

Tabela 8.1.11. Agregatowe indeksy ubóstwa w ujęciu wielowymiarowym według klasy miejscowości zamieszkania w marcu 2013 r.

Klasa miejscowości zamieszkania	Agregatowe indeksy ubóstwa · 100											
	Zasięg ubóstwa			Głębokość ubóstwa			Intensywność ubóstwa			Dotkliwość ubóstwa		
	Monetarnego	Niemone-tarnego	Oczywistego	Monetarnego	Niemone-tarnego	Oczywistego	Monetarnego	Niemone-tarnego	Oczywistego	Monetarnego	Niemone-tarnego	Oczywistego
Miasta powyżej 500 tys.	2,48	21,39	1,46	25,87	19,21	26,56	0,64	4,11	0,63	0,29	2,22	0,36
Miasta 200-500 tys.	2,44	20,30	1,57	25,43	19,61	38,56	0,62	3,98	0,75	0,28	2,13	0,53
Miasta 100-200 tys.	4,06	17,02	3,11	31,29	23,86	37,91	1,27	4,06	1,28	0,57	2,61	0,84
Miasta 20-100 tys.	4,08	19,16	2,33	28,66	25,14	34,48	1,17	4,82	1,07	0,56	2,91	0,64
Miasta poniżej 20 tys.	4,43	17,49	2,22	26,52	21,39	28,13	1,18	3,74	0,77	0,53	2,03	0,41
Wieś	8,42	20,74	3,97	24,99	26,16	30,38	2,10	5,43	1,44	0,87	3,54	0,87

Tabela 8.1.12. Agregatowe indeksy ubóstwa, w ujęciu wielowymiarowym, według województw w marcu 2013 r.

Województwa	Agregatowe indeksy ubóstwa · 100											
	Zasięg ubóstwa			Głębokość ubóstwa			Intensywność ubóstwa			Dotkliwość ubóstwa		
	Monetarnego	Niemone-tarnego	Oczywistego	Monetarnego	Niemone-tarnego	Oczywistego	Monetarnego	Niemone-tarnego	Oczywistego	Monetarnego	Niemone-tarnego	Oczywistego
Dolnośląskie	4,76	25,62	2,85	33,60	26,75	38,35	1,60	6,85	1,50	0,80	4,38	0,91
Kujawsko-pomorskie	6,21	19,69	3,44	28,01	22,65	32,93	1,74	4,46	1,29	0,84	2,46	0,71
Lubelskie	7,51	20,36	4,40	33,90	23,44	41,61	2,55	4,77	1,96	1,32	3,24	1,30
Lubuskie	8,01	19,62	4,39	25,28	29,86	44,10	2,02	5,86	1,93	0,83	3,80	1,33
Łódzkie	5,24	25,44	2,54	20,04	24,88	30,38	1,05	6,33	0,96	0,42	4,23	0,63
Małopolskie	3,93	17,28	1,25	14,67	19,62	17,15	0,58	3,39	0,45	0,13	1,73	0,22
Mazowieckie	4,84	21,22	2,40	22,32	20,03	23,23	1,08	4,25	0,68	0,43	2,56	0,39
Opolskie	5,43	11,04	1,54	27,91	16,90	23,64	1,52	1,87	0,48	0,60	0,84	0,18
Podkarpackie	6,92	21,00	3,31	26,36	22,22	32,58	1,82	4,67	1,67	0,83	3,13	1,03
Podlaskie	3,81	15,41	1,47	15,43	24,30	25,24	0,59	3,74	0,42	0,16	2,56	0,17
Pomorskie	4,81	20,98	2,81	29,93	23,57	29,21	1,44	4,94	0,98	0,58	2,69	0,45
Śląskie	4,46	16,93	2,78	30,08	23,04	34,24	1,34	3,90	1,15	0,61	2,21	0,70
Świętokrzyskie	7,84	20,58	3,86	31,26	27,67	36,81	2,45	5,69	1,81	1,34	3,66	1,26
Warmińsko-mazurskie	5,73	21,68	4,43	24,55	30,98	32,79	1,41	6,72	1,50	0,54	4,27	0,98
Wielkopolskie	3,83	16,15	1,87	24,59	19,41	23,42	0,94	3,13	0,62	0,35	1,55	0,28
Zachodniopomorskie	3,84	16,98	2,44	24,30	28,26	44,78	0,93	4,80	1,09	0,34	2,96	0,84

8.2. Bezrobocie

Janusz Czapiński

Stopa rejestrowanego bezrobocia w próbie indywidualnych respondentów w wieku aktywności zawodowej wyniosła 13,9 proc. (nieco mniej niż szacował w miesiącach badania GUS – 14,2). Wszystkich zarejestrowanych w urzędach pracy bezrobotnych podzielić można na dwie duże grupy: prawdziwych i pozornych; pozornych z kolei podzielić można na tych, którzy nie są zainteresowani pracą (nie szukają jej i/lub nie są gotowi jej podjąć), oraz pracujących na czarno lub w inny sposób osiągających dochód nie mniejszy niż 1200 zł. miesięcznie. Podobnie jak w poprzednich rundach badania pozornie bezrobotni stanowią znaczący procent wszystkich zarejestrowanych (w 2003 i 2005 r. około 1/3, od 2007 r. już od 40 do 50 proc., a obecnie 36 proc.¹⁰⁹) (tabela 8.2.1).

Główną przyczyną nieposzukiwania pracy przez znaczną część bezrobotnych zarejestrowanych jest w przypadku kobiet opieka nad dziećmi (44 proc, spadek o 7 pp. od 2011 r.) i ogólnie obowiązki domowe (16,4 proc. łącznie zajmowanie się domem i opiekowanie się niepełnosprawnymi lub starszymi członkami gospodarstwa domowego). W przypadku mężczyzn nieposzukiwanie pracy wynika głównie z utraty wiary w możliwość jej znalezienia (31 proc.), a w dalszej kolejności – ze stanu zdrowia (26 proc., wzrost o 3 pp. w stosunku do 2011 r.). Znamienne jest, że głównie mężczyźni dosyć często (choć dwa razy rzadziej niż dwa lata temu) jako powód nieposzukiwania pracy podają chęć zachowania prawa do otrzymywania świadczeń społecznych (4,6 proc. wobec 1,8 proc. w grupie bezrobotnych kobiet). Także mężczyźni częściej niż kobiety przyznają wprost, że nie chce im się pracować (odpowiednio 3,8 i 1,8 proc. bezrobotnych) (tabela 8.2.2).

Tabela 8.2.1. Odsetek bezrobotnych wśród osób w wieku aktywności zawodowej (kobiety 18-60 lat, mężczyźni 18-65 lat) bez emerytów, rencistów i uczących się w trybie dziennym według różnych kryteriów bezrobocia*

Kryterium bezrobocia	Stopa bezrobocia wśród osób w wieku aktywności zawodowej					
	2003	2005	2007	2009	2011	2013
Rejestracja w urzędzie pracy	19,6	17,6	12,5	9,9	10,9	13,9
Rejestracja + gotowość podjęcia pracy	16,6	14,7	8,9	7,2	9,0	11,4
Rejestracja + gotowość podjęcia pracy + poszukiwanie pracy	14,8	13,4	7,6	6,6	7,6	8,9
Rejestracja + gotowość podjęcia pracy + poszukiwanie pracy + niepracowanie w pełnym wymiarze czasu + dochód osobisty netto miesięcznie mniejszy niż 1200 zł (w 2003 r. 800 zł, w 2005 r. 850 zł, w 2007 r. 900 zł, w 2009 950 zł, w 2011 r. 1034 zł)	13,5	11,9	6,5	5,1	6,5	8,6
Łącznie z bezrobotnymi niezarejestrowanymi (bierni zawodowo gotowi do podjęcia pracy i poszukujący jej, N=278)						10,3

* Uwzględniono tylko te osoby, które wypełniły ankietę indywidualną, ponieważ jednym z kryteriów bezrobocia były dochody osobiste netto, o które nie pytano w kwestionariuszu gospodarstwa domowego; z tego też względu pominięto młodszych członków gospodarstw domowych.

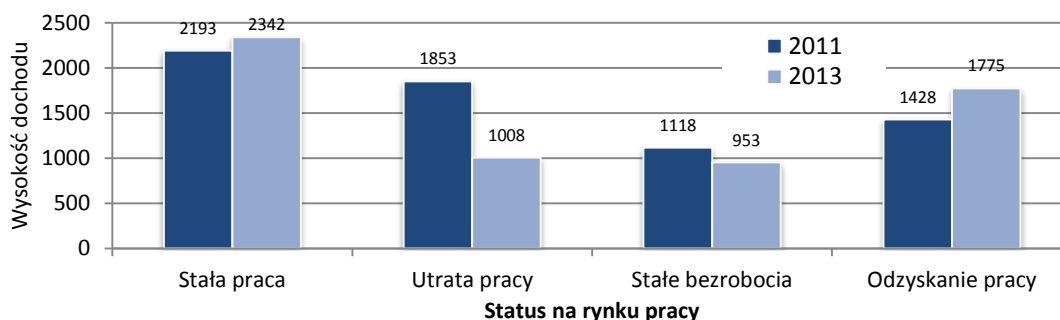
Tabela 8.2.2. Odsetek kobiet i mężczyzn wśród zarejestrowanych bezrobotnych niezainteresowanych pracą, którzy podają różne przyczyny nieposzukiwania pracy w 2009-2013 r.

Przyczyna nieposzukiwania pracy	Kobiety		Mężczyźni		Ogółem	
	2013	2011	2013	2011	2013	2011
Uczy się, uzupełnia kwalifikacje	4,3	3,4	4,6	11,5	4,4	5,5
Zajmuje się domem	14,3	14,3	,0	2,1	10,3	11,0
Ze względu na opiekę nad dziećmi	43,9	50,8	,0	2,1	31,4	37,8
Ze względu na opiekę nad niepełnosprawnymi lub starszymi członkami gospodarstwa	2,1	2,3	2,3	2,1	2,2	2,2
Ze względu na stan zdrowia	7,6	7,1	26,2	22,9	12,9	11,3
Ze względu na nieodpowiedni wiek	1,8	2,3	5,4	7,3	2,8	3,6
Ze względu na brak kwalifikacji	2,1	1,9	3,1	5,2	2,4	2,8
Jest przekonany(a), że nie znajdzie pracy	12,5	10,9	30,8	24,0	17,7	14,4
Nie chce utracić prawa do otrzymywania świadczeń społecznych	1,8	1,9	4,6	9,4	2,6	3,9
Nie ma ochoty pracować	1,8	1,1	3,8	2,1	2,4	1,4
Inne powody	6,7	3,4	19,2	11,5	10,3	5,5

Utrata pracy oraz odzyskanie pracy powodują szereg konsekwencji w życiu człowieka: zmieniają jego dochody, relacje społeczne, dobrostan psychiczny i strategię życiową. Ale też prawdopodobieństwo utraty pracy zależy od szeregu cech osobistych, także tych, które wiążą się z wysokością dochodów, relacjami społecznymi, strategiami życiowymi czy kondycją psychiczną. Wykresy 8.2.1-8.2.4 pokazują tę dwustronną zależność. Osoby, które tracą

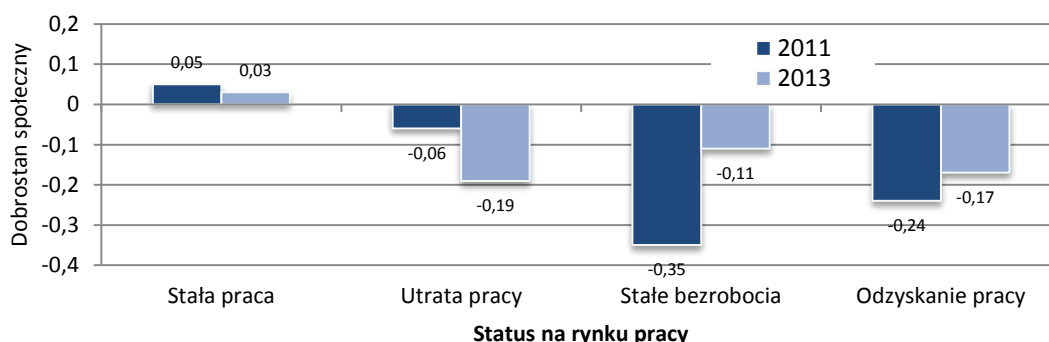
¹⁰⁹ Wzrost procentowego udziału pozornie bezrobotnych wśród zarejestrowanych bezrobotnych wynika głównie ze spadku stopy rejestrowanego bezrobocia przy względnie stałej wielkości tej grupy.

pracę, jeszcze przed jej utratą mają niższe dochody, gorsze relacje społeczne¹¹⁰, niższy poziom dobrostanu psychicznego¹¹¹ i rzadziej stosują zadaniową strategię radzenia sobie z problemami¹¹². Sama utrata pracy pogłębia te deficyty. Z kolei odzyskanie pracy poprawia wszystkie te wskaźniki, ale też ci, którzy odzyskują pracę mają niektóre z tych wskaźników lepsze w stosunku do stałych bezrobotnych jeszcze przed odzyskaniem pracy¹¹³.

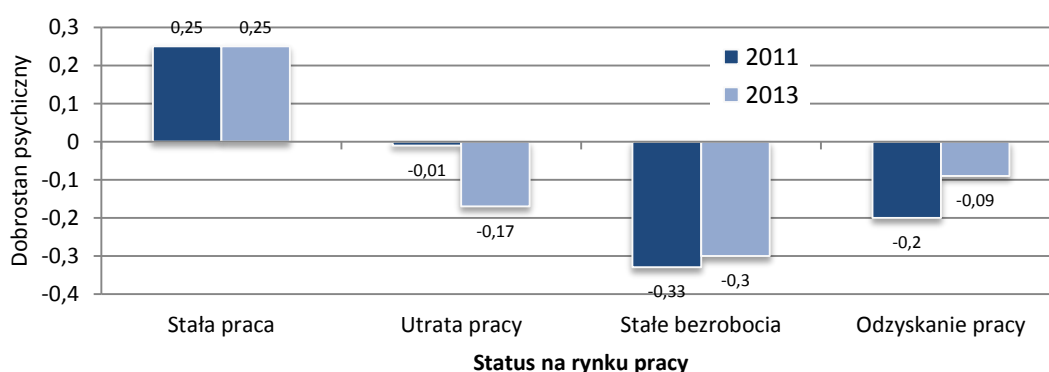
UWAGI: efekt główny daty pomiaru $F(1,5924)=5,986$, $p<0,05$, $\eta^2=0,001$; efekt główny statusu na rynku pracy $F(3,5924)=91,986$, $p<0,000$, $\eta^2=0,044$; efekt interakcji daty pomiaru i statusu na rynku pracy $F(3,5924)=54,886$, $p<0,000$, $\eta^2=0,027$.

Wykres 8.2.1. Wysokość miesięcznego dochodu osobistego netto w latach 2011-2013 w grupie osób, które cały czas pracowały, które utraciły pracę po 2011 r. i nie odzyskały jej przed 2013 r., które były bezrobotne we wszystkich latach, i w grupie osób, które odzyskały pracę po 2011 r. i miały ją w 2013 r..

UWAGI: efekt główny daty pomiaru ni.; efekt główny statusu na rynku pracy $F(3,7254)=27,201$, $p<0,000$, $\eta^2=0,011$; efekt interakcji daty pomiaru i statusu na rynku pracy $F(3,7254)=10,906$, $p<0,000$, $\eta^2=0,005$.

Wykres 8.2.2. Poziom dobrostanu społecznego w 2011 i 2013 roku w grupie osób, które w obu latach pracowały, które utraciły pracę po 2011 r., które były bezrobotne w obu latach, i w grupie osób, które odzyskały pracę po 2011 r..

UWAGI: efekt główny daty pomiaru ni.; efekt główny statusu na rynku pracy $F(3,7102)=184,407$, $p<0,000$, $\eta^2=0,072$; efekt interakcji daty pomiaru i statusu na rynku pracy $F(3,5439)=47,918$, $p<0,000$, $\eta^2=0,020$.

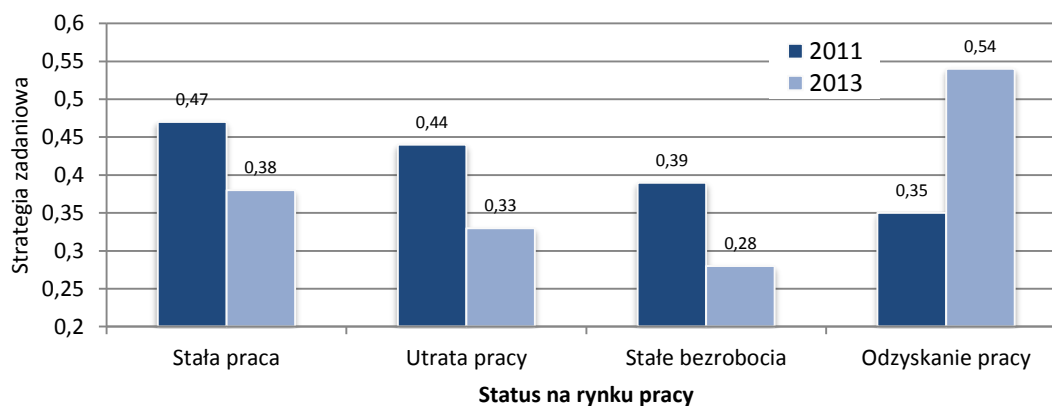
Wykres 8.2.3. Poziom dobrostanu psychicznego w 2011 i 2013 roku w grupie osób, które w obu latach pracowały, które utraciły pracę po 2011 r., które były bezrobotne w obu latach, i w grupie osób, które odzyskały pracę po 2011 r..

¹¹⁰ Miarą był dobrostan społeczny; operacyjna definicja wskaźnika patrz rozdz.9.2.

¹¹¹ Operacyjna definicja wskaźnika patrz rozdz. 9.2.

¹¹² Na temat strategii radzenia sobie patrz rozdz. 5.8.

¹¹³ Obszerniejsze omówienie dwustronnych zależności między cechami indywidualnymi i zmianą statusu na rynku pracy znaleźć można w raportach z poprzednich edycji *Diagnozy Społecznej* (www.diagnoza.com)

UWAGI: efekt główny daty pomiaru ni.; efekt główny statusu na rynku pracy $F(3,7546)=4,371$, $p<0,01$, $\eta^2=0,002$; efekt interakcji daty pomiaru i statusu na rynku pracy $F(3,7546)=15,348$, $p<0,000$, $\eta^2=0,006$

Wykres 8.2.4. Wskaźnik zadaniowej strategii radzenia sobie z problemami w 2011 i 2013 roku w grupie osób, które w obu latach pracowały, które utraciły pracę po 2011 r., które były bezrobotne w obu latach, i w grupie osób, które odzyskały pracę po 2011 r. przy kontroli wieku, płci i poziomu wykształcenia

8.3. Dyskryminacja społeczna

Janusz Czapiński

Jednym z istotnych zagrożeń dla integracji społecznej jest dyskryminacja, z którą mamy do czynienia wówczas, gdy jakimś kategoriom obywateli odmawia się równych praw i utrudnia dostęp do ważnych aspektów życia społecznego ze względu na ich szczególne cechy, które same w sobie ani też ich konsekwencje nie podlegają formalnie penalizacji.

Aby określić rodzaj i wielkość zagrożeń, które dla ładu społecznego pociągają za sobą dyskryminacja, należy najpierw oszacować zakres tego zjawiska, sprawdzić, jak dalece jesteśmy społeczeństwem nietolerancyjnym. Nie pytaliśmy naszych respondentów o narodowość, przynależność etniczną, wyznanie ani rasę i z badania zostały wyłączone gospodarstwa domowe cudzoziemców. Nie możemy zatem ocenić zakresu dyskryminacji na tle tych właśnie atrybutów. III RP jest jednak krajem bardzo jednorodnym rasowo, etnicznie i religijnie. W przeciwieństwie do wielu państw zachodnich nie doświadczamy konfliktów na tle rasowym, wyznaniowym czy narodowościowym. Pominiecie zatem tych właśnie wyróżników nie powinno zbytnio deformować naszych szacunków. W Polsce jesteśmy świadkami innych przejawów dyskryminacji, zarówno „gorących”, czyli silnie zabarwionych emocjonalnie (np. wobec homoseksualistów i nosicieli wirusa HIV), jak i „zimnych”, wpisanych niejako w kulturę i w mechanizmy społecznej stratyfikacji, np. związanych z płcią, niepełnosprawnością czy miejscem zamieszkania.

Generalnie poziom poczucia dyskryminacji w Polsce jest ciągle niski, chociaż w stosunku do połowy lat 90. XX wieku wzrósł trzykrotnie (tabela 8.3.1).

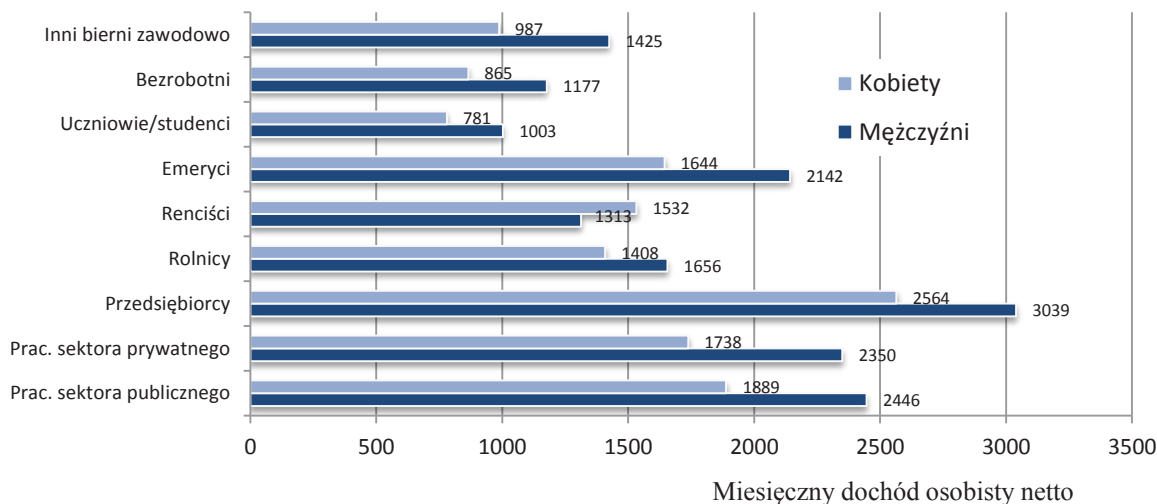
Tabela. 8.3.1. Odsetek osób dorosłych czujących się dyskryminowanymi w latach 1992-2011

1992 r. N=3396	1993 r. N=2307	1994 r. N=2298	1995 r. N=3024	1996 r. N=2329	1997 r. N=2100	2000 r. N=5431	2003 r. N=9620	2005 r. N=8609	2007 r. N=12638	2009 r. N=26122	2011 r. N=26300	2013 N=26201
0,8	1,0	0,7	0,9	0,5	0,6	1,2	1,6	1,8	1,9	1,8	1,7	1,8

Źródło danych: lata 1992-1997 — Czapiński, 1998; lata 2000-2013 — *Diagnoza Społeczna*.

Pytaliśmy o poczucie dyskryminacji z jakichkolwiek powodów. Łatwo wskazać niektóre obiektywne przesłanki dyskryminacji w Polsce, takie jak niepełnosprawność (np. bariery architektoniczne, niechętny stosunek pracodawców) czy różnice dochodowe związane z płcią.

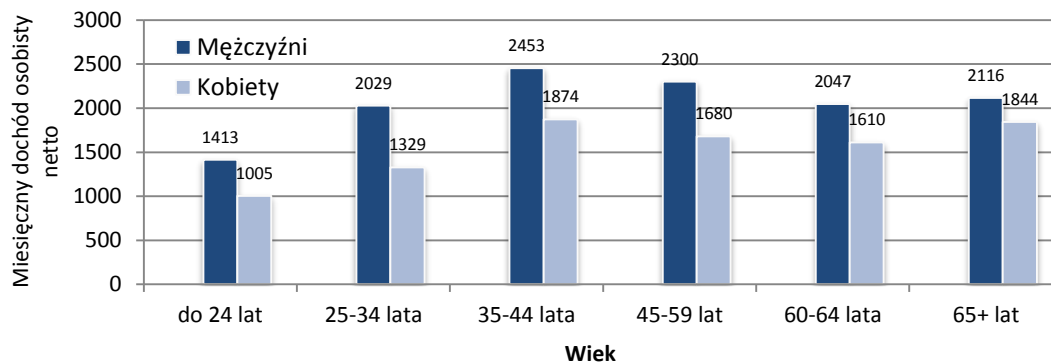
Przyjrzyjmy się najpierw dyskryminacji związanej z płcią. Wcześniej wspomnieliśmy o dysproporcjach zarobkowych między mężczyznami i kobietami (rozdz. 5.5.1). Przeciętny dochód osobisty deklarowany przez kobiety jest o ¼ (podobnie było w 2009 i 2011 r.) niższy od dochodu deklarowanego przez mężczyzn. Różnica ta nie wynika z różnicy statusu społeczno-zawodowego. We wszystkich grupach społeczno-zawodowych, z wyjątkiem rencistów, jest ona taka sama lub zbliżona do różnicy ogólnej przy kontroli poziomu wykształcenia (wykres 8.3.1).

UWAGI: efekt główny płci $F(1, 18806)=114,822$, $p<0,000$, $\eta^2=0,006$; efekt główny statusu $F(8, 18806)=158,626$, $p<0,000$, $\eta^2=0,063$; efekt interakcji płci i statusu $F(8, 18806)=15,192$, $p<0,000$, $\eta^2=0,006$.

Wykres 8.3.1. Przeciętny miesięczny dochód osobisty netto („na rękę”) kobiet i mężczyzn według statusu społeczno-zawodowego przy kontroli poziomu wykształcenia

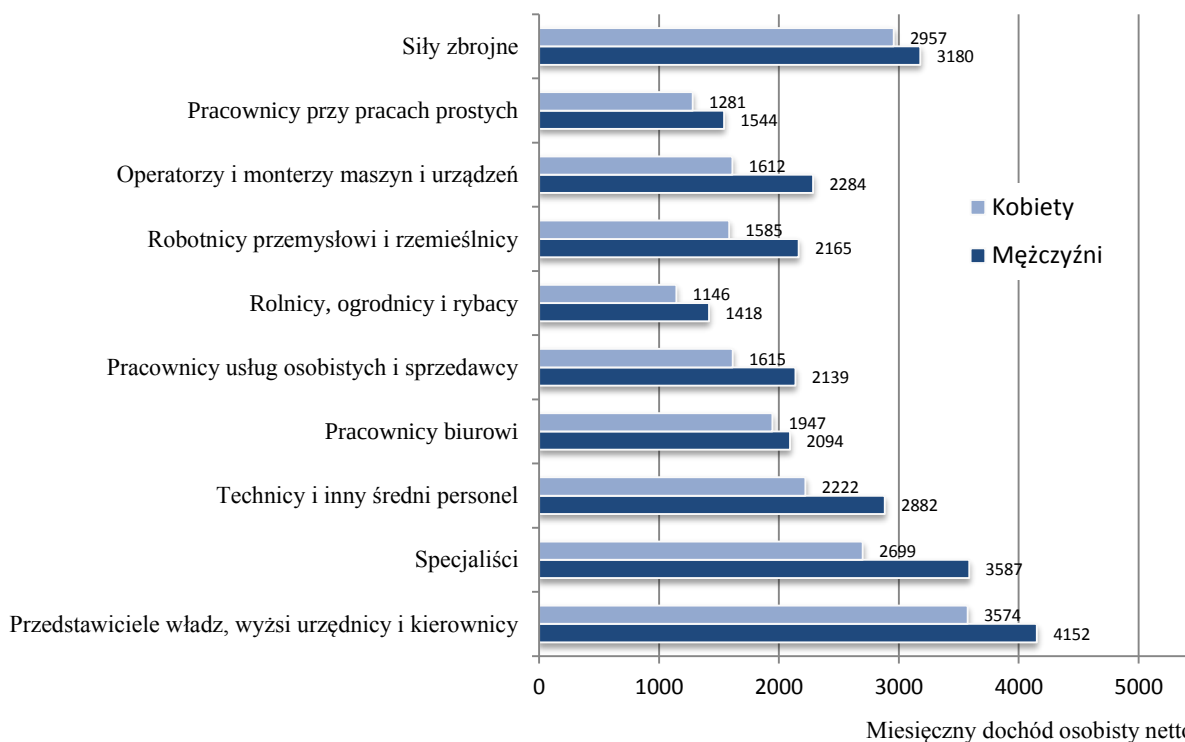
Różnica ta utrzymuje się na podobnym poziomie także we wszystkich grupach wieku. Największa jest w grupach osób w wieku aktywności zawodowej (25-59 lat), najmniejsza zaś w grupie najstarszej (65+ lat) (wykres 8.3.2).

UWAGI: efekt główny płci $F(1, 18853) = 444,604$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,023$; efekt główny wieku $F(5, 18853) = 98,650$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,025$; efekt interakcji płci i wieku $F(5, 18853) = 10,824$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,003$.

Wykres 8.3.2. Przeciętny miesięczny dochód osobisty netto („na rękę”) kobiet i mężczyzn w różnych grupach wieku przy kontroli liczby lat nauki

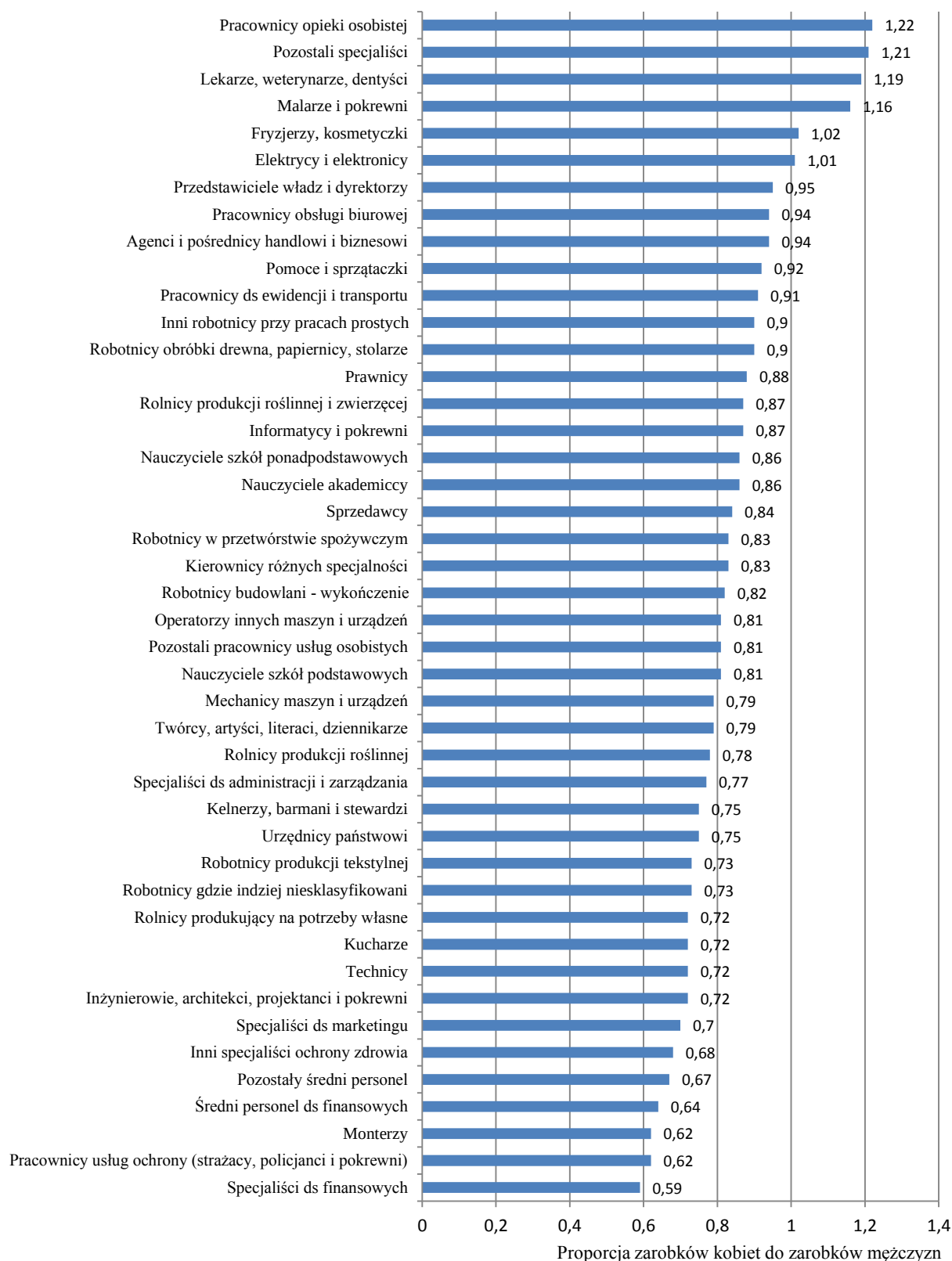
Do powyższych wyników można zgłosić zastrzeżenie, że to nie płeć decyduje o różnicy dochodów osobistych, ale rodzaj zajęcia i stanowiska. Okazuje się jednak, że również w ramach poszczególnych grup zawodowych o względnie wyrównanych kompetencjach, obowiązkach i stanowiskach różnica w dochodach między kobietami i mężczyznami utrzymuje się na tym samym poziomie (wykres 8.3.3). Tak więc rzeczywisty poziom dyskryminacji płacowej związanej z płcią szacować można na 19-20 proc.

UWAGI: efekt główny płci $F(1, 11413) = 33,959$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,003$; efekt główny grupy $F(9, 11413) = 221,157$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,149$; efekt interakcji płci i grupy $F(9, 11413) = 5,818$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,005$.

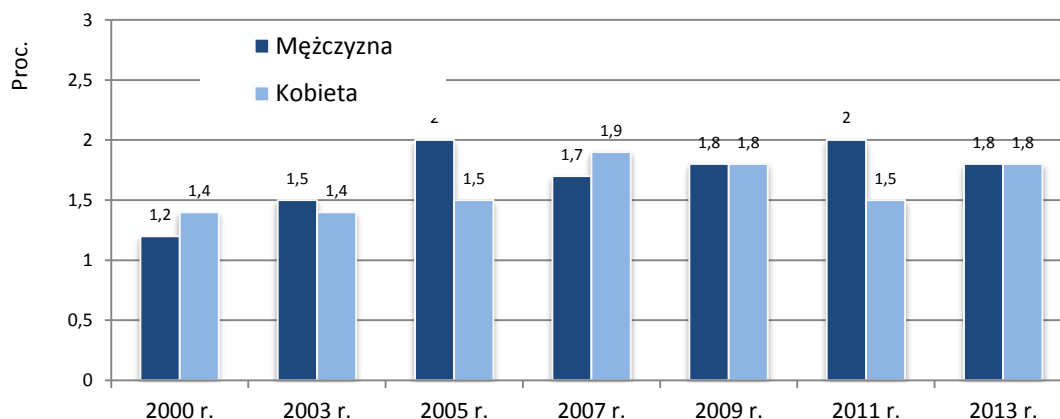
Wykres 8.3.3. Przeciętny miesięczny dochód osobisty netto („na rękę”) kobiet i mężczyzn w różnych grupach zawodowych przy kontroli wieku

Przy analizie różnic między mężczyznami i kobietami przy bardziej szczegółowym podziale na grupy zawodowe ogólny wskaźnik dyskryminacji płacowej kobiet wynosi 20,5. Kontrola poziomu wykształcenia i wieku (jako wskaźnika długości stażu pracy) zwiększa różnicę między mężczyznami i kobietami w dochodzie osobistym do 22 proc. (wykres 8.3.4). Kobiety mają średnio o pół roku krótszy staż zawodowy, ale o niemal rok dłuższą edukację. Gdy porównujemy dochody kobiet i mężczyzn pracujących w tych samych zawodach przy założeniu, że obie płcie mają dokładnie to samo wykształcenie mierzone liczbą lat nauki, wówczas różnica rośnie do 21,4 proc., czyli o 0,9 p.p., a przy założeniu równego stażu wzrost wynosi 0,2 p.p. Oznacza to, że wykształcenie a nie staż jest czynnikiem krytycznym w zmniejszaniu różnic w dochodach mężczyzn i kobiet.

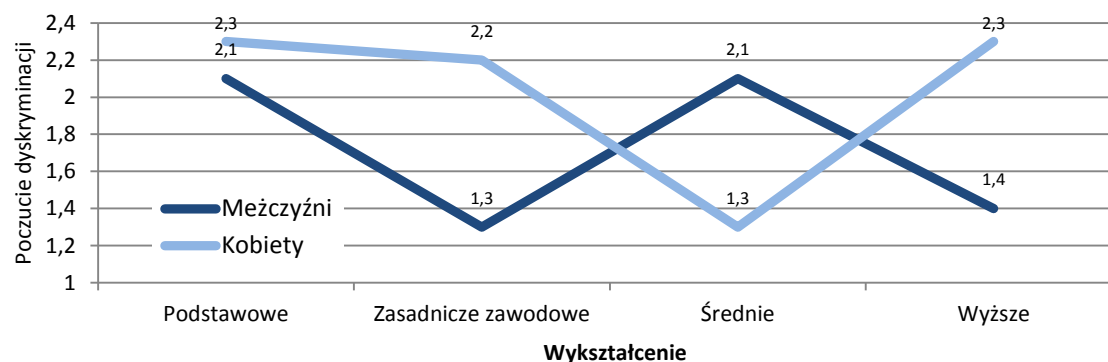
Wykres 8.3.4. Proporcja dochodu osobistego netto („na rękę”) kobiet do dochodu mężczyzn w różnych grupach zawodowych przy kontroli wieku i liczby lat nauki

Sprawdźmy, czy tak wyraźna dyskryminacja płacowa kobiet przekłada się na ich zwiększone poczucie bycia dyskryminowanymi. Okazuje się, że kobiety nie czują się częściej dyskryminowane od mężczyzn (wykres 8.3.5), a w latach 2007 i 2011 r. większy był odsetek mężczyzn niż kobiet doświadczających subiektywnie dyskryminacji (w pozostałych latach różnice były nieistotne statystycznie). Nawet jeśli weźmiemy pod uwagę tylko osoby pracujące i porównamy mężczyzn i kobiety o takim samym stażu pracy i poziomie wykształcenia, nie stwierdzamy większego niż u mężczyzn poczucia dyskryminacji u kobiet (odpowiednio 1,5 i 1,9 proc. różnica nieistotna statystycznie).

Wykres 8.3.5. Odsetek mężczyzn i kobiet czujących się dyskryminowanymi w latach 2000-2013

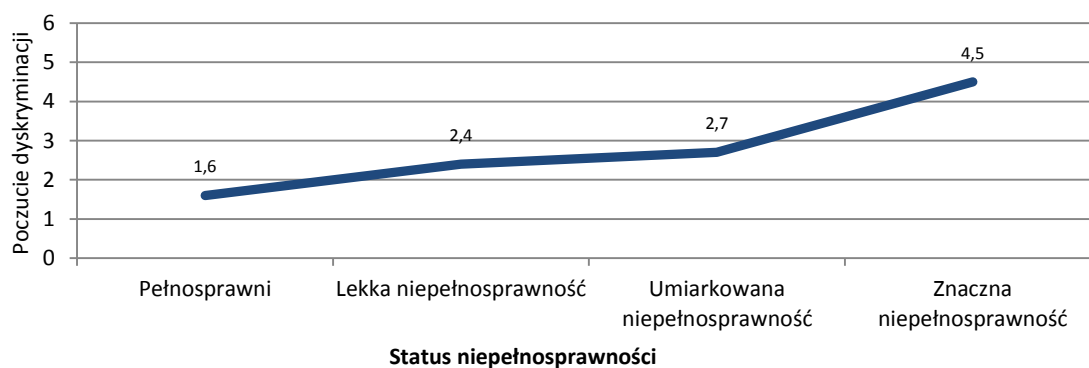
Na różnice w poczuciu dyskryminacji między kobietami i mężczyznami ma wpływ poziom wykształcenia (wykres 8.3.6). O ile wśród mężczyzn najczęściej czują się dyskryminowani najgorzej wykształceni i z wykształceniem średnim, wśród kobiet obok gorzej wykształconych (szkoła podstawowa i zasadnicza zawodowa) także najlepiej wykształcone.

UWAGI: efekt główny płci ni.; efekt główny wykształcenia ni.; efekt interakcji płci i wykształcenia $F(3, 25609)=6,663$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$.

Wykres 8.3.6. Procent kobiet i mężczyzn czujących się dyskryminowanymi ze względu na poziom wykształcenia przy kontroli wieku

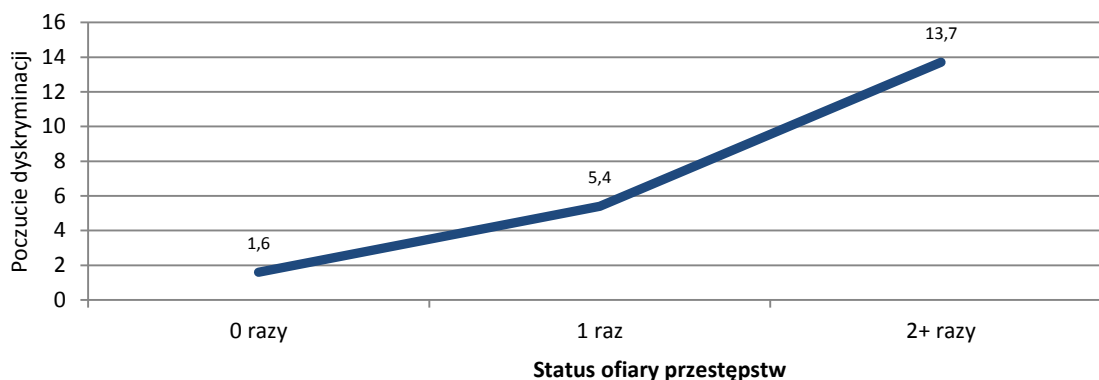
Inną oprócz kobiet grupą obiektywnie dyskryminowaną, pozbawioną równego dostępu do dóbr, instytucji i praw, są osoby niepełnosprawne. Okazuje się jednak, że obiektywne upośledzenie społeczne niepełnosprawnych przekłada się umiarkowanie na ich poczucie bycia dyskryminowanym. Zasadnicze znaczenie ma przy tym stopień niepełnosprawności (wykres 8.3.7). W grupie osób ze znacznym stopniem niepełnosprawności wskaźnik subiektywnej dyskryminacji jest niemal dwukrotnie większy niż w grupie z lekkim stopniem niepełnosprawności i trzykrotnie większy niż w grupie pełnosprawnych.

UWAGI: efekt główny płci ni.; efekt główny niepełnosprawności $F(3, 24826)=12,754$, $p<0,000$, $\eta^2=0,002$; efekt interakcji płci i niepełnosprawności ni.

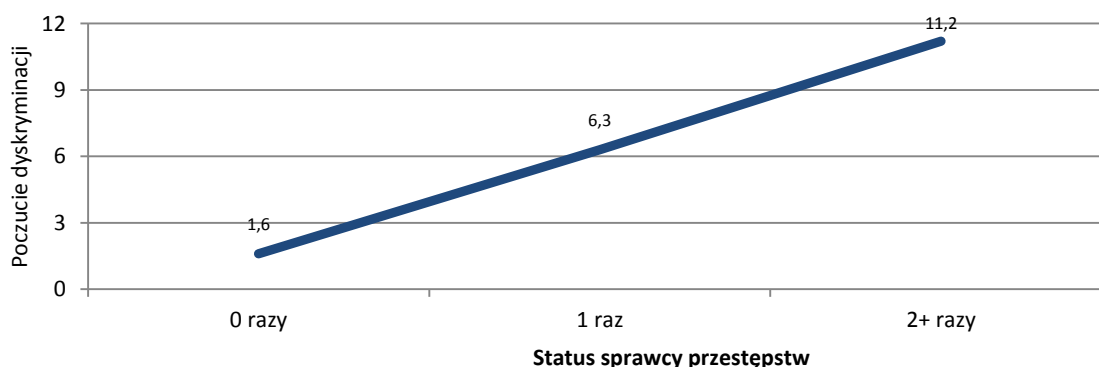
Wykres 8.3.7. Procent osób, które czują się dyskryminowane ze względu na status niepełnosprawności, przy kontroli płci, wieku i wykształcenia

Jednak to nie osoby niepełnosprawne, nawet te ze znacznym stopniem niepełnosprawności, czują się najczęściej dyskryminowane, lecz osoby, które są ofiarami i sprawcami przestępstw (wykresy 8.3.8 i 8.3.9), palą papierosy, nadużywają alkoholu lub biorą narkotyki (wykres 8.3.10), leczą się psychiatrycznie lub psychologicznie (wykres 8.3.11). Poczucie dyskryminacji osób uzależnionych od trzech używek jest zróżnicowane ze względu na płeć. Jedno uzależnienie (w ogromnej większości przypadków jest to nikotynizm) nie zwiększa wskaźnika subiektywnej dyskryminacji; dopiero dodanie do nikotynizmu alkoholizmu i/lub narkomani podnosi ten wskaźnik, a przy trzech uzależnieniach radykalnie wśród kobiet rośnie wskaźnik subiektywnej dyskryminacji do ponad 18 proc. (wykres 8.2.10).

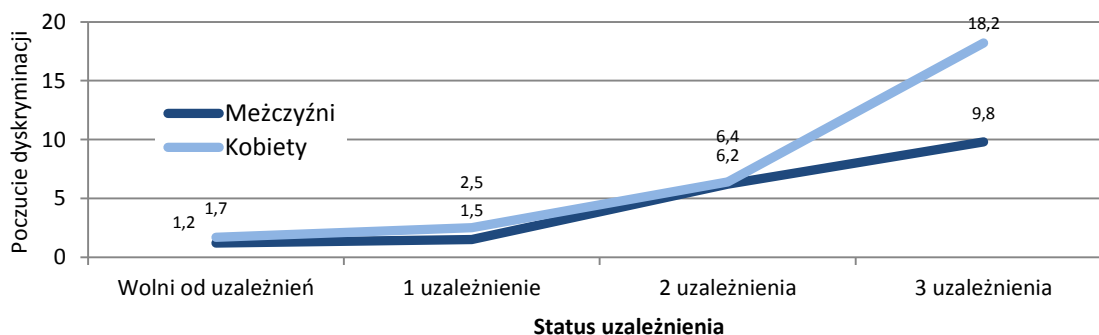
UWAGI: efekt główny płci ni.; efekt główny ofiary $F(2, 25641)=128,444$, $p<0,000$, $\eta^2=0,010$

Wykres 8.3.8. Procent osób czujących się dyskryminowanymi ze względu na status ofiary przestępstw przy kontroli wieku, płci i wykształcenia

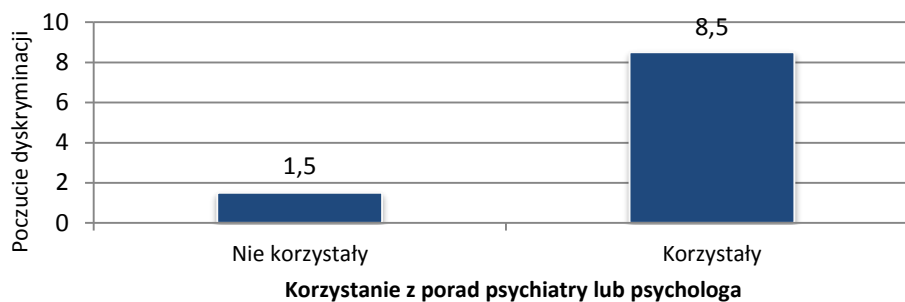
UWAGI: efekt główny płci ni.; efekt główny sprawcy $F(2, 25641)=59,944$, $p<0,000$, $\eta^2=0,005$

Wykres 8.3.9. Procent osób czujących się dyskryminowanymi ze względu na status sprawcy przestępstw przy kontroli wieku, płci i wykształcenia

UWAGI: efekt główny płci $F(1, 25612)=9,132$, $p<0,01$, $\eta^2=0,000$; efekt główny uzależnienia $F(2, 25612)=49,244$, $p<0,000$, $\eta^2=0,006$; efekt interakcji płci i uzależnienia $F(2, 25612)=2,879$, $p<0,05$, $\eta^2=0,000$

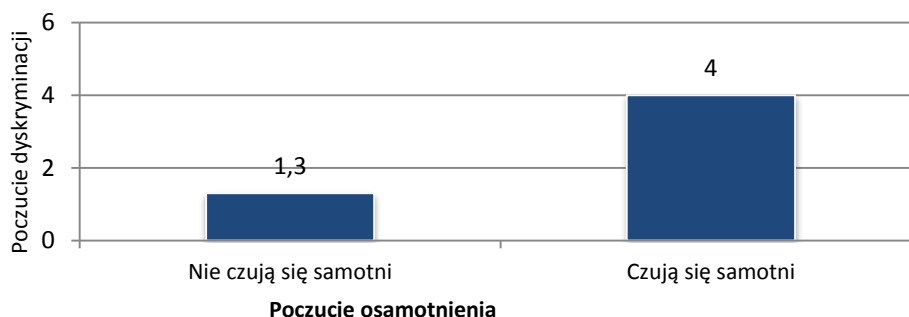
Wykres 8.3.10. Procent kobiet i mężczyzn czujących się dyskryminowanymi ze względu na status uzależnienia przy kontroli wieku i wykształcenia

UWAGI: efekt główny płci ni.; efekt główny porad $F(1, 25629)=309,344$, $p<0,000$, $\eta^2=0,012$; efekt interakcji płci i porad ni.

Wykres 8.3.11. Procent osób czujących się dyskryminowanymi ze względu na korzystanie z porad psychiatry lub psychologa przy kontroli wieku, płci i wieku

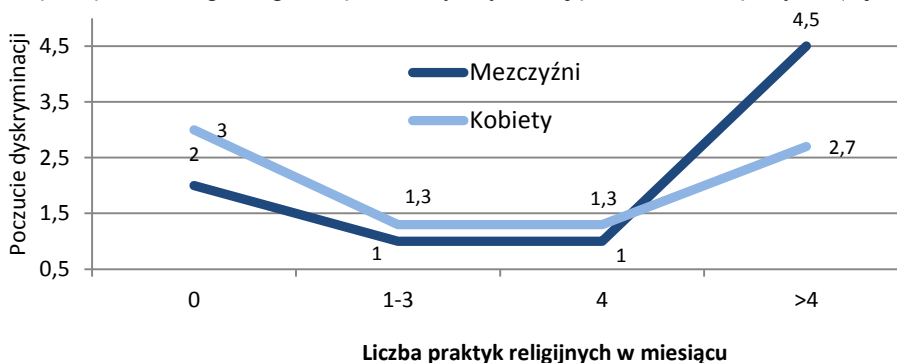
Także osoby samotne czują się częściej dyskryminowane, zwłaszcza mężczyźni (wykres 8.3.12). Ta ostatnia cecha może być traktowana jednak jako inny przejaw społecznego ostracyzmu. Poczucie dyskryminacji towarzyszy także wykluczonym społecznie, którzy z innych niż uprzedzenia powodów mają podobnie lub bardziej nawet od dyskryminowanych ograniczony dostęp do zasobów, instytucji i usług społecznych (patrz rozdz. 8.4).

UWAGI: efekt główny płci ni.; efekt główny samotności $F(1, 25361)=164,744$, $p<0,000$, $\eta^2=0,006$; efekt interakcji płci i samotności ni.

Wykres 8.3.12. Procent osób czujących się dyskryminowanymi ze względu na poczucie osamotnienia przy kontroli wieku, płci i wykształcenie

Odrębną kategorią osób, które mogą być dyskryminowane w kraju, gdzie większość stanowią praktykujący katolicy, są ateści, a w kategoriach naszych wskaźników — osoby niebiorące udziału w uroczystościach religijnych. I tak w istocie jest, ale okazuje się, że także osoby usposobione dewocyjnie — uczęszczające do kościoła częściej niż cztery razy w miesiącu są narażone ponadprzeciętnie na dyskryminację, zwłaszcza mężczyźni (wykres 8.3.13).

UWAGI: efekt główny płci ni.; efekt główny praktyk $F(3, 25508)=34,144$, $p<0,000$, $\eta^2=0,004$; efekt interakcji płci i praktyk $F(3, 25508)=7,289$, $p<0,000$, $\eta^2=0,001$

Wykres 8.3.13. Procent osób czujących się dyskryminowanymi ze względu na częstość praktyk religijnych w miesiącu przy kontroli wieku

Dane z *Diagnozy* dowodzą, że w Polsce głównymi przesłankami dyskryminacji społecznej są odstępstwa od większościowej normy w zakresie uzależnień od alkoholu i narkotyków, zaburzeń psychicznych, naruszeń prawa i praktyk religijnych. W nieznacznym natomiast stopniu dyskryminację odczuwają osoby niepełnosprawne i kobiety. Z czego wcale nie wynika, że te ostatnie grupy nie są w taki lub inny sposób obiektywnie dyskryminowane.

8.4. Rodzaje wykluczenia społecznego

Janusz Czapiński

Związki między poszczególnymi kryteriami wykluczenia, takimi m.in. jak wyżej omówione (ubóstwo, bezrobocie, dyskryminacja społeczna) są stosunkowo słabe. Trudno zatem mówić o jednym spójnym syndromie wykluczenia. Dowodzi tego także analiza czynnikowa 10 dość oczywistych barier w uczestniczeniu w pełni w głównym nurcie życia społecznego: podeszłego wieku, samotności, ubóstwa, mieszkania na wsi, niskiego wykształcenia, uzależnienia od alkoholu lub narkotyków, konfliktów z prawem, poczucia dyskryminacji, niepełnosprawności i bezrobocia. W czterech pierwszych rundach badania, w 2000, 2003, 2005 i w 2007 r., te 10 kryteriów układało się konsekwentnie w trzy ortogonalne czynniki wyjaśniające łącznie ponad 40 proc. wariancji. W ostatnich trzech edycjach obraz struktury czynnikowej uległ pewnej zmianie. Oprócz trzech wcześniej identyfikowanych czynników – wykluczenia fizycznego, strukturalnego i normatywnego -- wyodrębnił się jeszcze czwarty, z którym najsilniej związane jest bezrobocie i ubóstwo. Nazwać go można wykluczeniem materialnym wynikającym z braku stałych dochodów z pracy (tabela 8.4.1). Istotnie największy odsetek wykluczonych materialnie (ponad 45 proc. wobec średniej w całej populacji 7,4 proc.) jest w grupie gospodarstw utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych (tabela 8.4.3).

Ubóstwo i bezrobocie traktowane były od początku badań nad wykluczeniem społecznym jako główne bariery uniemożliwiające pełne uczestniczenie w życiu społecznym. Im też poświęcano najwięcej uwagi i przyjmowano, że przeciwdziałanie bezrobociu oraz ubóstwu stanowić powinno zasadniczy cel polityki reintegracji społecznej. Fakt, że obecnie w Polsce wykluczenie materialne jest jednym z czterech odrębnych typów wykluczenia, oznacza konieczność większego zróżnicowania polityki reintegracyjnej tak, aby uwzględniała ona inne jeszcze przesłanki wykluczenia, niezależne od sytuacji na rynku pracy i materialnych warunków życia, wymagające odrębnych instrumentów adresowanych do osób gorzej wykształconych, mieszkańców wsi, niepełnosprawnych, uzależnionych od alkoholu i narkotyków oraz wchodzących w konflikt z prawem. A zatem pełne zatrudnienie i zlikwidowanie ubóstwa nie oznacza zlikwidowania problemu wykluczenia społecznego.

Zobaczmy, jak duży jest zasięg zagrożenia wykluczeniem i wykluczenia także z innych niż bezrobocie i ubóstwo powodów w całym społeczeństwie i w różnych grupach społecznych.

Tabela 8.4.1. Wyniki analizy czynnikowej (ładunki czynnikowe) wybranych kryteriów wykluczenia z rotacją varimax w latach 2011-2013

Kryteria	Czynniki							
	wykluczenie fizyczne		wykluczenie strukturalne		wykluczenie normatywne		wykluczenie materialne	
	2013	2011	2013	2011	2013	2011	2011	2009
Wiek 50+ lat	0,72	0,73						
Niepełnosprawność	0,71	0,64						
Samotność	0,40	0,47			0,33	0,30	0,34	0,33
Mieszkanie na wsi			0,81	0,76				
Wykształcenie poniżej średniego			0,73	0,70				
Uzależnienie (alkohol, narkotyki)					0,65	0,70		
Konflikt z prawem					0,72	0,71		
Poczucie dyskryminacji					0,53	0,42		
Ubóstwo							0,70	0,70
Bezrobocie							0,77	0,73
Proc. wyjaśnionej wariancji	14,41	16,68	12,85	12,95	14,97	11,28	10,26	9,59

UWAGI: pokazano ładunki czynnikowe o wartościach powyżej 0,3

8.4.1. Zakres wykluczenia w różnych grupach społecznych

Trudno określić w pełni obiektywną granicę wykluczenia, podobnie jak trudno ustalić jednoznaczny i uniwersalny próg ubóstwa czy biedy (poza oczywiście kryterium przetrwania biologicznego). Oba zjawiska mają charakter relatywny: można być bardziej lub mniej ubogim w porównaniu z ogólnym poziomem życia społeczeństwa i można być bardziej lub mniej wykluczonym społecznie. Dla sfery ubóstwa przyjęta została pewna granica dochodów (patrz rozdz. 8.1). Dla wykluczenia natomiast najważniejszym kryterium jest poziom społecznego zróżnicowania barier czy czynników ryzyka. Operacyjną miarą zróżnicowania jest odchylenie standardowe. Stosując tę miarę w odniesieniu do czterech typów wykluczenia wyznaczaliśmy dwie graniczne wartości: dla zagrożenia wykluczeniem i dla wykluczenia. Za graniczną wartość wykluczenia przyjęliśmy wielkość dwóch odchyłeń standardowych od wartości średniej czynnika definiującego dany typ wykluczenia, a za graniczną wartość zagrożenia wykluczeniem — wielkość jednego odchylenia standardowego. Ponieważ kryteria te są względne, trudno oszacować, jaki odsetek Polaków jest faktycznie wykluczonych lub zagrożonych wykluczeniem. Można jednak pokazać, które grupy w różnych przekrojach społeczno-demograficznych charakteryzują się większą lub mniejszą skalą wykluczenia i zagrożenia wykluczeniem (tabele 8.4.2 do 8.4.5).

Największy odsetek Polaków w wieku 16 i więcej lat zagrożonych jest wykluczeniem strukturalnym i fizycznym (odpowiednio prawie 12,6 i 10,5 proc., tabela 8.4.2), ale wykluczonych jest najwięcej z powodów materialnych (7,4

proc.). Tylko w przypadku wykluczenia materialnego zagrożonych jest mniej niż wykluczonych. Z kolei dla wykluczenia strukturalnego stosunek wykluczonych do zagrożonych jest największy (22,6 do 1,3). Wynika stąd, że w polityce reintegracji społecznej przeciwdziałanie bezrobociu i związanemu z nim ubóstwu powinno być zadaniem priorytetowym, jako że w przypadku tego typu wykluczenia niemal wszyscy zagrożeni wykluczeniem są już faktycznie wykluczeni.

Ryzyko poszczególnych rodzajów wykluczenia jest nieco inne dla kobiet i mężczyzn (tabela 8.4.2). Dla mężczyzn największe jest ryzyko wykluczenia materialnego i normatywnego, a dla kobiet – materialnego i fizycznego.

Jeśli chodzi o grupę społeczno-ekonomiczną, wykluczenie materialne jest najczęstsze w gospodarstwach utrzymujących się z niezarobkowych źródeł (w 45 proc. z nich są wykluczeni, a w 12 proc. zagrożeni wykluczeniem) (tabela 8.4.3). Także wykluczenie normatywne zagraża i dotyczy głównie gospodarstw utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, ale w następnej kolejności gospodarstw utrzymujących się z pracy na własny rachunek. Wykluczenie strukturalne zagraża w największym stopniu – co nie dziwi ze względu na rodzaj kryteriów definicyjnych – gospodarstwom domowym rolników, natomiast wykluczenie fizyczne gospodarstwom rencistów i emerytów. Ogólnie wykluczeniem społecznym z jakichkolwiek powodów zagrożone są najbardziej gospodarstwa domowe rencistów i utrzymujących się z niezarobkowych źródeł, a najmniej gospodarstwa pracowników i pracujących na własny rachunek.

Tabela 8.4.2. Odsetek osób zagrożonych wykluczeniem i wykluczonych ze względu na typ wykluczenia i płeć

Płeć	Typ wykluczenia							
	fizyczne		strukturalne		normatywne		materialne	
	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni
Mężczyźni	9,5	5,0	25,4	1,3	9,2	6,3	4,1	7,2
Kobiety	11,7	5,2	20,1	1,3	3,5	3,0	4,1	7,5
Ogółem	10,5	5,1	22,6	1,3	6,3	4,6	4,1	7,4
Chi-kwadrat; istotność	45; 0,000		93; 000		482; 0,000		1; ni	

Tabela 8.4.3. Odsetek osób zagrożonych wykluczeniem i wykluczonych ze względu na typ wykluczenia i grupę społeczno-ekonomiczną gospodarstwa domowego

Grupa społeczno-ekonomiczna	Typ wykluczenia							
	fizyczne		strukturalne		normatywne		materialne	
	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni
Pracowników	6,1	2,0	17,5	1,1	7,3	5,2	3,7	6,0
Rolników	6,9	2,0	54,2	4,5	4,3	3,8	6,9	5,6
Pracujących na własny rachunek	5,0	1,2	18,4	0,9	5,9	5,9	4,3	4,7
Emerytów	19,7	11,2	24,4	0,5	4,0	2,6	2,5	4,3
Rencistów	25,5	20,9	32,5	1,9	4,8	4,9	6,6	15,8
Utrzymujących się z niezarobkowych źródeł	14,0	5,4	24,4	3,4	8,9	7,8	12,3	45,3
Chi-kwadrat; istotność	2583; 0,000		1349; 0,000		184; 0,000		2233; 0,000	

W przekroju typu gospodarstwa (tabela 8.4.4) bezwzględnie największe ryzyko wykluczenia fizycznego mają osoby z gospodarstw nierodzinnych jednoosobowych (głównie są to gospodarstwa emerytów), małżeństwa bez dzieci (także w dużej mierze gospodarstwa emerytów) oraz gospodarstwa nierodzinne wieloosobowe (często także są to gospodarstwa rodzeństwa w podeszłym wieku). Wykluczenie strukturalne zagraża najbardziej małżeństwom z 3 i większą liczbą dzieci oraz rodzinom niepełnym a także gospodarstwom wielorodzinnym. Oznacza to że w tego typu gospodarstwach jest szczególnie niski poziom kapitału kulturowego (niskie wykształcenie). Ryzyko wykluczenia normatywnego największe jest w rodzinach niepełnych i w gospodarstwach małżeństw z 2, 3 i większą liczbą dzieci (głównie zresztą dotyczy ono właśnie dzieci w wieku jakie obejmowało nasze badanie – 16+ lat). Także wykluczenie materialne dotyczy najczęściej małżeństwa z 3 i większą liczbą dzieci, a także rodziny niepełne. Ogółem zagrożone wykluczeniem są najbardziej gospodarstwa nierodzinne i rodziny niepełne i małżeństwa wielodzietne.

W przekroju wojewódzkim wykluczenie fizyczne występuje najczęściej w woj. lubuskim i małopolskim (tabela 8.4.5). Wykluczenie strukturalne i zagrożenie tym wykluczeniem najbardziej jest powszechne w województwach wschodnich, zwłaszcza w lubelskim, podkarpackim, świętokrzyskim i małopolskim. Największy odsetek normatywnie wykluczonych jest w woj. podkarpackim, śląskim i kujawsko-pomorskim. Materialnie wykluczonych jest najwięcej w woj. kujawsko-pomorskim i lubelskim. Generalnie jednak zróżnicowanie ryzyka wykluczenia w przekroju wojewódzkim jest stosunkowo niewielkie, znacznie mniejsze niż w przekroju grup społeczno-ekonomicznych i typu gospodarstwa.

Tabela 8.4.4. Odsetek osób zagrożonych wykluczeniem i wykluczonych ze względu na typ wykluczenia i typ gospodarstwa domowego

Typ gospodarstwa	Typ wykluczenia							
	fizyczne		strukturalne		normatywne		materialne	
	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni
Małżeństwa bez dzieci	14,5	8,0	16,9	0,5	5,5	2,7	2,7	3,5
Małżeństwa z 1 dzieckiem	6,7	3,2	17,1	0,5	6,6	4,9	3,7	5,5
Małżeństwa z 2 dziećmi	4,0	1,8	19,8	1,1	6,9	4,6	4,1	6,8
Małżeństwa z 3 i więcej dziećmi	5,1	1,4	34,0	5,1	5,7	4,9	6,0	14,1
Rodziny niepełne	12,1	4,8	24,0	1,8	5,8	7,0	4,9	12,1
Wielorodzinne	7,9	2,5	36,8	1,2	6,3	4,4	6,5	7,3
Nierodzinne jednoosobowe	25,8	15,9	16,9	0,3	6,0	4,3	1,7	4,6
Nierodzinne wieloosobowe	12,6	5,9	20,9	0,4	9,5	5,5	2,4	9,1
Chi-kwadrat; istotność	2042; 0,000		1093; 0,000		83; 0,000		522; 0,000	

Tabela 8.4.5. Odsetek osób zagrożonych wykluczeniem i wykluczonych ze względu na typ wykluczenia w przekroju wojewódzkim

Województwo	Typ wykluczenia							
	fizyczne		strukturalne		normatywne		materialne	
	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni	zagro- żeni	wyklu- czeni
Dolnośląskie	13,5	4,8	14,4	0,7	7,9	4,4	3,3	6,4
Kujawsko-pomorskie	11,0	5,4	25,0	1,6	5,1	5,4	6,4	11,7
Lubelskie	11,4	6,1	30,1	3,0	5,6	3,1	4,7	10,2
Lubuskie	13,4	8,5	22,0	1,4	7,6	4,4	5,8	7,8
Łódzkie	9,9	4,6	21,4	1,7	6,7	2,7	5,2	7,8
Małopolskie	9,7	7,4	31,8	1,5	5,2	3,8	4,4	4,4
Mazowieckie	10,4	3,6	21,9	1,2	6,7	5,7	4,3	6,9
Opolskie	9,4	3,9	27,8	0,5	6,3	3,3	3,3	7,1
Podkarpackie	10,7	4,8	31,8	1,4	5,1	6,1	6,1	7,5
Podlaskie	10,9	3,7	20,6	1,1	6,3	4,4	3,7	4,9
Pomorskie	7,8	6,3	17,0	1,8	7,8	4,9	3,3	6,1
Śląskie	9,1	3,9	12,3	0,7	6,2	5,6	2,6	7,3
Świętokrzyskie	10,8	5,7	30,4	1,9	4,9	4,2	5,4	8,0
Warmińsko-mazurskie	11,1	5,2	26,5	0,9	5,6	1,9	3,5	9,2
Wielkopolskie	10,6	5,6	26,2	0,7	6,2	4,1	2,7	6,8
Zachodniopomorskie	9,8	5,2	18,0	1,2	6,3	6,2	4,1	8,0
Chi-kwadrat; istotność	120; 0,000		601; 0,000		102; 0,000		181; 0,000	

8.4.2. Wykluczenie a dobrostan psychiczny i zaradność życiowa

Czynniki ryzyka wykluczenia są potencjalnie zagrażające dla ładu społecznego. Dla żadnego odpowiedzialnego polityka nie mogą być obojętne takie zjawiska, jak wysoka stopa bezrobocia, znaczny odsetek niepełnosprawnych, wysoki wskaźnik przestępczości czy duża skala ubóstwa. Nie oznacza to jednak automatycznie negatywnego wpływu wykluczenia zdefiniowanego poprzez te czynniki na subiektywną jakość życia (dobrostan psychiczny). Bezrobotni, ubodzy, niepełnosprawni i przestępcy nie muszą wcale być mniej szczęśliwi, bardziej depresyjni czy słabiej motywowani do życia niż pracujący, bogaci, pełnosprawni i uczciwi obywatele. Badania światowe dowodzą bowiem, że obiektywne warunki życia mają znikomy wpływ na dobrostan psychiczny (Andrews, Withey, 1976, Campbell, Converse, Rodgers, 1976; Czapiński, 1992, 2001a, 2004a; Myers, 1993). Biedni okazują się nieco tylko mniej szczęśliwi od bogatych, starzy tak samo szczęśliwi jak młodzi, wykształceni przeciętnie odrobinę szczęśliwsi od niewykształconych. Jedynie stan cywilny i zdrowie (ale tylko subiektywna jego ocena, nie zaś obiektywna diagnoza medyczna) konsekwentnie i wyraźnie różnicują poziom dobrostanu psychicznego. Osoby żyjące samotnie, zwłaszcza owdowiałe i rozwiedzione, oraz uważające się za schorowane są dużo mniej szczęśliwe od tych, które żyją w związku małżeńskim i czują się zdrowe. O ile jednak władze państwowe mogą zwiększać poczucie bezpieczeństwa zdrowotnego i tą drogą zadowolenie ze stanu własnego zdrowia obywateli, o tyle niewielki mają wpływ na relacje interpersonalne i związany z nimi stan cywilny obywateli. Tym samym niewielki mają potencjalny wpływ na poczucie szczęścia obywateli.

Również zmiana sytuacji życiowej nie skutkuje zazwyczaj trwałą zmianą dobrostanu psychicznego. Na przykład w USA, Japonii, Wielkiej Brytanii i w większości innych krajów rozwiniętych poczucie szczęścia i zadowolenie z życia nie zmienia się od dziesiątków lat mimo ciągłego wzrostu gospodarczego¹¹⁴.

¹¹⁴ Warto jednak pamiętać, że wzrost ekonomiczny nie jest jedynym wskaźnikiem rozwoju społecznego, ostatnio zresztą coraz częściej krytykowanym.

Jednakże w Polsce związek między obiektywnymi warunkami życia i dobrostanem psychicznym jest dużo silniejszy niż w innych, zamożniejszych krajach (Czapiński, 1996, 2001b). Można zatem oczekiwać, że również wykluczenie społeczne będzie miało w naszym społeczeństwie znaczący wpływ na subiektywną jakość życia. Aby to sprawdzić, obliczono za pomocą równań regresji wielokrotnej wartość predyktywną czynników określających trzy typy wykluczenia dla różnych miar dobrostanu psychicznego.

W zakresie ogólnego dobrostanu subiektywnego wszystkie trzy czynniki mają podobne, przy tym dosyć duże, znaczenie we wszystkich sześciu pomiarach i łącznie wyjaśniają w 2013 r. w zależności od wskaźnika dobrostanu od 15 do 35 procent wariancji, przy czym największe znaczenie ma wykluczenie fizyczne, a w następnej kolejności wykluczenie materialne (tabela 8.4.6). W zakresie woli życia (skłonności samobójczych i pragnienia życia) głównymi predyktorami są wykluczenie fizyczne i normatywne, a najmniejsze znaczenie ma wykluczenie strukturalne. Silny związek depresji psychicznej z wykluczeniem fizycznym wynika z wysokiej korelacji wskaźnika depresji z wiekiem życia (patrz rozdz. 5.3), stanowiącym jeden z głównych wyznaczników wykluczenia fizycznego.

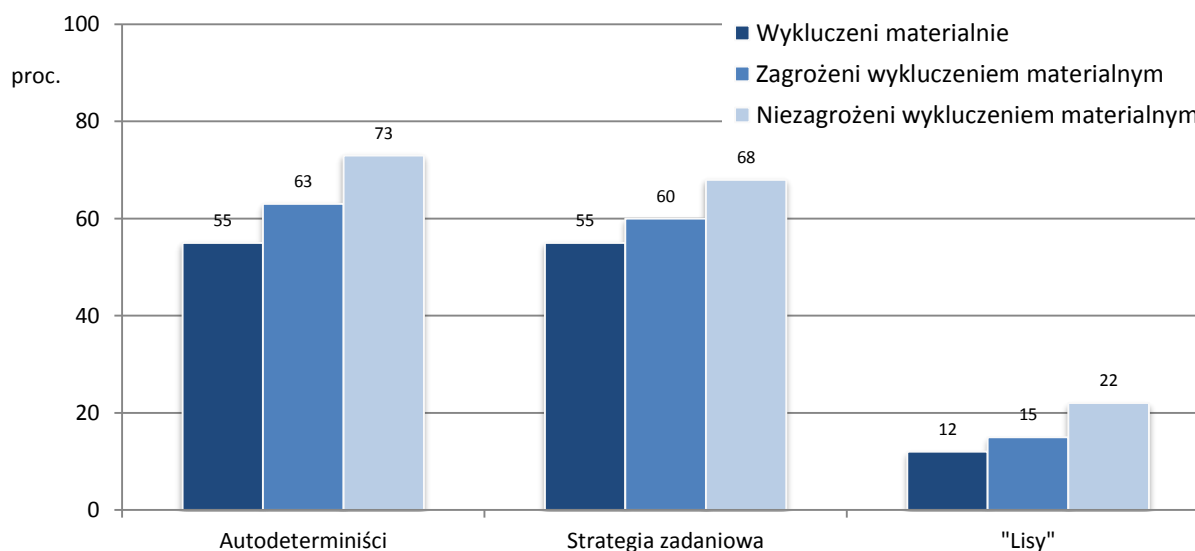
Tabela 8.4.6. Wyniki analizy regresji wielokrotnej czterech typów wykluczenia jako predyktorów trzech wskaźników dobrostanu psychicznego

Predyktor	Wola życia			Ogólny dobrostan subiektywny			Depresja		
	Beta	p	R ²	Beta	p	R ²	Beta	p	R ²
Wykluczenie normatywne	-0,254	0,000		-0,180	0,000		0,048	0,000	
Wykluczenie fizyczne	-0,227	0,000		-0,451	0,000		0,584	0,000	
Wykluczenie strukturalne	-0,014	0,025		-0,063	0,000		0,072	0,000	
Wykluczenie materialne	-0,195	0,000		-0,255	0,000		0,017	0,001	
			0,154			0,304			0,349

Wykluczeni społecznie są, z pewnym wyjątkiem, o którym niżej, mniej zaradni życiowo. Przyjęliśmy tutaj kilka różnych wskaźników zaradności: autodeterminizm (patrz rozdz. 5.6), zadaniową strategię radzenia sobie z problemami (patrz rozdz. 5.8) i przedsiębiorczość, zwaną także strategią „lisa” (Czapiński, Wojciszke, 1997), czyli podjęcie przynajmniej jednego z czterech działań zmierzających do zwiększenia dochodów (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny, pyt. 30-33). Związek czterech rodzajów wykluczenia z tymi wskaźnikami pokazują wykresy 8.4.1-8.4.4.

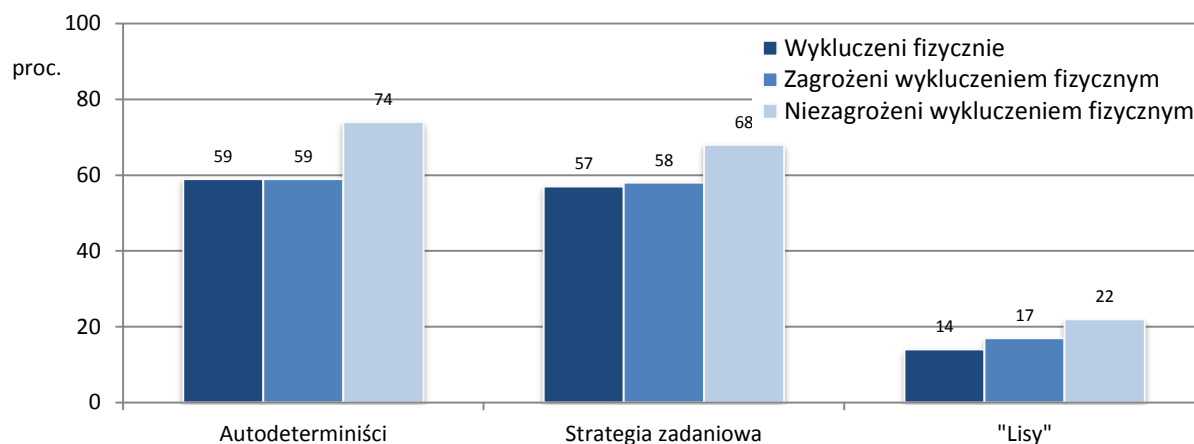
Wykluczeni materialnie w porównaniu z niewykluczonymi rzadziej są autodeterministami, rzadziej stosują strategię zadaniową i rzadziej należą do „lisów” (wykres 8.4.1).

Wykluczeni fizycznie i strukturalnie bardzo pod względem zaradności życiowej przypominają wykluczonych materialnie. Także w porównaniu z niewykluczonymi rzadziej są autodeterministami, rzadziej stosują strategię zadaniową i rzadziej należą do „lisów” (wykresy 8.4.2, 8.4.3).

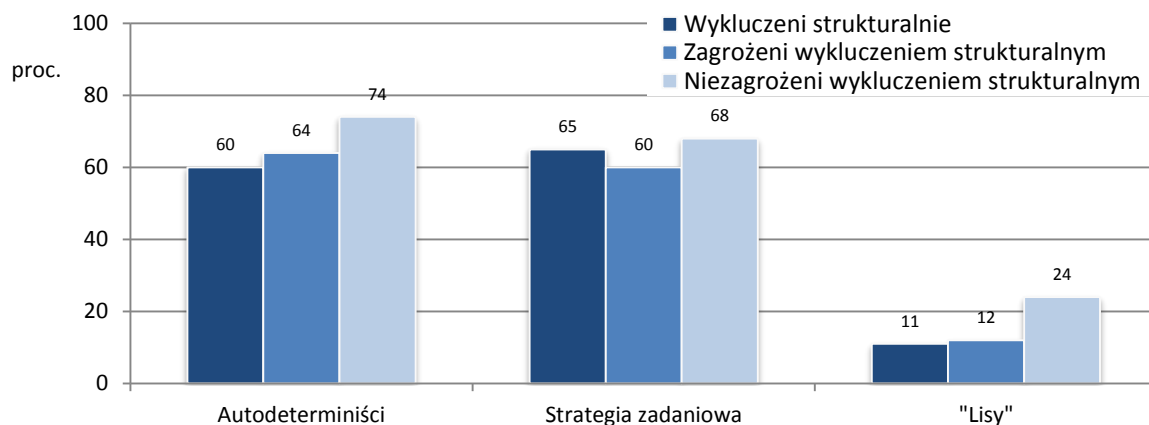
UWAGI: efekt główny wykluczenia materialnego: dla autodeterminizmu $F(2, 22221)=147,277$, $p < 0,000$, $\eta^2=0,013$; dla fatalizmu ni.; dla strategii zadaniowej $F(2, 22202)=59,891$, $p < 0,000$, $\eta^2=0,005$; dla „lisów” $F(2, 22435)=61,570$, $p < 0,000$, $\eta^2=0,005$

Wykres 8.4.1. Procent autodeterministów, fatalistów, stosujących strategię zadaniową i emocjonalną, obstawiających zakłady i „lisów” wśród wykluczonych i niewykluczonych materialnie przy kontroli płci i wieku

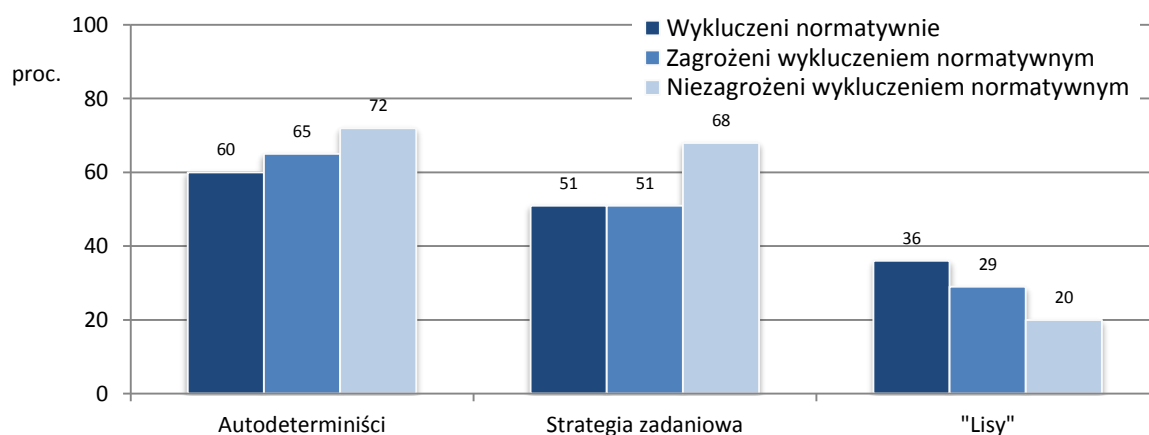
UWAGI: efekt główny wykluczenia fizycznego: dla autodeterminizmu $F(2,22221)=130,147$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,012$; dla strategii zadaniowej $F(2,22202)=58,260$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,005$; dla „lisów” $F(2,22435)=30,258$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,001$.

Wykres 8.4.2. Procent autodeterministów, stosujących strategię zadaniową i „lisów” wśród wykluczonych i niewykluczonych fizycznie przy kontroli płci i wieku

UWAGI: efekt główny wykluczenia strukturalnego: dla autodeterminizmu $F(2,22221)=14,617$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,001$; dla strategii zadaniowej $F(2,22202)=57,469$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,005$; dla „lisów” $F(2,22435)=186,954$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,016$

Wykres 8.4.3. Procent autodeterministów, fatalistów, stosujących strategię zadaniową i emocjonalną, obstawiających zakłady i „lisów” wśród wykluczonych i niewykluczonych strukturalnie przy kontroli płci i wieku

UWAGI: efekt główny wykluczenia normatywnego: dla autodeterminizmu $F(2, 22221)=50,099$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,004$; dla fatalizmu ni.; dla strategii zadaniowej $F(2, 22202)=132,794$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,012$; dla „lisów” $F(2, 22435)=96,425$, $p < 0,000$, $\eta^2 = 0,008$

Wykres 8.4.4. Procent autodeterministów, fatalistów, stosujących strategię zadaniową i „lisów” wśród wykluczonych i niewykluczonych normatywnie przy kontroli płci i wieku

Wykluczeni normatywnie różnią się zdecydowanie od pozostałych typów wykluczonych pod względem przedsiębiorczości -- zdecydowanie częściej należą do grupy „lisów” (wykres 8.4.4). Ten odmienny profil wykluczonych normatywnie znajduje swoje potwierdzenie także w zakresie ich społecznego funkcjonowania (patrz niżej).

8.4.3. Społeczne funkcjonowanie i jakość życia wykluczonych

Niezależnie od tego, czy wykluczenie ze wspólnoty lub zagrożenie wykluczeniem przysparza cierpień i obniża dobrostan psychiczny, lepiej żeby wykluczonych było jak najmniej. Lepiej dla dobra wspólnoty — jej spójności, standardu życia oraz szans rozwojowych. Przyjmuje się niemal za pewnik, że im mniej wykluczonych, im lepsza integracja społeczna, tym silniejsza wspólnota. W Polsce, jak już wykazaliśmy w rozdz. 6.3, z postawami i zachowaniami, które składają się na kapitał społeczny warunkujący siłę społeczeństwa obywatelskiego, nie jest dobrze. Powstaje pytanie, czy wykluczeni mogą na tym tle wypaść jeszcze gorzej, czy mogą mieć jeszcze mniej, w porównaniu z całym społeczeństwem, pozytywny stosunek do demokracji, jeszcze niższe zaufanie do innych, jeszcze mniej cenić dobro publiczne. Czy wykluczeni są gorszym gatunkiem obywateli?

Okazuje się, że wykluczenie, zwłaszcza wykluczenie strukturalne, związane z niskim wykształceniem i mieszkaniem na wsi idzie w parze z niższym od przeciętnego kapitałem społecznym¹¹⁵ i mniej pozytywnym stosunkiem do demokracji (tabela 8.4.7). Wyjątkiem jest wykluczenie normatywne. Osoby zagrożone wykluczeniem ze względu na konflikt z prawem i uzależnienie od alkoholu lub narkotyków różnią się zasadniczo od grup zagrożonych innymi typami wykluczenia. O ile wykluczenie fizyczne i strukturalne ogranicza życie towarzyskie i uczestniczenie w kulturze, wykluczeni normatywnie częściej bywają na spotkaniach towarzyskich, częściej chodzą do restauracji i nieco częściej też bywają w kinie, teatrze lub na koncercie. Wyrażają również częściej od innych wykluczonych i niewykluczonych gotowość wyjazdu do pracy za granicę i rzadziej chodzą do kościoła. Wykluczenie materialne w niewielkim tylko stopniu ogranicza aktywności towarzyskie, zwiększa natomiast gotowość szukania pracy za granicą i ogranicza udział w życiu wspólnoty religijnej. Jedynie wykluczenie fizyczne nie osłabia wrażliwości na dobro wspólne. Wszystkie rodzaje wykluczenia zwiększają poziom uprzedzeń¹¹⁶, dominacji (z wyjątkiem materialnego) i egalitaryzmu (z wyjątkiem normatywnego). Wykluczenie, zwłaszcza fizyczne, obniża drastycznie ogólną jakość życia¹¹⁷.

Tabela 8.4.7. Korelacje czterech typów wykluczenia społecznego ze wskaźnikami jakości życia, kapitału społecznego, wrażliwości na dobro wspólne, częstości udziału w nabożeństwach, postaw i zachowań społecznych i z zamiarem emigracji

Wskaźniki jakości życia	Wykluczenie normatywne	Wykluczenie fizyczne	Wykluczenie strukturalne	Wykluczenie materialne
Jakość życia	-0,30**	-0,47**	-0,21**	-0,28**
Kapitał społeczny	0,04**	-0,06**	-0,18**	-0,11**
Wrażliwość na dobro wspólne	-0,04**	0,01	-0,12**	-0,04
Udział w nabożeństwach	-0,08**	0,07**	0,11**	-0,09**
Uprzedzenia	0,01*	0,06**	0,20**	0,02**
Pozytywny stosunek do demokracji	-0,04**	-0,11**	-0,18**	-0,10**
Dominacja	0,03**	0,06**	0,04**	0,01
Egalitaryzm	0,00	0,05**	0,10**	0,06**
Zamiar wyjazdu za granicę	0,18**	-0,14**	-0,04**	0,11**
Bywanie w kinie, teatrze lub na koncercie	0,07**	-0,14**	-0,15**	-0,04**
Bywanie w restauracji, kawiarni, pubie	0,15**	-0,21**	-0,17**	-0,03**
Bywanie na spotkaniach towarzyskich	0,16**	-0,19**	-0,10**	-0,03**

* p<0,05; * p<0,01

Różne przesłanki wykluczenia wymagają różnych programów integracji społecznej. Co innego należy robić, aby ograniczać zakres wykluczenia fizycznego (głównie osób niepełnosprawnych i w podeszłym wieku), co innego, aby przeciwdziałać wykluczeniu normatywnemu związanemu z przestępczością i uzależnieniami. Przeciwdziałanie wykluczeniu strukturalnemu wymagałoby szybszego cywilizowania polskiej wsi, a przeciwdziałanie wykluczeniu materialnemu znacznych nakładów na zmniejszanie sfery skrajnego ubóstwa oraz aktywizację zawodową bezrobotnych. Nie ma jednej recepty na skuteczny program integracji społecznej. Na szczęście kilka przesłanek wykluczenia zmniejsza się w szybkim tempie; głównie niskie wykształcenie. Spadają też wskaźniki przestępczości, ale nie spadają niestety, lecz rosną niektóre wskaźniki uzależnień (zwłaszcza od alkoholu). Przed nami jednak duże zagrożenie związane z demografią — starzenie się społeczeństwa i wzrost udziału w populacji osób niepełnosprawnych. Należy zatem programy integracyjne ukierunkować przede wszystkim na wykluczenie fizyczne. Najskuteczniejszymi zaś w tym obszarze działaniami wydaje się polityka prorodzinna, sprzyjająca dziecinności i solidarności międzypokoleniowej, oraz skuteczniejsza rehabilitacja i aktywizacja zawodowa osób niepełnosprawnych i osób w wieku powyżej 50 lat.

¹¹⁵ Konstrukcja wskaźnika omówiona jest w rozdz. 9.

¹¹⁶ Wskaźnikiem uprzedzeń jest tutaj odmawianie homoseksualistom prawa do układania sobie życia według własnych przekonań i negatywny stosunek do osób obcego pochodzenia (Aneks 1, kwestionariusz indywidualny, pyt. 54.9 i 54.12).

¹¹⁷ Konstrukcja wskaźnika omówiona jest w rozdz. 9.

Aneks 5. Metodologia analizy ubóstwa

5.1. Ubóstwo monetarne

5.1.1. Definicja

5.1.1.1. Podejście obiektywne

W podejściu obiektywnym jako linię (granicę) ubóstwa przyjęto skorygowane, odpowiednim wskaźnikiem cen towarów i usług konsumpcyjnych, minimum egzystencji dla lutego 2013 r. obliczonego przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych dla jednoosobowego gospodarstwa pracowniczego. Linia ubóstwa dla lutego 2011 r. stanowiła jej wartość z lutego/marca 2013 r. urealnioną odpowiednim wskaźnikiem cen towarów i usług konsumpcyjnych. Dla wszystkich pozostałych typów gospodarstw domowych linię ubóstwa obliczono jako iloczyn skorygowanego minimum egzystencji i odpowiadającej im skali ekwiwalentności.

Wartość minimum egzystencji jest tożsama z wartością koszyka dóbr konsumpcyjnych ustalanego dla gospodarstwa domowego o określonych cechach społeczno-demograficznych. Zawartość tego koszyka powinna przy tym zapewnić takie warunki bytowe gospodarstwa domowego, które umożliwiają wyłącznie "przetrwanie" w zdrowiu i zdolności do pracy (Deniszczuk, Sajkiewicz, 1996). Oznacza to, że wartość minimum egzystencji stanowi granicę skrajnego ubóstwa.

5.1.1.2. Podejście subiektywne

W podejściu subiektywnym do wyznaczenia granicy ubóstwa zastosowano metodę subiektywnej linii ubóstwa (Goethart, Halberstadt, Kapteyn i Van Praag, 1997; Panek 2011). W metodzie tej gospodarstwa domowe wskazują najniższe poziomy dochodów niezbędnych do związania końca z końcem, traktowane jako ich linie ubóstwa. Oceny odnośnie dochodów formułowane przez poszczególne gospodarstwa zależą przede wszystkim od ich wielkości (liczby osób w gospodarstwie domowym) oraz ich rzeczywistego dochodu.

Zależność tą możemy przedstawić w postaci następującego równania regresji:

$$\ln y_{\min} = \alpha_0 + \alpha_1 \ln L + \alpha_2 \ln y, \quad (1)$$

gdzie:

L – liczba osób w gospodarstwie domowym,

y – rzeczywisty dochód gospodarstwa domowego,

$y_{\min}$ – najniższy poziom dochodów, potrzebny do powiązania końca z końcem, wskazywany przez gospodarstwo domowe.

Parametry powyższej funkcji regresji, oszacowane na podstawie metody najmniejszych kwadratów, stanowiły podstawę do obliczania linii ubóstwa dla kolejnych lat badania. Otrzymujemy ją jako wartość dochodów y^* , która podstawiona na miejsce $y_{\min}$ oraz y spełnia równanie (1). Wartości linii ubóstwa (y^*) zależne od liczby osób w gospodarstwie domowym wyznaczano ostatecznie na podstawie wzoru:

$$y^*(L) = \exp \frac{\alpha_0 + \alpha_1 \ln x}{1 - \alpha_2}. \quad (2)$$

5.1.2. Skale ekwiwalentności

5.2.1. Podejście obiektywne

Skale ekwiwalentności przyjęte w podejściu obiektywnym, zarówno w ujęciu klasycznym jak i w ujęciu wielowymiarowym, zostały oszacowane na podstawie procedury, wykorzystującej informacje o wielkości wydatków gospodarstw domowych (Szulc, 1996). W procedurze tej uwzględniono fakt, że gospodarstwa domowe o różnym składzie w rozmaity sposób dysponują swoimi dochodami. Przykładowo gospodarstwa osób młodych mniej wydają na ochronę zdrowia, a więcej na żywność niż gospodarstwa domowe osób starszych. Jednocześnie przyjęto założenie, że struktura konsumpcji gospodarstw domowych jest odzwierciedleniem ich rzeczywistych potrzeb.

Jako gospodarstwo stanowiące punkt odniesienia (czyli gospodarstwo „standardowe”, ze skalą ekwiwalentności równą 1, przyjęto gospodarstwo pracownicze osoby samotnej w wieku od 30 do 59 lat). Wartość skali ekwiwalentności dla innego, dowolnego gospodarstwa domowego możemy wtedy interpretować jako liczbę

zawartych w nim „standardowych” gospodarstw (czyli w naszym przypadku „standardowych” osób). Skale ekwiwalentności zostały oszacowane według następującego wzoru:

$$\ln m_i = \frac{1}{2} \sum_{j=1}^m \sum_{s=1}^n [m_{sj} (w_{si} + w_{sr})] \ln \frac{A_{ji}}{A_{jr}}, \quad (3)$$

gdzie:

m_i – skala ekwiwalentności dla i -tego gospodarstwa.

w_{si}, w_{sr} – odsetek wydatków i -tego i r -tego gospodarstwa na s -te dobro lub grupę dóbr. W tym przypadku gospodarstwo r -te jest gospodarstwem standardowym.

m_{sj} – elastyczność wydatków na s -te dobro względem j -tej charakterystyki demograficznej ($j=1,2,\dots,m$).

A_i, A_r – wektory charakterystyk demograficznych i -tego i r -tego gospodarstwa.

W prezentowanym badaniu wektory charakterystyk demograficznych uwzględniały liczbę osób dorosłych w gospodarstwie (powyżej 16 lat), liczbę dzieci (poniżej 10 lat i od 10 do 15 lat) oraz wiek głowy rodziny (16-29 lat, 30-60 lat oraz powyżej 60 lat).

Parametry m_{sj} otrzymujemy poprzez estymację modelu popytu konsumpcyjnego, w którym zmiennymi objaśniającymi są wydatki gospodarstwa domowego, liczba osób dorosłych oraz dzieci w gospodarstwie domowym i ceny dóbr konsumpcyjnych. Są one interpretowane jako demograficzne elastyczności wydatków na poszczególne dobra. Tym samym skala ekwiwalentności uzyskana na podstawie równania (3) jest średnią geometryczną elastyczności wydatków względem zmiennych demograficznych ważonych udziałami wydatków na poszczególne dobra w wydatkach ogółem.

5.2.2. Podejście subiektywne

Podstawą szacunku skal ekwiwalentności w podejściu subiektywnym były granice ubóstwa obliczane dla gospodarstw domowych o różnej liczbie osób w gospodarstwie według formuły (2). Jako gospodarstwo „standardowe”, stanowiące punkt odniesienia (ze skalą ekwiwalentności równą 1) przyjęto gospodarstwo domowe jednoosobowe. Wartość skali ekwiwalentności dla gospodarstwa L -osobowego uzyskujemy dzieląc wartość jej linii ubóstwa przez wartość linii ubóstwa dla gospodarstwa jednoosobowego:

$$m_L = \frac{y^*(L)}{y^*(1)}. \quad (4)$$

5.1.3. Pomiar

W ujęciu jednowymiarowym (monetarnym), uwzględniającym wyłącznie bieżące dochody gospodarstw domowych, dysponując dochodami ekwiwalentnymi gospodarstw domowych (porównywalnymi miernikami zamożności pojedynczych gospodarstw domowych różnych typów) oraz granicą ubóstwa możemy skoncentrować się na ocenie samego zjawiska ubóstwa.

Najszerze zastosowanie w analizach zjawiska ubóstwa mają agregatywne indeksy ubóstwa (Panek, 2011). Są to formuły statystyczne agregujące indywidualne mierniki ubóstwa (dotyczące pojedynczych gospodarstw domowych, czy też osób) umożliwiające oceny tego zjawiska w skali kraju, w przekrojach terytorialnych czy też dla grup typologicznych gospodarstw domowych (osób). Ze względu na fakt, że nie istnieje jedna uniwersalna formuła w tym zakresie, w badaniach powinny być stosowane różne formuły indeksów agregatowych dostarczające informacji o różnych aspektach ubóstwa.

Ze względu na fakt, że w wielowymiarowym podejściu do pomiaru ubóstwa dokonujemy zarówno pomiaru ubóstwa monetarnego jak i ubóstwa niemonetarnego (deprywacji materialnej) indeksy ubóstwa oceniające ubóstwo monetarne będziemy nazywali indeksami ubóstwa monetarnego. Najpopularniejszym indeksem oceniającym zasięg ubóstwa monetarnego (*monetary poverty incidence*) jest stopa ubóstwa monetarnego (*headcount monetary poverty ratio*), czyli odsetek jednostek (osób, gospodarstw domowych) o dochodach poniżej granicy ubóstwa:

$$H^{um} = \frac{n_{um}}{n}, \quad (5)$$

gdzie:

n – liczba jednostek w badanej zbiorowości,

n_{um} – liczba jednostek ubogich monetarnie w badanej zbiorowości.

Indeks ten przyjmuje wartość 0 przy braku ubogich i wartość 1, gdy wszystkie badane jednostki posiadają dochody ekwiwalentne niższe niż granica ubóstwa.

Odsetek ubogich nie mówi nam nic o innych aspektach ubóstwa. Przykładowo nie dostarcza on żadnych informacji o głębokości ubóstwa, gdyż przyjmuje taką samą wartość niezależnie od tego, czy ubodzy mają dochody ekwiwalentne zbliżone do granicy ubóstwa czy też bliskie zeru. W prezentowanym badaniu zaproponowano rozszerzenie analizy ubóstwa monetarnego o trzy pozostałe, poza zasięgiem, aspekty ubóstwa.

Podstawową miarą oceniającą głębokość ubóstwa monetarnego (*monetary poverty depth*) jest indeks luki dochodowej ubogich (*monetary poverty gap index*) definiowany jako:

$$I^{um} = \frac{1}{n_{um}} \sum_{i=1}^{n_{um}} \left(\frac{y^* - y_i^e}{y^*} \right), \quad (6)$$

gdzie:

y^* - granica ubóstwa monetarnego,

y_i^e - dochód ekwiwalentny i -tej jednostki.

Indeks luki dochodowej ubogich jest tym samym równy nieważonej średniej z indywidualnych (dla każdego ubogiego) indeksów głębokości ubóstwa. Oznacza to, że wszystkie badane jednostki mają w nim taką samą wagę. Mierzy on przeciętny dystans między dochodami ekwiwalentnymi ubogich oraz granicą ubóstwa, a tym samym mówi nam jak bardzo ubogie są jednostki należące do populacji ubogich. Indeks przyjmuje wartość 0, jeżeli w badanej populacji nie ma ubogich oraz wartość 1, gdy dochody wszystkich jednostek ubogich wynoszą zero.

Kolejnym aspektem ubóstwa monetarnego jest jego intensywność (*monetary poverty intensity*). Najczęściej stosowanym w praktyce indeksem oceniającym intensywność ubóstwa jest indeks luki dochodowej (*income gap index*):

$$IT^{um} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n_{um}} \left(\frac{y^* - y_i^e}{y^*} \right). \quad (7)$$

Może być on także przedstawiony jako iloczyn stopy ubóstwa monetarnego oraz luki dochodowej ubogich, czyli opisuje dwie charakterystyki ubóstwa łącznie oceniając zarówno zasięg ubóstwa monetarnego jak i głębokość ubóstwa monetarnego:

$$IT^{um} = H^{um} \cdot I^{um}. \quad (8)$$

Miernik ten różni się od indeksu luki dochodowej ubogich tym, że dotyczy całej badanej populacji, a nie tylko ubogich. Suma luk dochodowych jednostek (luki nieubogich jednostek są oczywiście równe 0) dzielona jest tutaj przez liczbę wszystkich badanych jednostek. Indeks luki dochodowej jest miarą kosztów eliminacji ubóstwa monetarnego (w relacji do granicy ubóstwa) gdyż wskazuje jaką wielkość dochodów ekwiwalentnych (mierzonych jako odsetek granicy ubóstwa) należy przetransferować przeciętnie do każdego ubogiego aby dochody wszystkich badanych jednostek były nie mniejsze niż granica ubóstwa. Indeks ten przyjmuje, podobnie jak indeks luki dochodowej ubogich, wartości z przedziału [0,1]. Indeks uzyskuje wartość 0 jeżeli w badanej populacji nie ma ubogich oraz wartość 1, gdy wszystkie badane jednostki mają dochody równe zero.

Czwartą grupę indeksów stanowią indeksy dotkliwości ubóstwa monetarnego (*monetary poverty severity*), oceniające nie tylko zasięg ubóstwa monetarnego, dystans dochodowy gospodarstw domowych ubogich od granicy ubóstwa (głębokość ubóstwa monetarnego) lecz także nierówności dochodowe między ubogimi.

Podstawowym indeksem dotkliwości ubóstwa monetarnego, najszerzej stosowanym w praktyce, jest kwadrat luki dochodowej (*squared income gap index*):

$$SE^{um} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n_{um}} \left(\frac{y^* - y_i^e}{y^*} \right)^2. \quad (9)$$

Możemy go także przedstawić w postaci wskazującej na wpływ poszczególnych aspektów ubóstwa na badane zjawisko:

$$SE^{um} = H \left(\frac{y^* - \overline{y_i^{eum}}}{y^*} \right)^2 + \frac{S^2(y_i^{eum})}{(y^*)^2}, \quad (10)$$

gdzie:

$\overline{y_i^{eum}}$ - średni dochód ekwiwalentny ubogich monetarnie,

$S^2(y_i^{eum})$ - wariancja dochodu ekwiwalentnego w populacji ubogich monetarnie.

W przeciwieństwie do indeksu luki dochodowej nadaje on tym większe wagi ubogim im ich dochód ekwiwalentny jest bardziej odległy od dochodu wyznaczającego granicę ubóstwa. Tym samym dotkliwość ubóstwa monetarnego ubogich i równocześnie wartość indeksu rośnie wraz ze wzrostem dystansu ich dochodu ekwiwalentnego od granicy ubóstwa monetarnego. Wagi nadawane badanym jednostkom są wprost proporcjonalne do wielkości ich luk dochodowych. Przykładowo, jeżeli luka dochodowa danej jednostki stanowi 10 procent granicy ubóstwa otrzymuje ono wagę stanowiącą 10 procent sumy wag wszystkich badanych jednostek. Indeks przyjmuje wartość 0, gdy w badanej populacji nie ma ubogich. Wartość indeksu rośnie wraz ze wzrostem liczby ubogich, ich luk dochodowych oraz nierówności dochodowych pomiędzy ubogimi. Wartość maksymalną równą 1 indeks przyjmuje gdy w badanej populacji wszystkie badane jednostki mają dochody równe zero.

5.2. Ubóstwo niemonetarne (deprywacja materialna)

Punktem wyjścia dla pomiaru ubóstwa niemonetarnego jest definiowanie jego niemonetarnych wymiarów ściśle powiązanych z grupami potrzeb badanych jednostek (osób, gospodarstw domowych), a następnie wybór zmiennych będących symptomami ubóstwa niemonetarnego w poszczególnych jego wymiarach. W badaniu wyróżniono następujące wymiary deprywacji oraz ich symptomy:

1. Zaspokojenie potrzeb żywnościowych gospodarstwa domowego (brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych z przyczyn finansowych).
 - 1.1. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w zakresie warzyw i przetworów warzywnych.
 - 1.2. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w zakresie owoców i przetworów owocowych.
 - 1.3. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w zakresie mięsa (w tym drobiu).
 - 1.4. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w zakresie przetworów mięsnych i drobiowych.
 - 1.5. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w zakresie ryb i przetworów rybnych.
 - 1.6. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w zakresie masła i innych tłuszczów jadalnych.
 - 1.7. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w zakresie mleka.
 - 1.8. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w zakresie przetworów mlecznych.
 - 1.9. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w zakresie cukierków.
 - 1.10. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w zakresie wyrobów cukierniczych (słodczy, czekolady itd.).
 - 1.11. Brak możliwości zaspokojenia potrzeb żywnościowych w zakresie używek (kawy, herbaty, alkoholu, papierosów).
2. Wyposażenie gospodarstwa w dobra trwałego użytku (brak dóbr z przyczyn finansowych).
 - 2.1. Brak pralki automatycznej.
 - 2.2. Brak zmywarki do naczyń.
 - 2.3. Brak kuchenki mikrofalowej.
 - 2.4. Brak telewizora LCD/plazmy.
 - 2.5. Brak płatnej telewizji (satelitarnej lub kablowej).
 - 2.6. Brak komputera (stacjonarnego lub przenośnego).
 - 2.7. Brak samochodu osobowego.
 - 2.8. Brak dostępu do Internetu w domu.
 - 2.9. Brak telefonu stacjonarnego.
3. Warunki mieszkaniowe i uiszczanie opłat za mieszkanie.
 - 3.1. Zbyt duże zagęszczenie mieszkania (poniżej 5m² na osobę).
 - 3.2. Brak wyposażenia mieszkania w wodociąg.
 - 3.3. Brak wyposażenia mieszkania w ustęp spłukiwany.
 - 3.4. Brak wyposażenia mieszkania w łazienkę z wanną lub prysznicem.
 - 3.5. Brak wyposażenia mieszkania w ciepłą wodę bieżącą.
 - 3.6. Brak wyposażenia mieszkania w gaz z sieci lub butli.
 - 3.7. Brak centralnego ogrzewania (zbiorowego lub indywidualnego).
 - 3.8. Zaleganie z opłatami za mieszkanie (czynsz).
 - 3.9. Zaleganie z opłatami za gaz, energię elektryczną.
 - 3.10. Zaleganie ze spłatą kredytu mieszkaniowego.
4. Kształcenie dzieci (rezygnacja z usług edukacyjnych z przyczyn finansowych).
 - 4.1. Rezygnacja z podjęcia przez dziecko zajęć dodatkowych.
 - 4.2. Ograniczenie lub zawieszenie opłat na szkołę.
 - 4.3. Rezygnacja z korzystania przez dziecko z obiadów w szkole.
 - 4.4. Rezygnacja z korepetycji dla dziecka.
 - 4.5. Zmiana szkoły na wymagającą mniejszych opłat lub żadnych opłat.
 - 4.6. Inne ograniczenia.
5. Kultura (rezygnacja z przyczyn finansowych z uczestnictwa w kulturze).
 - 5.1. Rezygnacja z kina.
 - 5.2. Rezygnacja z teatru, opery, operetki, filharmonii, koncertu.
 - 5.3. Rezygnacja z muzeum lub wystawy.
 - 5.4. Rezygnacja z zakupu książki.
 - 5.5. Rezygnacja z zakupu prasy.
6. Wypoczynek (rezygnacja z przyczyn finansowych z różnych form wypoczynku).
 - 6.1. Rezygnacja z kolonii, obozu, innych wyjazdów grupowych dzieci.
 - 6.2. Rezygnacja z urlopu, wyjazdów dorosłych.
 - 6.3. Rezygnacja z urlopu, wyjazdów rodzinnych.
7. Ochrona zdrowia (rezygnacja z przyczyn finansowych z usług ochrony zdrowia oraz zakupu leków).
 - 7.1. Nie realizowanie recept lub niewykupywanie leków zalecanych przez lekarza.
 - 7.2. Nie leczenie zębów.

- 7.3. Rezygnacja z uzyskania protez zębowych.
- 7.4. Rezygnacja z wizyt u lekarza.
- 7.5. Rezygnacja z badań medycznych.
- 7.6. Rezygnacja z zabiegów rehabilitacyjnych.
- 7.7. Rezygnacja z wyjazdu do sanatorium.

Symptomy deprivacji materialnej uwzględnione w analizie mierzone są poza jednym symptomem, na skali nominalnej i mają charakter binarny. W efekcie możemy wyłącznie określać występowanie lub niewystępowanie danego symptomu ubóstwa w badanej jednostce (w gospodarstwie domowym), czyli ustalić czy badana jednostka podlega czy też nie podlega deprivacji ze względu na dany symptom. W sytuacji gdy pomiar symptomu ubóstwa jest możliwy na skalach mocniejszych, tj. na przynajmniej skalach porządkowych, możemy dodatkowo mierzyć głębokość, intensywność i dotkliwość deprivacji danego gospodarstwa domowego ze względu na dany symptom deprivacji.

Przedstawione w punkcie 5.3.1 miary różnych aspektów ubóstwa monetarnego mogą zostać wykorzystane, po ich odpowiedniej modyfikacji, do analiz ubóstwa niemonetarnego (deprivacji materialnej), zarówno na poziomie poszczególnych symptomów deprivacji materialnej, wymiarów deprivacji materialnej oraz wszystkich wymiarów ubóstwa niematerialnego łącznie. Miara oceniającą zasięg deprivacji materialnej jednostek (osób, gospodarstw domowych) ze względu na j -ty symptom deprivacji w h -tym jej wymiarze, będącą odpowiednikiem stopy ubóstwa materialnego jest stopa deprivacji, czyli odsetek jednostek podlegających deprivacji ze względu na j -ty symptom w h -tym wymiarze:

$$H_{hj}^{dm} = \frac{n_{hj}^{dm}}{n}, \quad (11)$$

gdzie:

n_{hj}^{dm} - liczba jednostek podlegających deprivacji, w badanej zbiorowości, ze względu na j -ty symptom w h -tym wymiarze.

W przypadku gdy symptom deprivacji mierzony jest na skali binarnej dana jednostka podlega deprivacji gdy charakteryzuje się tym symptomem. W sytuacji gdy symptom deprivacji mierzony jest na skali mocniejszej (przynajmniej porządkowej) jednostka podlega deprivacji ze względu na ten symptom gdy wartość tego symptomu w danej jednostce przekracza ustaloną wartość progową. Wartość progową dla symptomu 3.1 (zbyt duże zagęszczenie mieszkania) przyjęto na poziomie 5 m² na osobę. W tej drugiej z przedstawionych sytuacji możemy oceniać dodatkowo pozostałe aspekty deprivacji badanych jednostek ze względu na dany symptom deprivacji.

Wstępnie porządkujemy wartości jakie może przyjmować dany symptom deprivacji według rosnącego stopnia zagrożenia deprawacją. Miara oceniającą głębokość deprivacji materialnej, ze względu na j -ty symptom deprivacji w h -tym wymiarze deprivacji materialnej, jest indeks luki deprivacji jednostek podlegających deprivacji ze względu na dany symptom o postaci:

$$I_{hj}^{dm} = \frac{1}{n_{hj}^{dm}} \sum_{i=1}^{n_{hj}^{dm}} \left(\frac{z_{hj}^* - z_{i,hj}}{z_{hj}^*} \right), \quad (12)$$

gdzie:

z_{hj}^* - wartość progowa j -tego symptomu deprivacji w h -tym wymiarze, czyli wartość j -tego symptomu deprivacji w h -tym wymiarze, powyżej której dana jednostka nie podlega już deprivacji ze względu na ten symptom¹³⁷,

$z_{i,hj}$ - poziom deprivacji i -tego gospodarstwa domowego ze względu na j -ty symptom deprivacji w h -tym wymiarze.

Pomiar intensywności deprivacji materialnej ze względu na j -ty symptom deprivacji w h -tym wymiarze dokonywany jest za pomocą indeksu luki deprivacji ze względu na dany symptom deprivacji:

$$IT_{hj}^{dm} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n_{hj}^{dm}} \left(\frac{z_{hj}^* - z_{i,hj}}{z_{hj}^*} \right). \quad (13)$$

Do pomiaru dotkliwości deprivacji materialnej ze względu na j -ty symptom deprivacji w h -tym wymiarze stosujemy indeks będący kwadratem luki deprivacji ze względu na dany symptom:

$$SE_{hj}^{dm} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n_{hj}^{dm}} \left(\frac{z_{hj}^* - z_{i,hj}}{z_{hj}^*} \right)^2. \quad (14)$$

¹³⁷ Jest to odpowiednik granicy ubóstwa przy pomiarze ubóstwa monetarnego.

W celu oceny różnych aspektów deprivacji w poszczególnych jej wymiarach przyjęto dla każdego wymiaru deprivacji materialnej granicę deprivacji, czyli górną granicę liczby symptomów deprivacji, przy której jednostka już podlega deprivacji (tabl. 5.1).

Tabela 5.1. Granice deprivacji dla poszczególnych wymiarów deprivacji materialnej.

Wymiary deprivacji	Granice deprivacji
1. Zaspokojenie potrzeb żywnościowych	występowanie przynajmniej 5 symptomów deprivacji
2. Wyposażenie w dobra trwałego użytku	występowanie przynajmniej 4 symptomów deprivacji
3. Warunki mieszkaniowe i uiszczanie opłat za mieszkanie	występowanie przynajmniej 4 symptomów deprivacji
4. Kształcenie dzieci	występowanie przynajmniej 2 symptomów deprivacji
5. Kultura	występowanie przynajmniej 2 symptomów deprivacji
6. Wypoczynek	występowanie przynajmniej 1 symptomów deprivacji
7. Ochrona zdrowia	występowanie przynajmniej 3 symptomów deprivacji

Zakładamy, że zagrożenie deprawacją jednostki (osoby, gospodarstwa domowego) rośnie wraz ze wzrostem liczby występujących w nim symptomów deprivacji w tych wymiarach. Następnie definiujemy, dla każdego wymiaru deprivacji, zmienne przyjmujące wartości równe liczbom wyróżnionych w tych wymiarach symptomów deprivacji ($z_h=1,2,\dots,k_h$). Indeks mierzącym zasięg deprivacji materialnej w h -tym wymiarze jest stopa deprivacji w tym wymiarze, czyli odsetek jednostek podlegających deprivacji w h -tym wymiarze:

$$H_{hj}^{dm} = \frac{n_{hj}^{dm}}{n}, \quad (15)$$

gdzie:

n_{hj}^{dm} - liczba jednostek podlegających deprivacji materialnej w h -tym wymiarze, czyli liczba jednostek charakteryzujących się przynajmniej taką liczbą symptomów deprivacji, przy której uważamy, że podlega ona deprivacji w h -tym wymiarze.

Ocenę głębokości deprivacji materialnej w h -tym jej wymiarze stanowi indeks luki deprivacji materialnej jednostek podlegających deprivacji w h -tym wymiarze definiowany następująco:

$$I_h^{dm} = \frac{1}{n_h^{dm}} \sum_{i=1}^{n_h^{dm}} \left(\frac{z_{i,h} - z_h^*}{z_h^*} \right), \quad (16)$$

gdzie:

$z_{i,h}$ - liczba symptomów deprivacji materialnej w h -tym wymiarze u i -tej jednostki,

z_h^* - granica deprivacji materialnej w h -tym wymiarze, czyli dolna granica liczby symptomów deprivacji, przy której jednostka już podlega deprivacji.

Pomiaru intensywności deprivacji materialnej w h -tym wymiarze dokonujemy za pomocą indeksu luki deprivacji materialnej w h -tym wymiarze:

$$IT_h^{dm} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n_h^{dm}} \left(\frac{z_{i,h} - z_h^*}{z_h^*} \right)^2. \quad (17)$$

Dotkliwość deprivacji materialnej w h -tym wymiarze oceniamy za pomocą indeksu będącego kwadratem luki deprivacji materialnej w h -tym wymiarze:

$$SE_h^{dm} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n_h^{dm}} \left(\frac{z_{i,h} - z_h^*}{z_h^*} \right)^2. \quad (18)$$

Ogólna ocena deprivacji materialnej (we wszystkich jej wymiarach łącznie) wymaga analizy liczby wymiarów deprivacji, w których badane jednostki podlegają deprivacji.

W celu konstrukcji indeksów agregatowych oceniających różne aspekty deprivacji materialnej we wszystkich wyróżnionych jej wymiarach łącznie definiujemy zmienną przyjmującą wartości równe liczbie wyróżnionych wymiarów deprivacji ($z=0,1,2,\dots,h$). Następnie musimy ustalić wartość granicy deprivacji materialnej, czyli dolną granicę liczby wymiarów deprivacji, przy której jednostka podlega deprivacji. Przyjęto, że dane gospodarstwo domowe jest ubogie niemonetarnie (podlega deprivacji materialnej) gdy doświadcza deprivacji materialnej przynajmniej w trzech jej wymiarach.

Indeksem oceniającym zasięg deprivacji materialnej (*material deprivation incidence*), będącym odpowiednikiem stopy ubóstwa monetarnego przy ocenie zasięgu ubóstwa monetarnego, jest stopa deprivacji, czyli odsetek jednostek (osób, gospodarstw domowych) podlegających deprivacji materialnej:

$$H^{dm} = \frac{n^{dm}}{n}, \quad (19)$$

gdzie:

n^{dm} – liczba jednostek podlegających deprywacji materialnej w badanej zbiorowości.

Miarą oceniającą głębokość deprywacji materialnej (*material deprivation depth*) jest indeks luki deprywacji materialnej jednostek podlegających deprywacji (*deprived individuals material deprivation gap index*), który definiujemy następująco:

$$I^{dm} = \frac{1}{n^{dm}} \sum_{i=1}^{n^{dm}} \left(\frac{z_i - z^*}{z^*} \right), \quad (20)$$

gdzie:

z_i - liczba wymiarów deprywacji materialnej u i -tej jednostki,

z^* - granica deprywacji materialnej.

Pomiar intensywności deprywacji materialnej (*material deprivation intensity*) dokonywany jest za pomocą indeksu luki deprywacji materialnej (*material deprivation gap index*):

$$IT^{dm} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n^{dm}} \left(\frac{z_i - z^*}{z^*} \right). \quad (21)$$

Miarą oceniającą dotkliwość deprywacji materialnej (*material deprivation severity*) jest indeks będący kwadratem luki deprywacji materialnej (*squared material deprivation gap index*):

$$SE^{dm} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^{n^{dm}} \left(\frac{z_i - z^*}{z^*} \right)^2. \quad (22)$$

5.3. Pomiar współwystępowania ubóstwa monetarnego i ubóstwa niemonetarnego

Końcowym etapem wielowymiarowej analizy sfery ubóstwa jest ocena współwystępowania ubóstwa monetarnego i ubóstwa niemonetarnego. Kumulacja występowania ubóstwa monetarnego i deprywacji materialnej w zasadniczy sposób pogłębia dolegliwości tego zjawiska. Gdy gospodarstwo domowe zarówno nie osiąga bieżących dochodów co najmniej równych granicy ubóstwa monetarnego jak i podlega deprywacji materialnej oznacza to, że jego środki finansowe, obejmujące nie tylko dochody bieżące, ale także dochody z poprzednich okresów oraz nagromadzone zasoby materialne nie pozwalają na zaspokojenie jego podstawowych potrzeb na minimalnym, akceptowalnym poziomie. Ubóstwo takie będziemy nazywali ubóstwem oczywistym (*manifest poverty*).

Do oceny różnych aspektów skumulowanego ubóstwa monetarnego i ubóstwa niemonetarnego zostaną zastosowane indeksy tzw. ubóstwa oczywistego. Miarę zasięgu ubóstwa monetarnego i niemonetarnego łącznie, czyli ubóstwa oczywistego (*manifest poverty incidence*) stanowi odsetek jednostek podlegających jednocześnie ubóstwu monetarnemu i deprywacji materialnej, czyli stopa ubóstwa oczywistego (*manifest poverty headcount ratio*) definiowana następująco:

$$H^{uo} = \frac{\sum_{i=1}^{n_u} n_i | x_i \in X^{dm} }{n}, \quad (23)$$

gdzie:

X^{dm} - zbiór jednostek podlegających deprywacji materialnej,

$x_i \in X^{dm}$ - i -ta jednostka należąca do zbioru jednostek podlegających deprywacji materialnej.

Miarą mierzącą głębokość ubóstwa oczywistego (*manifest poverty depth*) jest indeks luki ubóstwa oczywistego jednostek podlegających ubóstwu oczywistemu (*manifestly poor individuals manifest poverty gap index*) tzn. ubogich monetarnie i podlegających deprywacji łącznie:

$$I^{uo} = \frac{1}{2n^{um}} \sum_{i=1}^{n^{um}} \left(\frac{y^* - y_i^e}{y^*} \right) | x_i \in X^{dm} + \frac{1}{2n^{dm}} \sum_{i=1}^{n^{dm}} \left(\frac{z_i - z^*}{z^*} \right) | x_i \in X^{um}, \quad (24)$$

gdzie:

X^{um} - zbiór jednostek ubogich monetarnie,

$x_i \in X^{dm}$ - i -ta jednostka należąca do zbioru ubogich monetarnie.

Indeks mierzący intensywności ubóstwa oczywistego (*manifest poverty intensity*) jest indeks luki ubóstwa oczywistego (*manifest poverty gap index*):

$$IT^{uo} = \frac{1}{2n} \sum_{i=1}^{n^{um}} \left(\frac{y^* - y_i^e}{y^*} \right) | x_i \in X^{dm} + \frac{1}{2n} \sum_{i=1}^{n^{dm}} \left(\frac{z_i - z^*}{z^*} \right) | x_i \in X^{um}. \quad (25)$$

Miarą oceniającą dotkliwość ubóstwa oczywistego (*manifest poverty severity*) jest indeks kwadratów luki dochodowej i deprivacji materialnej łącznie (*squared manifest poverty gap index*):

$$SE^{uo} = \frac{1}{2n} \sum_{i=1}^{n^{um}} \left(\frac{y_i^* - y_i^e}{y^*} \right)^2 \Big|_{x_i \in X^{dm}} + \frac{1}{2n} \sum_{i=1}^{n^{dm}} \left(\frac{z_i - z^*}{z^*} \right)^2 \Big|_{x_i \in X^{um}}. \quad (26)$$

5.4. Analiza zmian ubóstwa w czasie

W analizach dynamicznych zjawiska ubóstwa niezwykle ważne jest czy gospodarstwo domowe znalazło się w ubóstwie chwilowo czy też stan ten ma charakter trwały (Panek, 2011). Ma to szczególne znaczenie przy formułowaniu przedsięwzięć w zakresie polityki społecznej, mających na celu walkę z ubóstwem. powinny się one koncentrować, właśnie na przeciwdziałaniu ubóstwu o charakterze trwałym. Określenie charakteru ubóstwa jest możliwe wyłącznie stosując w badaniu podejście panelowe, polegające na obserwacji we wszystkich okresach (latach) tych samych gospodarstw domowych. Tym samym w prezentowanym badaniu ubóstwa, oceniając zmiany w sferze ubóstwa, oparto się na informacjach dotyczących tylko gospodarstw uczestniczących w obu ostatnich dwóch fazach badania tj. zarówno w 2011 r. oraz 2013 r.

W przeprowadzonych w ramach badania analizach zbadano charakter ubóstwa poprzez dokonanie analizy mobilności gospodarstwa domowego ze względu na przynależność do sfery ubóstwa.

Ocena mobilności gospodarstw domowych ze względu na przynależność do sfery ubóstwa opiera się na analizie przepływów gospodarstw domowych pomiędzy statusami przynależności do sfery ubóstwa (należenia lub nienależenia do sfery ubóstwa) w dwóch porównywanych okresach (latach). Schemat przepływów gospodarstw domowych pomiędzy statusami przynależności do sfery ubóstwa w ujęciu klasycznym przedstawia tabela 5.2.

Tabela 5.2. Schemat przepływów gospodarstw domowych pomiędzy statusami przynależności do sfery ubóstwa.

Status przynależności do sfery ubóstwa w okresie $t-1$	Status przynależności do sfery ubóstwa w okresie t		$n_{j,t-1}$
	gospodarstwo nieubogie ($j=0$)	gospodarstwo ubogie ($j=1$)	
gospodarstwo nieubogie ($j=0$)	$n_{00,t-1,t}$	$n_{01,t-1,t}$	$n_{0,t-1}$
gospodarstwo ubogie ($j=1$)	$n_{10,t-1,t}$	$n_{11,t-1,t}$	$n_{1,t-1}$
$n_{j,t}$	$n_{0,t}$	$n_{1,t}$	n

W przypadku analizy ubóstwa ze względu na sytuację dochodową gospodarstw domowych, wielkości na przekątnej macierzy przepływów $N = [n_{jj',t-1,t}]$ wskazują liczebności gospodarstw domowych, które nie zmieniły w porównywanych parach okresów swojego statusu przynależności do sfery ubóstwa (tzn., że w obu porównywanych okresach (latach) należały lub nie należały do sfery ubóstwa). Poniżej przekątnej znajduje się liczebność gospodarstw domowych, które „opuściły” sferę ubóstwa a powyżej przekątnej, które „weszły” do sfery ubóstwa.

Na podstawie macierzy przepływów obliczane są indeksy mobilności, które stanowią syntetyczne oceny skali mobilności gospodarstw domowych ze względu na przynależność do sfery ubóstwa. Klasycznym i jednocześnie często stosowanym w praktyce indeksem mobilności obliczanym w oparciu o macierze przepływów jest wskaźnik Shorrocks'a, (1978) który opisuje wzór:

$$M^s = \frac{n - tr(\mathbf{N})}{n}, \quad (27)$$

gdzie:

$tr(\mathbf{N})$ – ślad macierzy przepływów¹³⁸,

przy czym:

$n_{jj',t-1,t}$ – liczba gospodarstw domowych, która w okresie $t-1,t$ napłynęła z j -tego stanu przynależności do sfery ubóstwa do j' -tego stanu.

Wskaźnik (27) przyjmuje wartości z przedziału $[0,1]$. Im wyższa wartość indeksu tym większa mobilność gospodarstw domowych.

Dokonując dekompozycji indeksu (27), rozszerzającej jego możliwości analityczne, otrzymujemy ostatecznie:

¹³⁸ Suma wielkości na przekątnej macierzy, czyli liczebność gospodarstw domowych, które nie zmieniły w porównywanych okresach swojego statusu przynależności do sfery ubóstwa.

$$M^S = \frac{n - tr(N)}{n} = \frac{\sum_{j>j'} n_{jj'} + \sum_{j<j'} n_{jj'}}{n} = \frac{\sum_{j>j'} n_{jj'}}{n} + \frac{\sum_{j<j'} n_{jj'}}{n} = M^{S+} + M^{S-}, \quad (28)$$

Pierwszy ze składników prawej strony równania wskazuje na odsetek gospodarstw domowych, które opuściły sferę ubóstwa w porównywanych okresach. Drugi ze składników sumy stanowi odsetek gospodarstw domowych, które „wesły do sfery ubóstwa” w badanym okresie. Jako uzupełnienie indeksu mobilności (27) T. Panek (2001) zaproponował indeks charakteru mobilności gospodarstw domowych:

$$CM = \frac{\sum_{j>j'} n_{jj'}}{n} - \frac{\sum_{j<j'} n_{jj'}}{n} = M^{S+} - M^{S-}, \quad (29)$$

Indeks ten przyjmuje wartości z przedziału [-1; 1]. Jego wartości dodatnie oznaczają przewagę przepływów gospodarstw domowych ze sfery ubóstwa poza sferę ubóstwa. Wartości ujemne indeksu wskazują na przewagę przepływów spoza sfery ubóstwa do sfery ubóstwa. Im wyższa wartość bezwzględna indeksu tym większa przewaga jednego typu przepływów nad drugim z typów przepływów.

5.5. Determinanty ubóstwa

Często stosowanym w praktyce sposobem określania źródeł ubóstwa jest podział badanej zbiorowości na grupy według wybranych cech społeczno-ekonomicznych i ocena tego zjawiska wewnątrz tych grup za pomocą indeksów ubóstwa, najczęściej odsetka ubogich. Wysokie wartości indeksu ubóstwa w danej grupie gospodarstw, przy jednoczesnym dużym zróżnicowaniu ich wartości pomiędzy grupami według danej klasyfikacji sugerują, że dany wariant cechy charakteryzujący wyróżnioną grupę gospodarstw generuje ubóstwo.

Oceny wpływu poszczególnych zmiennych na generowanie ubóstwa niezależnie mogą jednak okazać się obciążone, gdyż nie biorą pod uwagę związku tych zmiennych z innymi zmiennymi. Na przykład wysokie wartości indeksu ubóstwa w grupie gospodarstw domowych wiejskich wskazują, że zamieszkiwanie na wsi generuje ubóstwo. Jednakże duża wartość indeksu ubóstwa dla tej grupy gospodarstwa jest łącznym efektem nie tylko zamieszkiwania na wsi, lecz również innych czynników (np. większa liczba dzieci w gospodarstwach domowych wiejskich niż w gospodarstwach domowych miejskich, niższy poziom wykształcenia członków tych gospodarstw w porównaniu z gospodarstwami zamieszkującymi miasta). Tym samym dla określenia determinant ubóstwa niezbędne jest oszacowanie wpływu „netto” poszczególnych zmiennych na generowanie ubóstwa, co wymaga stosowania wielowymiarowych metod badania współzależności, a w szczególności regresji wielorakiej.

Do określenia wpływu wyróżnionych w badaniu cech na stopień zagrożenia ubóstwem można zastosować modele probitowe lub logitowe (Greene, 1997). W modelach tych zmienną zależną jest zmienna zerojedynkowa, która przyjmuje wartość 1, gdy gospodarstwo domowe znajdowało się sferze ubóstwa oraz wartość 0 w przeciwnym przypadku.

Model probitowy można zapisać następująco:

$$\Phi^{-1}[p(X)] = \alpha_0 + \alpha_1 X_1 + \alpha_2 X_2 + \dots + \alpha_k X_k + \varepsilon, \quad (30)$$

gdzie:

X – wektor potencjalnych determinant ubóstwa (zmiennych objaśniających),

$p(X)$ – prawdopodobieństwo znalezienia się gospodarstwa domowego w sferze ubóstwa, przy określonym układzie potencjalnych determinant ubóstwa (zmiennych niezależnych),

$\Phi^{-1}(p)$ – funkcja odwrotna dystrybucyj standardowego rozkładu normalnego,

ε – reszta modelu.

Zmienne objaśniające uwzględnione w modelach jako potencjalne determinanty ubóstwa mogą zostać przedstawione, podobnie jak zmienna objaśniana, za pomocą układów zmiennych zerojedynkowych. Przy szacowaniu modeli z układami zmiennych zerojedynkowych pomija się w każdym z układów, celem uniknięcia współliniowości, jedną ze zmiennych zerojedynkowych (wariantów cechy). Oznacza to, że parametry stojące przy zmiennych niezależnych modelu są relatywnymi wskaźnikami ryzyka wejścia w sferę ubóstwa. Im wyższa dodatnia wartość parametru stojącego przy danej zmiennej (wariancie cechy), tym większe ryzyko „wpadnięcia” w ubóstwo gospodarstw charakteryzujących się tym wariantem cechy w stosunku do gospodarstw, które mają pominięty w modelu wariant danej cechy. Natomiast ujemna wartość parametru stosującego przy danej zmiennej (wariancie cechy) wskazuje na mniejsze ryzyko (w stosunku do pominiętego wariantu cechy) „wejścia” w ubóstwo.